Tarihimizde Garip Vakalar

Reşad Ekrem Koçu

DK DOĞAN KİTAP

Doğan Kitapçılık'tan çıkan
Reşad Ekrem Koçu kitapları

1 Dağ Padişahları
2 Erkek Kızlar
3 Forsa Halil
4 Kabakçı Mustafa
5 Patrona Halil
6 Esircibaşı
7 Kösem Sultan (I. cilt)
8 Kösem Sultan (II. cilt)
9 Fatih Sultan Mehmed
10 Osmanlı Padişahları
11 Eski İstanbul'da Meyhaneler ve Meyhane Köçekleri
12 Aşk Yolunda İstanbul'da Neler Olmuş
13 Kızlarağasının Piçi
14 Tarihte İstanbul Esnafı

TARİHİMİZDE GARİP VAKALAR

Yazan: Reşad Ekrem KOÇU

Yayın hakları: © Doğan Kitapçılık AŞ
1. baskı / Varlık Yayınları, 1952
4. baskı / ocak 2003
5. baskı / ocak 2003 / ISBN 975-293-068-9

Bu kitabın 5. baskısı 1500 adet yapılmıştır.

Kapak tasarımı: DPN Design
Baskı: Şefik Matbaası

Kitaba katkılarından dolayı Milliyet gazetesine teşekkür ederiz.

Doğan Kitapçılık AŞ Hürriyet Medya Towers, 34544 Güneşli-İSTANBUL
Tel. (212) 677 06 20 - 677 07 39 Faks (212) 677 07 49
www.dogankitap.com
www.dk.com.tr

Tarihimizde Garip Vakalar

Reşad Ekrem Koçu | **15**

Reşad Ekrem Koçu

Reşad Ekrem Koçu, 1905 yılında İstanbul'da doğdu. Babası Ekrem Reşad Bey (1877-1933), İstanbul Şehremaneti muhasebecilerinden Abdullah Reşad Bey ile Osman Paşa kızı Melek Hanımı'ın oğluydu. Ekrem Reşad Bey, İstanbul'da yayımlanan *Tarih*, *Malûmat*, *Ceride-i Havadis* gazetelerinde çalıştı, daha sonra Konya Sanayi Mektebi müdürlüğüne atandı ve Kurtuluş Savaşı'nın sonuna kadar bu görevde kaldı. Bu yıllarda *Babalık* gazetesinde de görev yaptı. Konya'dan ayrılıp İstanbul'a dönünce 1925 yılında *Cumhuriyet* gazetesinin memleket haberleri servisinin başına getirildi ve hayatının sonuna kadar bu görevde bulundu.

Reşad Ekrem Koçu'nun yaşamında çok önemli bir yer tutan annesi Hacı Fatma Hanım ise Koçu'nun *Yangın Var* isimli eserinde yazdığı gibi "İtfaiyeli Bedri'nin Ayşe adında dünya güzeli bir ablası varmış; bu kız yine o bozgun muhacirlerinden ve Eski Zağra eşrafından Eminpaşazade Şevket Bey'in, gayetle mahremî uşağı Büklümüklü Mustafa ile evlendirilmiş" ki Reşad Ekrem Koçu'nun anası Hacı Fatma Hanım, Eski Zağralı Şevket Bey'in kızıdır.

1921'de Bursa Lisesi'ni bitiren Koçu, 1931'de İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. Burada yaşamı ve eserleri üzerinde önemli etkiye sahip olan Ahmed Refik

Altınay'ın önce öğrenciliğinde sonra da asistanlığında bulundu.

1933'te meşhur "Üniversite Reformu" birçok öğretim üyesiyle birlikte Altınay'ı da tasfiye edince hocasıyla birlikte üniversiteden ayrıldı.

Emekliliğine kadar Kuleli Askerî, Pertevniyal ve Vefa liselerinde tarih öğretmenliği yaptı. 6 temmuz 1975'te İstanbul'da öldü.

Reşad Ekrem Koçu birçok kitap ve henüz kapsamlı bir dökümü dahi çıkarılmamış olan yüzlerce makale yazdı. Bunlar arasında hemen akla gelenler *Kızlarağasının Piçi* (1933), *Hatice Sultan ve Ressam Melling* (1934), *Eski İstanbul'da Meyhaneler ve Meyhane Köçekleri* (1947), *Tarihimizde Garip Vakalar* (1952), *Osmanlı Padişahları* (1960), *Erkek Kızlar* (1962), *Dağ Padişahları* (1962), *Esircibaşı* (1962), *Forsa Halil* (1962), *Yeniçeriler* (1964), *Osmanlı Tarihinin Panoraması* (1964), *Fatih Sultan Mehmed* (1965), *Patrona Halil* (1967) ve *Kabakçı Mustafa*'dır (1968).

Bütün bu eserlerin yanı sıra, Koçu adı, genellikle, büyük bir yayıncılık ve yazarlık macerası olarak anılan *İstanbul Ansiklopedisi*'yle özdeşleştirilir. Büyük kısmını bizzat ve bazen de takma isimler alarak yazdığı, resimlediği, kaynak bulduğu bu başeserini bitirmesi maalesef mümkün olmamış, ansiklopedi "g" harfinin ortalarında maddî yetersizlikler nedeniyle durmuştur.

Koçu'nun Türk tarih yazınındaki yeri çok önemlidir. "Tarihi sevdiren adam" olarak anılan hocası Ahmed Refik Altınay'ın yolundan gitti, o yolu genişletti, olağanüstü ayrıntıları yakalayan dikkat ve titizliğiyle büyük bir "hikâye etme" başarısı elde etti.

Koçu için günlük yaşamın ayrıntılarına girmek önemlidir. Okur bu ayrıntılarda bazen geleneklerin ve göreneklerin bazen de deyimlerin ve atasözlerinin kökenleriyle buluşur. Sofra âdetleri, giyim kuşam tarzları başarıyla resmedilir. Koçu'nun okurları onun tiplerini izlerken şaşılacak derecede tanıdık oldukları bir dünyada

yolculuk ederler. Onun için insan önemlidir. Tarih, "insanın" hikâyesidir. Kahramanları, bütün çelişkileri, zaafları, iyilikleri ve kötülükleriyle resmedilir. Sağlam bir Osmanlı tarihi öğrenimi gördü, harikulade bir arşivciydi, yazdıklarını maalesef çoğu zaman kaynak göstermeden de olsa belgelere dayanarak yazdı. Bu belgeler hafiye raporlarından mahkeme kayıtlarına kadar geniş bir yelpazeyi kapsar. Ama o esas olarak bir anlatıcıdır. Okurunun karşısına zaman zaman bir meddah edasıyla çıkar. Göz önünde "canlandırır". Koçu'nun anlattığı bir bahis kolayca unutulmaz. Unutulamaz. Koçu'da popüler zihniyetin "Tarih ezberlenen bir şeydir" anlayışı yine popüler bir üslupla darmadağın edilir. Çünkü Koçu'nun anlattıkları, okunduğunda, zaten adeta "ezberlenmiş" olur.

Doğan Kitapçılık, Osmanlı tarihine ilginin hak ettiği düzeye geldiği şu günlerde son tarih anlatıcılarımızdan biri olan Koçu'nun daha önce zaman zaman basılmış, büyük ilgi görmüş, fakat bugün okura ulaşamayan kitaplarını yeniden yayımlamaktan ve okurlarıyla buluşturmaktan gurur duyar.

Dalkavuklar

Bugün dalkavukluk bir ruh ve tiynet meselesidir; iş, meslek olmaktan çıkmıştır. Tanzimat'tan evvelki devirde ise, dalkavuklar, kâhyaları, nizamnameleri ve narhları olan bir esnaf zümresiydi. Topkapı Sarayı arşivinde I. Mahmud devrine ait kime hitap ettiği belli olmayan bir arzuhal bulunmuştur ki bugünkü yazı dilimize çevrilmiş sureti şudur:

"Devletli, inayetli, merhametli efendim,

Kimsesiz dalkavuk kullarınızın arzuhalidir: her sene Ramazanı Şerif geldiğinde, İstanbul'da, davetli davetsiz iftarlara gideriz; ulemanın, ricali devletin ve sair büyüklerin, mevki sahiplerinin sofralarında çeşitli nefis yemekler, şerbetler, türlü türlü reçeller, tavukgöğüsleri, elmaspareler, helvalar, kaymaklı baklavalar, ekmekkadayıfları, süzme aşureler, hoşaflar yer ve içeriz; üstüne göbek tütünü ve kahveyle ikram görürüz. Lakin içimizde bazı terbiyesizler bulunup edebe uymayan hareket ve tavırlarıyla velinimetlerimiz efendilerimizi gücendirmekte, zararı da hepimize dokunmaktadır. Dalkavukluk sağlam bir nizama bağlanmazsa cümlemizin açlıktan öleceğimiz aşikârdır. Kadim nizam ve kanuna göre yeniden bir nizama bağlanmasını, uygunsuzların içimizden tart edilmesini, tavır ve hareketleri hepimizin makbulü olan Şakir Ağa'nın cümlemize

kâhya tayin olunmasını ve eline memuriyetini bildiren bir kıta ruhsatname ihsan buyurulmasını niyaz ederiz. Emir ve ferman devletli, inayetli efendim sultanım hazretlerinindir.

Dalkavuk kulları"

Bu kıymetli vesikanın altına da şu şayanı dikkat satırlar yazılmıştır:

"Dalkavuklar kibar ve rical huzuruna girdiklerinde etek öperler. Oturacakları yer, tırabzan yanındaki küçük minderdir. Vazifeleri, hane sahibi olan zatın mizaç ve tabiatına uygun şekilde konuşmak, meclise neşe vermek, keder verici sözlerden, zikri müstekreh tabirlerden ve küfürlerden gayetle sakınmaktır. Hane sahibi ne söylerse fevkalade yardakçılıkla tasdik edecekler ve asla aykırısında söz söylemeyeceklerdir. Verilen ihsanı gizlice alacaklardır, verilen paranın çokluğuyla meslektaşları arasında övünmeyeceklerdir."

Yine bu vesikada bulunan bir "dalkavuk narhı"ndan, dalkavukluğun sadece sözle bir velinimete yardakçılık olmadığını öğreniyoruz. Dalkavuk vücudunu da eğlence aleti yapmış bir zavallı, bir biçaredir; hatta dalkavukluk tehlikeli meslektir. Yapılacak çeşitli eğlencelere göre dalkavuklara konulacak narh da şudur:

Dalkavuğun burnuna fiske vurma (fiske başına): 20 para.

Başına kabak vurma: 30 para.

Yüzünü tokatlama (tokat başına): 30 para.

Oturduğu minderden ve setten aşağı yuvarlama: 30 para.

Merdivenden aşağı yuvarlama: 180 para. (Bir yeri incinir, kırılırsa tedavi ve cerrah parasını latife eden verir.)

Çıplak başına tokat atma (tokat başına): 45 para.

Elinde beş on kıl kalmak ve dişlerini leylek gibi çatırdatmak şartıyla sakal zelzelesine: 60 para.

Sakal boyamasına: 60 para. (Sakalının yarısı veya cümlesi arpa boyunca kırkılırsa, latifeyi yapan, dalkavuğun üç aylık nafakasını verir. Bu nafaka ayda 30 kuruştan 90 kuruştur.)

Dalkavuğun kafasına iri bir yumruk indirme (yumruk başına): 40 para.

Ellerine ve ayaklarına domuz topu bağlama: 40 para.

Yüzüne mürekkep ve kömürle kara sürme: 37 para.

Kuyruğu dışarıda kalmamak üzere bir fındıksıçanını ağzının içine kapatma: 400 para.

Sakız dolabına (bostan dolabı) bağlanarak su içinde bir miktar durdurulmak şartıyla bostan kuyusunda bir devrine: 600 para. (Bu latifeye birden fazla her devir için ayrıca 100 para verilir. Dalkavuk boğulur ölürse cenaze masrafı latifeyi yapana aittir.)

Bir tarafının üzengisi olmayarak haşarıca bir hayvana bindirilip temaşasından hoşlanılırsa: 300 para.

Bir salkım üzümün sapıyla beraber yedirilmesi: 40 para.

Bu vesika gösteriyor ki, eski dalkavuklarla zamanımızda dalkavuk kelimesinden anladığımız mana ne kadar ayrı şeylerdir.

Müverrih Peçevili İbrahim Efendi de, dalkavuklara, şaklabanlara fevkalade düşkün olan III. Murad'ın hal tercümesinden bahsederken şirin bir fıkra nakleder; müverrihin ağzından dinleyelim:

"Maskaranın biri şetaret ve maharetini gösterip de ihsanını alacağı sırada, 'Yok hünkârım!.. Bugün altın istemem, yüz değnek isterim' der. Padişah sebebini sorunca, 'Hele ellisini vurdurun da o zaman sorun' der!.. Padişah emreder. Maskarayı falakaya yıkarlar... Değnekler elli olunca herif, 'Durun' der, 'bir ortağım vardır, ellisini de ona vurun!..' Ortağının kim olduğunu sorarlar. 'Beni her gün davete gelen bostancı, padişahımızın ihsanını alıp giderken:

– Seni ben çağırdım, yarısı benimdir!.. diyerek paranın yarısını elimden zorla alır, bugün de değneğin yarısı onun hakkıdır!'

der. Padişah gülmekten katılır, maskaraya mutat ihsanının iki mislini verir, bostancıyı da elli değnek için falakaya yatırırlar."

Maymunların idamı

Eski yelken ve kürek devri gemiciliğinde, her gemide birkaç tane talimli maymun bulunurdu. Bunlar, açık denizde gemilerin direklerinin ta tepesine tırmanarak korsan gözcülüğü yaparlardı; gayet keskin olan gözleriyle ufukta bir gemi gördükleri zaman bağırarak haber verirler, gemiciler de bir korsan cengine hazır bulunurlardı. İstanbul'un yelken, halat, makara, kürek, zift, varil, lenger, hülasa bütün gemi teçhizat ve levazımının satıldığı yer, Galata'da, iki köprü başı arasındaki sahaydı. Gazi Köprüsü başında Sokullumehmetpaşa Camii (Azapkapısı Camii) civarında da bir sıra maymuncu dükkânları vardı; tersane gemileri ve sair tüccar gemileri için talimli maymunlar burada satılırdı. III. Murad'ın hocası Abdülkerim Efendi gayet mutaassıp, asabî, her aklına geleni yapan, padişah üzerindeki nüfuzuna dayanarak hiç kimseden korkmayan bir adamdı. Güzel konuşur, camilerde vaaz ettiği zaman dinleyicileri kendisine meftun ederdi. Bir gün, hoca efendi bir kitapta "Maymun fuhşa alet olur" diye bir bend okumuş, asabiyetinden ateş kesilmişti; hemen arkasına binlerce insan toplayarak Azapkapısı çarşısına gitmiş, maymuncu dükkânlarını basmış, ne kadar maymun varsa yakalatıp biçare hayvanları oradaki ağaçlara astırarak idam ettirmişti. Halk da pek haklı olarak bu mutaassıp hocaya "Maymunkeş" lakabını takmıştı.

Tırnova cadıları

Cadıya, gulyabaniye, hortlağa inananlar dünyanın her tarafında her zaman bulunur. Hüseyin Rahmi merhum bu korkunç mevzuu mizah edebiyatımıza mal etmişti. Zamanımızda da gazeteler perili, cinli evlerden, geceleyin taşlanan pencerelerden bahsederler; arası çok geçmez, bu cinlerle perilerin huysuz ve geçimsiz komşular ve birtakım külhanî serseriler olduğunu öğreniriz. Tarihimizde garip vakalara ve pek tuhaf ve hatta tüyler ürpetici batıl itikatlara rastlanır. Bakınız, Bulgaristan'ın Türk idaresinde bulunduğu zamanlarda Tırnova Kadısı Ahmed Şükrü Efendi hükûmet merkezine gönderdiği resmî yazıda neler anlatıyor! Bu mektup hicrî 19 rebiülâhır 1249 (miladî 1833) tarihli olup devletin resmî gazetesi olan *Takvimi Vekâyi*'in 69'uncu nüshasında neşredilmiştir; bugünkü yazı dilimize çevirerek okuyalım:

"Tırnova'da cadı türedi. Gün battıktan sonra evlere musallat olmaya başladı. Zahireye dair un, yağ, bal gibi şeyleri birbirine katar ve kâh içlerine toprak karıştırır... Yüklüklerde bulduğu yastık, yorgan, şilte ve bohçaları didikler, açar ve dağıtır... İnsanların üzerine taş, toprak, çanak ve çömlek atar... Hiç kimse bir şey göremez... Birkaç erkek ve kadının da üzerine saldırmış... Bunlar çağrıldı, soruldu: 'Üstümüze sanki bir manda çökmüş sandık' dediler... Bu yüzden iki mahalle halkı evlerini bırakıp başka tarafa kaçtılar... Kasaba halkı bunların cadı denilen habis ruhların eseri olduğunda ittifak etti... İslimye kasabasında cadıcılıkla tanınmış Nikola ismindeki adam Tırnova'ya getirildi ve sekiz yüz kuruşa pazarlık edildi. Bu adamın elinde resimli bir tahta vardı, mezarlığa gider, tahtayı parmağının üzerinde çevirir, resmi hangi mezara bakarsa cadı o mezardaki ruhi habis imiş... Büyük bir kalabalıkla mezarlığa gidildi... Resimli tahtayı parmağında çevirmeye başla-

yınca resim, sağlıklarında Yeniçeri Ocağı'nın kanlı zorbalarından olan Tetikoğlu Ali Alemdar ile Apti Alemdar denilen iki şakinin mezarlarına karşı durdu... Mezarlar açıldı... Cesetleri yarım misli büyümüş, kılları ve tırnakları da üçer dörder parmak uzamış bulundu... Gözlerini kan bürümüş, gayet korkunçtu. Mezarlıktaki bütün kalabalık bunu gördü... Bu adamlar, sağlıklarında her türlü fesadı irtikâp etmiş, ırza, namusa, mala tecavüz etmiş, adam öldürmüş, ocakları lağvedildiği zaman her nasılsa yaşlarına riayet olunarak cellada verilmemiş, ecelleriyle ölmüşlerdi... Sağlıklarında yaptıkları yetişmemiş gibi şimdi de halka ruhi habis olarak musallat olmuşlardı... Cadıcı Nikola'nın tarifine göre bu gibi habis ruhları def etmek için cesetlerinin göbeğine birer ağaç kazık çakılır ve yürekleri kaynar suyla haşlanırmış... Ali Alemdar ile Apti Alemdar'ın cesetleri mezarlarından çıkarıldı... Göbeklerine birer ağaç kazık çakıldı ve yürekleri bir kazan kaynar suyla haşlandı, fakat hiç tesir etmedi. Cadıcı 'Bu cesetleri yakmak lazım' dedi. Bu hususta şeran da izin verilebileceğinden ruhsat verildi... Ve iki yeniçerinin mezarlarından çıkarılan cesetleri mezarlıkta yakıldı ve çok şükür kasabamız da cadı şerrinden kurtuldu..."

Kaşıkçı Elması

Dünyanın tanınmış elmaslarının birer tarihçesi, macerası vardır. Bu arada bazıları kanlı ve uğursuz olarak meşhurdurlar. Türk hazinesinde Kaşıkçı Elması diye anılan kıymetli taşın hikâyesini, XVIII. asrın müverrihlerinden Raşid, şöylece naklediyor:

"1669 yılında İstanbul'da Eğrikapı çöplüğünde dolaşan baldırı çıplak takımından bir adam bir yuvarlak taş bulur. Bir yaymacı kaşıkçıya giderek üç tahta kaşığa değişir... Kaşıkçı götürür, bu taşı bir

kuyumcuya on akçeye satar. Kuyumcu taşı arkadaşlarından birine gösterir; kıymetli bir elmas olduğu anlaşılınca beriki sus payı ister... Aralarında kavga çıkar... Mesele kuyumcubaşıya akseder. Kuyumcubaşı kavgacıların eline birer kese akçe vererek taşı alır... Fakat bu sefer de vakayı Sadrazam Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa duyar, taşı kendisi için satın almaya hazırlanırken mesele padişaha akseder. IV. Mehmed, bir hattı hümayunla elması sarayı hümayuna getirtir ve saray elmastıraşına verilir. Eğrikapı çöplüğünde bulunan taş işlenince meydana 48 kıratlık nadide bir elmas çıkar... Kuyumcubaşıya kapıcıbaşılık rütbesiyle bir kese bahşiş ihsan olunur.

Kaşıkçı Elması'nın Eğrikapı çöplüğüne nasıl düştüğü tarihin bir sırrı olarak kalmıştır.

Maaş yerine gemi enkazı

İmparatorluğun son devirlerinde, bilhassa II. Abdülhamid zamanında ve Meşrutiyet'te memur maaşları her ay muntazam olarak verilmezdi. Maaş çıkması bir mesele, memurlar için adeta bir bayramdı; memurların çoğu maaşlarını sarraflara faizle kırdırır, sıkıntı içinde yaşarlardı. En küçük bir kâtipten vezirine kadar sarrafa borcu olmayan memur yok gibiydi; devlet ricalinin hususî sarrafları vardı ki hepsi bilaistisna gayrimüslim; Rum, Ermeni ve Yahudi olan bu sarraflar muazzam servet ve malikâneler, kâşaneler sahibi olmuşlardır. Sultanların ve şehzadelerin tahsisatı da memur maaşları gibiydi. Maaşların muntazam verilmesi Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetiyle başlamış ve Cumhuriyet devrinde de, Atatürk'ün asil bir direktifiyle, bir adım daha ileri gidilerek peşin maaş usulü tatbik edilmiştir, bu da muhakkak ki devlet idaresinde bir asaletin ifadesidir.

II. Abdülhamid zamanında, bir ara, iki büyük ve eski harp gemisi, üç ambarlı Mahmudiye gemisi ile bir askerî nakliye gemisi olan Taif vapuru kadro dışı edilmiş ve tersanede bozularak ahşap ve demir enkazı ayrılmıştı. Bahriye Nazırı Hasan Paşa da o devrin nüfuzlu simalarındandı, maliye hazinesinde para olmadığı için bu iki geminin enkazını, bir müddet, bahriye erkân ve zabitanının çıkmayan maaşlarına karşılık olarak kullanmıştı. Zamanımızın maaş bordroları yerine maaş kâğıtları kesilir, Nazır Hasan Paşa da bu kâğıtların altına mesela, "Maaşına karşılık Taif vapurundan 500 okka enkaz verile" diye yazardı. Nazırdan bu emri koparanlar sevinçten adeta uçarlardı; hemen enkazcılara koşarlar, maaş kâğıdını derhal paraya tahvil ettirirler, o adamlar da tersaneye gelerek topladıkları maaş kâğıtlarının tutarında Taif ve Mahmudiye enkazını kaldırırlardı! *Görüp İşittiklerim* ismindeki çok kıymetli eserinde bize bu hatırayı nakleden Çankırılı Hacı Şeyhoğlu Ahmed Kemal Bey, üç ambarlı Mahmudiye hakkında, belirsiz de olsa bir fikircik verecek bir fıkra naklediyor:

"Çocuklarım, 1897-1898 Yunan harbinde zırhlıların çıkışını Unkapanı Köprüsü'nden seyrediyordum. Tesadüfen yanımda kısaca boylu, ak sakallı bir zat vardı. Bu zat, bir aralık kolumu çekerek ve Mesudiye zırhlısını göstererek, 'Aman kaçalım!.. Şimdi gemi köprüye çarpacak!' dedi. Halbuki Mesudiye zırhlısı henüz Ayvansaray önlerindeydi, beni çeken ihtiyar, 'Hey gidi günler hey!.. Biz, on dört kişi bir tarafta, on dört kişi diğer tarafta üç ambarlı Mahmudiye'nin dümenini kullanırdık... Bunlar, dümeni parmakla idare olunur gemiyi kullanamıyorlar!..' dedi. Ve ihtiyarın dediği çıktı... Mesudiye köprünün açılmış geçidini tutturamadı, köprüye gümbür gümbür bindirdi..."

Tersane mandaları

Tersane havuzlarına gemi alınınca, havuzların suyu, makinelerle değil, gayet büyük bostan dolaplarıyla boşaltılırdı; havuzların yanı başında bulunan bu dolaplara da "havuz dolabı" adı verilirdi ve dolaplara mandalar koşulurdu. Dolaplara da kadimden beri Kürt neferler nezaret ederdi, bunlara "mandacı", ağalarına da "manda ağası" denilirdi. Türkiye'de mükellefiyeti askeriyenin kabulünden çok sonraları dahi tersanede bu dolaplar ve mandalar kullanılmıştır. Vatandaşlara askerlik mükellefiyetinin kabulünden sonra, kurası tersaneye düşen efrattan bedel verecekler için, para bedeli yerine mandalı bedel kabul edilmişti; yani askerliğini bahriyede yapacak olan bedelliler, kendi yerlerine havuz dolaplarına bir manda gönderirlerdi. Sahibinin yerine hizmet müddetini dolduran mandaların boynuzları yaldızlanır, terhis kâğıtları da sırmalı kordonlarla boynuzlarının arasına asılır, sahibine merasimle teslim edilir, kasabasında, köyünde de, davul zurnalı bir merasimle karşılanırdı...

Ateş istidası

"Feryadı gökyüzünü tuttu" denildiği gibi, görülen haksızlık ve zulümden bizzat padişaha şikâyet edebilmek için, huzura çıkamayanlar son bir çareye başvurmuşlardı. Padişahın sahilsaraylardan birinde pencere önünde oturması gözlenir ve hemen bir kayıkla denize açılarak, içinde saman, talaş, hasır parçaları veya ziftli paçavralar bulunan bir kap baş üstüne konulup tutuşturulur; bu, "Padişahım, her taraftan gördüğüm haksızlık ve zulümle artık başımda ateş yanıyor. Son ümidim sendedir, sana sığınıyorum, fakat

beni senin yanına sokmuyorlar!" demektir. Bunu gören padişah derhal şikâyetçiyi huzuruna getirtir, derdini dinleyerek icap eden emirleri verir. Ateş istidasının en parlak örneği, *Naima Tarihi*'nin dördüncü cildinde 1648 yılı (hicrî 1058) vakaları arasında kayıtlıdır ve Sultan İbrahim saltanatının son günlerine rastlar:

Yedi tane İngiliz tüccar kalyonu, Galata önünde derya ortasında ak bayraklar çekip bütün mürettebatı güverte üzerine dizilir, başlarında birer bakraç zift yakıp bağrışmaya başlarlar. Derhal saraydan adam gönderilip dertlerinin ne olduğu sorulur. Meğer getirdikleri maldan evvela ticaret muahedesiyle tespit edilen yüzde üç yerine yüzde altı gümrük resmi alınmış. Sonra satın alınan takriben 15 000 kuruşluk mallarının bedeli ödenmediği gibi, gemi kaptanlarına limanı derhal terk etmeleri de emrolunmuş... "Bu mezalim üzerimizden ref buyurulsun yahut sefinelerimizle umumen ateşlere yanarız" demek isterlermiş. Bunu öğrenen Sultan İbrahim, hemen Çavuşbaşı Ağa'yı Sadrazam Hezarpare Ahmed Paşa'ya göndererek İngilizlere yapılan haksızlığı tamir ettirmiş.

Yalıya çıkma nizamı

Tanzimat devrine kadar, devlet erkânı ve ricalî ve İstanbul âyanı ve kibarı, yazın, kendi mülkü olan veya kirayla tuttukları yalılara canlarının istediği zaman taşınamazlar ve mevsim sonu, keza canlarının istediği zaman şehirdeki konaklarına dönemezlerdi. Hükûmet, herkesin, o yazı, Boğaziçi'nin hangi köyünde veya Haliç'in hangi tarafında oturacağını evvelden öğrenir, o yılın havalarına göre, nihayet bir gün yalılara göç müsaadesi çıkardı. Şehre dönüşte de aynı usûl tatbik edilirdi. Bu izinler çıkmadan hiç kimse yerinden kıpırdayamazdı. Her yıl sayfiye mevsimi için, payitah-

tın sahillerini muhafazaya memur bostancıbaşı ağa tarafından Haliç ve Boğaziçi sahillerinin bir defteri tanzim edilirdi. "Bostancıbaşı defteri" denilen bu defterlerin sahifeleri altın yaldızdan çizgilerle dama tahtası gibi kutu kutu bölünmüştü; liman ağzında yalı köşkünden Eyüp'ün ötesinde Bahariye'ye; karşı tarafta Karaağaç'tan Rumelikavağı'na; Anadolu yakasında da Anadolukavağı'ndan Haydarpaşa'ya kadar yalı, ev, dükkân, kayıkhane, cami, mescit, iskele, bahçe, arsa ve ilh... ne varsa, sırasıyla her birine bir kare tahsis edilmişti; meskenlerin sahipleri, kirada ise sahipleriyle beraber kiracıları yazılırdı; örnek olarak, III. Selim zamanında hicrî 1206 yılında tanzim edilmiş bostancıbaşı defterinden birkaç satır okuyalım:

"Beykoz iskelesi, yanında Mustafa'nın hanesi, yanında Hacızade Ahmed'in yalısı ve arsası, yanında Laz Hüseyin'in yalısı, yanında sabık İstanbul kadısı Hamamîzade Efendi'nin yalısı, yanında Merhabazade yalısı, yanında Odabaşızade'nin yalısı, yanında İmamzade Emin Efendi kullarının yalısı, yanında kireççi taifesinin odaları ve fırınları, yanında Sultaniye Bahçesi ve Bostancılar Ocağı, yanında Beyşehirli Yahya Bey kullarının yalısı, yanında İsmail Ağa kullarının köşkü ve kayıkhanesi, yanında İncir karyesi camii şerifi, yanında iskele..."

Padişahlar, yazın saltanat kayığıyla deniz tenezzühüne çıktıklarında dümende bostancıbaşı dururdu; hünkâr merak edip "Şu yalı kimin?" diye sordu mu, bostancıbaşı önündeki defterden, "Falan kulunuzun yalısı, kiracısı filan kulunuz" diye okuyuverirdi. Yahut padişah defteri önünde bulundurur, merak ettiği yeri kendisi okuyup öğrenirdi.

Tanzimat'tan sonra yalılara çıkmak için bu izin külfeti kalktı, fakat Meşrutiyet'e kadar bazı kayıtlar, şartlar devam etti. Mesela Abdülaziz zamanında, yazın Kadıköyü'nde oturan Şeyhülislam

Turşucuzade Ahmed Muhtar Efendi, kendi kayığını beklemeyip halk arasında vapura binip Kadıköyü'ne geçtiği ve bu suretle "Yüksek makamının şerefini koruyamadığı" için azledilmişti.

Ata binme yasağı

Tanzimat'tan evvelki devirde, İstanbul'da padişahtan başka ancak üç kişi, eğer ata tercih ederlerse arabaya binmek hakkına sahiptiler. Bu üç kişi de ilmiye sınıfının en yüksek simaları olan şeyhülislam, Rumeli kazaskeri ve Anadolu kazaskeri efendilerdi. Vezirler, devlet ricali ve zata mahsus bahşolunan bir imtiyaz ile akalliyet âyan ve eşrafı ancak ata binebilirlerdi. XVII. asrın ilk yıllarına kadar ricalden sayılmayan memurin, serveti ne olursa olsun halk, büyük şehir içinde ata da binemezdi. Fıkra edebiyat tarihine geçmiştir.

Dinî edebiyatımızın Süleyman Çelebi'nin mevlidi şerifi gibi, hem şairane hem âşıkane en yüksek eserlerinden *Hilyei Peygamberî*'yi yazmış olan Hakanî Mehmed Bey, bu şaheserini bitirdiği 1598 (hicrî 1007) yılında yetmişini aşmış bulunuyordu. Vazifesi Babıâli Kalemi'ndeydi, konağı da Edirnekapı civarındaydı. Eseri, saraydan en aşağı halk tabakasına varınca fevkalade bir heyecanla karşılandı ve şaire, Sadaret makamı tarafından ne türlü bir mükâfata mazhar olmak arzusunda bulunduğu soruldu. Şair, "Artık ihtiyar oldum, her gün Edirnekapısı'na kadar yaya gidip gelmeye kudretim kalmadı, müsaade buyurulursa hayvanla gidip gelsem" cevabını verdi. Halbuki Hakanî Mehmed Bey'in rütbesinde bir memurun ata binmesi yasaktı, şairin hatırı için devlet nizamını bozmadılar, hükûmet Babıâli civarında bir ev alıp şaire hediye etmeyi tercih etti ve arzusunu bu yoldan yerine getirdi. Fakat bir

müddet sonra, Müslümanlar hakkındaki şehir içinde ata binme yasağı kaldırıldı.

XVII. asır ortalarında, bir sinir hastası olan Sultan İbrahim de İstanbul şehrinin içinde arabayı yasak etmişti. Bir gün bir üfürükçü hocaya okunmaya giderken yolda bir arabaya rastladı; fevkalade sinirlendi ve bu basit zabıta vakasından sadrazamı mesul tuttu; Sadrazam Salih Paşa'yı, ki, değerli, namuslu bir vezirdi, gittiği üfürükçünün evine çağırttı ve gözünün önünde bir kuyu ipiyle boğdurttu.

Eski zaman aşçıları

Dükkânlarının iç manzarasının nasıl olduğu, ne tarzda döşenip dayandığı, hizmet adabının ne olduğu katiyetle tespit edilemeyen en eski aşçı dükkânlarından keyif ve insafa kalmış porsiyon usulü yerine uzunluk, ağırlık, sayı ve lokma hesabıyla yemek verildiğini muhtelif devirlere ait narh defterlerinden öğreniyoruz. Bugün bize tuhaf gelir ama, mesela Sultan İbrahim zamanında 1640 (hicrî 1050) yılında tanzim edilmiş narh defterine göre, o devirde şişkebabı arşın üzerinden; yahni, kuşbaşı kebap, pilav tartıyla ve lahana dolması sayıyla satılmaktadır, işte defterin aşçılara ait olan bendi:

Koyun yahnisi (okkası) 18 akçe
Sığır yahnisi (okkası) 9 akçe
Halis koyun etinden köfte (on dirhemi) 1 akçe
Lahana sarması (20 tanesi) 1 akçe
Ciğer kebabı (40 büyük lokması) 1 akçe
Pirinç pilavı (100 dirhemi) 1 akçe
Yarım ziralık (bir şiş dolusu) şişkebabı 1 akçe

Silahlanma ve silah yasağı

Türklerde silah taşımak yiğitliğin şanından sayıldığı için asırlar boyunca, uygunsuz takımı tarafından taşınmış dahi olsa, bir silah yasağı düşünülmemişti. İlk mühim silah yasağı, XIX. asır başında, II. Mahmud zamanında bu padişahın has mutemedi Halet Efendi'nin ikbal devrinde konmuştur.

Halet Efendi'nin kötü siyaseti, devletin başına Mora ihtilalini dolamıştı 1820 (hicrî 1236) yılında, İstanbul Rumlarının ayaklanarak Müslümanları katliam edeceği rivayeti çıktı, hükûmet büyük bir tedbirsizliğe düşerek, silah taşıyagelenlerden maada bütün İstanbul Müslümanlarının silahlanmasını emretti. Bu emirle, büyük şehir halkının, bir taraftan tüysüz oğlancıklara varınca silahlanan İstanbul halkının ipsiz sapsız uygunsuz takımı türlü rezalet ve kepazeliğe fırsat buldu. O devri yaşamış olanlardan Şanizade Ataullah Efendi, meşhur tarihinde manzarayı "Ahvali Âsitane" başlığı altında şöyle tasvir ediyor:

"Öteden beri garip halleriyle tanınmış İstanbullular, bu sefer de, silahı bir nevi süs ve ziynet ve çocuk oyuncağı haline getirdiler. Gece ve gündüz, mahalle aralarında, sokaklarda, iskelelerde, cami avlularında, hâsılı her yerde ve boş yere, kestanefişeği gibi tüfek ve tabanca atmaya başladılar; İstanbul silah sesleriyle inleyip durdu ve silah sesinden, bir kaza kurşununa kurban olurum korkusundan kendileri de serseme dönüp perişan oldular. Kaza kurşunuyla kimi anasını, kimi arkadaşını, zevce veya hemşiresini öldürdü; bu vesileyle hezele güruhu ise kasdî menfaatle kan döktüler. Bazı eşkıya sarraf evlerinin kapılarını kırıp girdiler; böyle tecavüzlere uğrayanlar malını canına feda edip şikâyette bulunamazlardı; Unkapanı tüccarından Hacı Halil Ağa'nın bir çuval içinde ve hamal sırtında sarrafına gönderdiği yedi bin beş yüz kuruşu

Asmaaltı'nda silahlı hamallar tarafından çevrilip yağma edildi. Bir kısmı da dükkânlara girip, 'Sefere gideriz' diye pabuç, çizme, elbise ve eşya gasbedip, 'Bezirgân hakkını helal eyle!..' diye ellerini kollarını sallayarak çıkıp giderlerdi; dükkân sahiplerinden ağzını açanlar hemen katlolunurdu. İş bu hale dökülünce, ilk emrin tamamen aksi, bir silah taşıma yasağı çıkamayacağından, sokaklarda, evlerde silah atılması yasak edildi. Uygunsuz takımının, soyguncu makulesinin takibi için de yeniçeri ağasına emir verildi.

Silah heveslilerinin uçarı takımının bu devirdeki kıyafetleri de pek tuhaftı, bu kopuk ve külhanî kıyafetlerinin en makbulü de Cezayir kesimi gemici esvabıydı:

Ayakta ökçeli basık kırmızı sahtiyandan yemeni... Ayaklar ve baldırlar çıplak... Beyaz kısa diz çakşırı; belde kırmızı şal kuşak, sırtta beyaz dimi mintan... Göğüs bağır açık... Eğer varsa göğüs perçemleri görünecek... Başta Cezayir işi kırmızı keçe külah, üstünde oyalı krep... Silah olarak mümkünse çifter çifter yatağan, hançer, tabanca... Sağ omuzdan aşırtma atılmış kılıç... Gümüş ve altın saplı kamçı... Kız saçından yahut hayvan perçeminden örülmüş altın ve gümüş halkalı köstek...

Bazı gençler de, bilakis, gayet geniş ağlı çakşır giyerler, sünnet çocukları gibi, çakşırlarının ağını tutarak yürürler; akıl ve izan sahipleri ise, bu hallere sadece acı acı gülerlerdi."

Veba salgını

Tarih kaynaklarımızda devir devir büyük veba salgınları kayıtlıdır; bunların en müthişi 1812'de (hicrî 1227) olmuştur.

Hastalık büyük şehirde o kadar korkunç bir hal almıştı ki, pa-

dişahın emriyle sur kapılarına konulan gizli memurlar, bir günde, her kapıdan 50-60 ile 300 arasında cenaze çıktığını tespit etmişlerdi, şehir içinde gömülenler hariçti. Zamanın gümrük emini tarafından tanzim edilen bir ilmühabere göre, bir buçuk ay içinde İstanbul'da her gün 850-900 kişi ölmüş, ramazanda ise ölü sayısı 1 200'e kadar çıkmıştı. Hastalığın en şiddetli hüküm sürdüğü semtler, bilhassa ayaktakımının, bekâr taifesinin kalabalık olduğu Tahtakale, Yemiş'ten Bahçekapı'ya kadar olan sahil parçası, Galata ve Üsküdar'dı, buralardaki bekâr odaları birer veba yuvası halindeydi. Aslında, aynı zamanda birer fısk ü fücur ve haşarat yatağı da olduğundan, hükûmet ilk tedbir olarak bu bekâr odalarının yıktırılmasını emretti, odalar bir gün içinde yıkıldı, bu işe memur olanlar, tüyler ürpertici manzaralarla karşılaştılar: ölenlerin çoğu, ayaktaşları tarafından sokaklarda yıkanıp birer tahta parçası üzerine konularak götürülüyordu, yıkılan odalarda, unutulmuş, kokuşmuş yüzlerce ölü bulundu, bunların arasında da birçok uygunsuz gençler, fahişeler, bu fahişelerin beşikte çocukları görüldü. Bahçekapı'da bir sokak vardı ki, büyük şehrin has manada bir batakhanesiydi ve halk ağzında "Melek girmez sokağı" denilirdi ki, bu müthiş vebadan sonra devrin Padişahı II. Mahmud bu sokakta bir cami yaptırmış, adını "Hidayet Camii" koymuştu.

Salgın sırasında padişah, Beşiktaş Sarayı'nda bulunuyordu, ikindi namazlarına Ayasofya'ya gelirdi; padişahlar kadın cenazesinde namaza durmazlardı, "hastalığın define sebeptir" diye rica olundu, Sultan Mahmud üç dört defa Ayasofya'da cenaze namazı kıldı ki bir seferinde 19 erkek, 8 kadın ve 11 kız ve oğlancık olmak üzere 38 cenazenin namazı kılınmıştı. Yakınlarından bazı kimselerin tavsiyesiyle, hastalığın defi için, Sultan Mahmud, yatsı namazından sonra minarelerden yüksek sesle "Surei Ahkaf"

okunmasını emretmişti; bunun üzerine halk dehşet içinde kaldı. Ramazan bayramında ise, bayramlaşmak münasebetiyle halkın birbiriyle ihtilatı arttığından, hastalık tüyler ürpertici bir hal aldı, bayram ertesi günlük ölüm vakaları 3 000'e kadar çıktı; ulemadan bir kısmı, padişaha müracaat ederek: "Surei Ahkaf Âd kavminin helak olacağını haber verir, böyle günlerde okunması gazabı ilahîyi muciptir" dediler, emir geri alındı, hatta geri alınmakla da kalınmayarak, evlerde dahi Kuran okunurken bu surenin okunmaması emredildi.

Yine bu 1227 ramazanında geceleri bekçilerin davul çalması, mani ve türkü okuması, kahvehanelerde tavla, dama ve satranç vesair oyunlar oynanması, meddahların hikâye nakletmesi yasak edilmişti.

Yeniçeri rezalet ve zorbalıkları

Yeniçeri Ocağı'nın zaptı bozulup da hemen bütün İstanbul esnafı ve bu arada büyük şehrin baldırı çıplak haşaratı ocağa kaydedildikten sonra, şehrin asayiş ve inzibatından mesul yeniçeriler, türlü rezalet, şenaat, ırz ve namus tecavüzleriyle, hatta şekavetle İstanbul'un altını üstüne getirdiler ki yerinde tabiriyle bu azgınlıklarının en taşkın devri de, III. Selim, IV. Mustafa ve II. Mahmud'un zamanı oldu ve ocaklarının kanlı bir şehir muharebesiyle yıkıldığı, imha edildiği güne kadar devam etti. Bugünkü polis karakolları, içinde türlü kepazeliğin göz göre göre yapıldığı yerler halini alınca, halkın, Allah'tan başka sığınacak yeri kalmadı. Bu müthiş devirde, birkaç ay kadar, Alemdar Mustafa Paşa "Kırcalı askeri" denilen Rumeli âyanlarının milisleriyle şehre hâkim olup yeniçerilerin gözünü yıldırmış, rezaletleri ayyuka çıkmış bazı yeniçeri

eşkıyasını amansızca tepelemiş, "Sekban" adıyla yeni bir asker ocağı kurmuş, fakat, kendi gaflet ve gururu yüzünden yeniçerilerin ani bir baskınına uğrayarak ateşe verilen Babıâli'de intihara mecbur olmuş, meydan gene yeniçerilere kalmıştı.

Yeniçeri kollukları

Eskiden, bir kolluk önünden ulemadan, vüzeradan biri veya semtin sevilmiş, sayılmış bir siması geçince, kolluk çorbacısı veya neferleri, eğer kapının önünde iseler, ayağa kalkıp hürmetle selam verirlerdi. Bahsettiğimiz tuğyan devrinde ise, kolluk önünde iskemleler atıp oturan veya hasırlar serip üstüne laubaliane uzanıp yatan yeniçeriler, sabahtan akşama kadar tambura çalarlar, mani ve destanlar okurlar, gelip geçene ayağa kalkıp selam vermek şöyle dursun, bilakis alay ederlerdi. Hatta, akşam karanlığında ve geceleyin kolluk önünden geçmek gafletini gösteren erbabı namusu, "Senden şüphelendik, buralarda ne dolaşırsın, üstünü arayacağız!" diye cebren ve kahren içeri alıp, saat, kese, çubuk gibi kıymetli eşyası varsa alırlardı; soyulan biçare, bunu halasının fidyesi bilip ağzını açmadan giderdi. Kendi mıntıkaları içinde oturan Müslim ve gayrimüslim tüccarlar ise kolluk haracına bağlanmışlardı. Elinden kan çıkan, doğruca kolluğa iltica eder, onlar da, "Bu delikanlı yoldaşımızdır, maktulün diyetini ortamızın vakıf akçesinden veririz" derler, maktul tarafını da, kabul etmem diyemeyeceği için, birkaç yüz kuruşla davalarından vazgeçirtirler, himaye ettikleri katili ise, kudreti ölçüsünde soyarlardı. Paskalya ve saire yortu günlerinde, zengin Hıristiyanların yolunu çevirip izzet ve ikramla kolluğa alırlar, rakı ve şarap ikram ederler, kendileri de Hazreti İsa aşkına kadeh devirirler ve arkasından bezirgânın önüne bahşiş tabağını dayarlardı.

Balta asmak ve zorba dövüşleri

Yeniçeri zorbaları, İstanbul limanına gelen bütün mal ve erzak gemilerinin komisyonculuğunu, bıçaklarının kuvvetiyle inhisarları altına almışlardı. Limana bir gemi geldi mi, açıkta demir attı ise sandalla gidip, bir iskeleye palamar verdi ise hemen gemiye atlayıp, kahvehane kapılarına konulanların eşi, mensup olduğu ortanın nişanını ve kendi adını taşıyan bir levhayı geminin burnuna asardı. Geminin yükü ne olursa olsun, mal ve erzakın sahibi ve geminin kaptanı, tahliye ve satış işine karışamazdı, bu işi, kendi avanesiyle o zorba yapar ve tutar parasından dilediği arslan payını alırdı, kimse ağız açamazdı; gemilere asılan bu zorba nişanlarına "balta" denilirdi ki, bugün bile halk ağzında musallat olma yerine kullanılan "balta olmak" tabiri buradan kalmıştır. Geminin yükü tamamı çekecek kadarsa, bıçağına ve avenesine güvenen bir başka zorba, evvelce takılan baltayı indirir, yerine kendi nişanını asar ve derhal oracıkta kanlı bir kavga başlardı. Bir tarafın öbür tarafı sındırmasına "bıçak altından geçirme" denilirdi. Bazen de sırf külhanbeylik, itlik güdülerek, zorbalar arasında, bilhassa Galata'da Hendek içinde, günü, saati ve şahitleri de tespit edilmek suretiyle yatağanlar, palalarla, Frenklerin düellosu gibi, yeke yek dövüşülürdü; bu dövüşlerin çoğu ölümle neticelenir, eğer taraftarlar kendilerini tutamayarak ortaya atılırlarsa hakiki bir küçük muharebe olurdu.

Zorba küfeleri

İstanbul'un yaş sebze ve meyve ticaretine musallat olmuş zorbalar, işi daha ileri götürmüşler, kendilerinin nişan ve işaretlerini taşıyan hususî küfeler yaptırmışlardı; bunları, büyük şehre sebze ve meyve sevk eden Marmara iskelelerinden peyledikleri yerlere gönderirlerdi; bostan ve bahçe sahipleri, mallarını bu küfelere yüklemeye ve yeniçeri zorbasının göndereceği parayla kanaate

mecburdular. Hatta bir seferinde, bir yeniçeri zorbası, Karamürselli bahçıvanlara pusula göndererek, "Mal şu kadar noksan çıktı, bu kadarı çürük çıktı, hamaliye ve kantariye masrafları şu tuttu, sair resimler ve küfelerimizin kirası bu kadar, bana daha şu kadar borcunuz vardır" diye yazmış, bahçıvanlar da, bu pusulayı ibret olmak üzere, Karamürsel'de kahvehanenin duvarına asmışlardı.

Tahmis zorbaları

O zamanlar, kahve, değirmende çekilmez, kavrulduktan sonra Tahmis'teki büyük mirî dibeklerde dövülürdü; saf kahveye nohut ve buna benzer şeyler katmamaları için, dibekçilerin başında her gün, ihtiyar yeniçeri ustalarından dört kişi bulunurdu. Tahmis dibeklerinde eşhasa ve kahvecilere ait her gün en az iki bin okka kahve dövülürdü; bu yeniçeri ustaları, ellerinde saf kahveyle gelenleri, "Var dolaş, falan zaman gel!" diye dibek başından zorla uzaklaştırırlar ve sonra getirilen saf kahveye yarı yarıya nohut katarlar, aradaki farkın kârını dibekçilerle paylaşırlardı.

Semer devirmek

Yeniçeriler arasında, bir yoldaşın mensup olduğu bir ortayı bırakıp başka bir ortaya geçmesine semer devirmek denilirdi. Bu hal terk edilen orta yoldaşlarına karşı en ağır hakaret sayılır, semer deviren yeniçeri muhakkak öldürülür ve bu yüzden iki yeniçeri ortası arasında kanlı boğuşmalar olurdu. Mesela Galata yeniçerilerinden 25'inci Orta yoldaşlarından biri 1810'da gene Galata'nın muhafazasına memur 71'inci Orta'ya semer devirdiğinden Galata derhal karıştı, iki taraf mağaza, dükkân ve depoların kepenklerini kırarak şarap, su ve yağ varillerinden, fıçılardan, dolu erzak çuvallarından sokaklarda siperler yaptılar. Karşıdan silah seslerini duyan İstanbul yeniçerileri de, taraftar bulundukları bu

iki ortadan birine yardım için kayıklarla Galata'ya geçti; muharebe iki gün sürdü.

Kızıl bayram ve tulumbacılar

O devirde sık sık çıkan yangınlardan birçoğunun da ocaklı eşkıya tarafından konulan kundaklarla çıktığı söylenir; zira her büyük yangın, bu gibi haşarılar ve haytalar için bir yağma vesilesi olurdu, bundan ötürü yangına kızıl bayram derlerdi. Yeniçeri tulumbacılarına gelince, yangınlarda, yalnız kendilerine fazla para ve bahşiş vaat eden zengin kimselerin konaklarını koruyarak ateşin yayılmasını önlemeye çalışmazlar, ateşten gayet uzak bir yeri beklerler de, göz göre göre ateş tehdidi altında bulunan bir fakirin çatısına hortum tutmazlardı.

Hamamlar ve külhanbeyleri

Bilhassa Fındıklı Hamamı, Tophane'de Kılıçalipaşa Hamamı, Galata'da Buğuluca Hamamı, Çeşmemeydanı'nda Sokullu Mehmed Paşa'nın yeşil direkli hamamı, Kasımpaşa büyük hamamı, Unkapanı'nda Azepler Hamamı, Hacıkadın Hamamı, Küçükpazar Hamamı, Tahtakale'de Rüstempaşa Hamamı, Bahçekapı'da Sultan Hamamı, Yeni Cami'de Haseki Hamamı, Yıldız Hamamı, Hocapaşa Hamamı, Küçükağa Hamamı, Şengül Hamamı, Kadırga Hamamı, Gedikpaşa Hamamı, Çemberlitaş Valde Hamamı, Aksaray Hamamı gibi çarşı ve pazar ortasındaki hamamlara kendini bilenler girmezdi. Gaflet edip girenler ya bednam olurlar ya da başlarına bir bela gelmeden çıkamazlardı; en hafiften kesesi ve saati muhakkak alınır, şikâyete kalksa dayak yerdi. Bazılarının da şalı, çizmesi alınır; adamcağız aranacak olsa, "Geldiğinde şalın yoktu ve yalınayaktın!" cevabını alırdı. Geceleri de, bu hamamların içi ve camekân odaları, bekâr uşakları tarafından iskân edilir, türlü se-

beple, sık sık kanlı vakalar çıkardı. Bu hamam zorbalarıdır ki, İstanbul'da ilk defa "külhanbeyi" unvanını almışlardır ve ilk külhanbeyleri de Gedikpaşa Hamamı'nın bekâr odalarından çıkmışlardır.

Cellatlar ve idam cezaları

Her devletin tarihinde olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu tarihinde de on binlerce suçlu veya masum insan, cellat pençesinde can vermiştir; kimi, işlediği cinayetin veya devlete ihanetinin cezasını görmüş, kimi bir entrikanın, bir iftiranın, bir kinin kurbanı olmuş, kimi de kurunun yanı sıra yanmıştır; kimi bir kement veya satırla bir anda yok edilmiş, kimi işkenceler altında inim inim inletilerek öldürülmüştür.

Osmanlı Devleti'nin resmî cellat teşkilatı, bir cellatbaşının idaresinde, sayıları devir devir değişen müteaddit cellatlardan mürekkepti ki hepsi de aslen Kıptî'ydi; cellatbaşı ile cellatlar bostancıbaşı ağanın emrindeydi; idam hükmü bostancıbaşıya verilir, o da, yerine göre bazen bizzat nezaret ederek hükmü yerine getirtirdi; eğer öldürülecek mühim bir şahıs ise idamda bostancıbaşı muhakkak bulunur, hükmü de cellatbaşı, maharetine en çok güvendiği bir veya iki cellatla infaz ederdi ki bunlara da "cellat yamağı" denilirdi. Bostancıbaşı ağa, sarayın en büyük zabitlerinden biri olup başlıca vazifeleri, emrindeki bostancı neferleriyle sarayın ve padişahın şahsının muhfazası ile İstanbul'un, Boğaziçi'yle beraber bütün sahillerinin ve limanın emniyet ve inzibatına bakmaktı.

Siyasî mahkûmlar, yağlı kementle boğulurdu; bazen, idamdan sonra başı, "şifre" denilen gayet keskin hususî bir usturayla gövdesinden ayrılır, ya bir ibret taşının üstüne konulur ya da sarayın şehre açılan büyük kapısının, "babı hümayun"un önüne atılırdı.

Sabıkalı hırsızlar, bilhassa gece hırsızları, şehrin tensip edilen bir yerinde, umumiyetle suçun işlendiği semtte, hatta bazen girdiği evin veya dükkânın, hanın kapısında asılırdı; katiller umumiyetle işkenceyle öldürülürdü. Askerlerin, yani sipahi veya yeniçerilerin başları kesilir, cesetleri ayaklarına taş bağlanarak denize atılırdı. Bazen de, mahkûma gizli malını söyletmek için, idamdan evvel herhangi bir suretle cellatlar eliyle işkence tatbik olunurdu.

İdam edilecek kimseler, ferman çıkıncaya kadar bostancıbaşı tarafından tevkif olunurdu, buna "bostancıbaşı hapsine verilmek" denilirdi. Bostancıbaşı hapsinden sağ kurtulanlar pek azdır. Mesela Sadrazam Rauf Paşa gibi ki, II. Mahmud, "O genç ve güzel başa kallavî pek güzel yakışıyor, kıyamam" diye idam fermanını vermemişti.

İşkenceyle idamın üç korkunç şekli vardı: çengel, çarmıh, kazık... Çengel, İstanbul'da, Eminönü'ndeydi; kalın kalaslardan yapılmış kale burcu gibi bir şeydi, bir adam boyundan yüksek yerine, muhtelif büyüklükte ve uzunlukta, başları yukarıya doğru kıvrık ve sivri, keskin, bir tarak şeklinde bir sıra, kasap dükkânlarında olduğu gibi, çengeller konmuştu. Mahkûm ana doğması soyulur, elleri ayakları bağlanıp makaralı iplerle yukarı çekilir ve sonra birden bu müthiş çengellerin üzerine bırakılırdı; vücuduna saplanan çengeller bazen derhal öldürürdü, ekseriya da ölüm, müthiş acılarla uzun sürerdi. Çengel cezasına eşkıya, bilhassa korsanlar çarptırılırdı. Kaptanpaşalar donanmayla Akdeniz'den dönerlerken hemen daima bir miktar korsan tutup getirirlerdi. Bunlardan bir kısmını kadırgaların direklerine astırır, limana pürdehşet girer, bir kısmını da çengele saklardı. Çarmıh cezası da eşkıyaya ve bilhassa casuslara tatbik edilirdi, mahkûm gene ana doğması çırılçıplak soyulur, kolları ve bacakları açık, yüzükoyun bir çarmıh üstüne sımsıkı bağlanır, omuz başları ve butlarının kalba etleri bıçakla

oyularak buralara gayet iri yağ mumları dikilir ve yakılır, çarmıh, üzerindeki mahkûmla beraber bir devenin üstüne konularak şehirde dolaştırılır, teşhir edilirdi; mahkûmun canı pek olup ölmezse, akşamüstü asılırdı. XVII. asır ortasında asi Abaza Mehmed Paşa'nın İstanbul'da tutulan casusları böyle idam edilmişlerdi. Kazık da, müthiş acılarla muhakkak öldüren bir cezaydı: mahkûm keza çırçıplak soyulur, elleri ve ayakları bağlanır, bilek kalınlığında gayet sert ağaçtan yapılmış bir yağlı kazığa çakılarak oturtulur, ekseriya da omuzlarına, çarmıhta olduğu gibi bir çift yağ mumu dikilir, gezdirilerek teşhir edilirdi. Bu da şakilere ve korsanlara tatbik edilen cezalardandı.

XVI. asır sonlarında, bostancıbaşılardan Ferhad Ağa, bir defaya mahsus olarak bir de "top" cezası icat etmişti: suçlu, genç bir yeniçeriydi, bir imamın nikâhlı genç karısını kandırıp kaçırmış, kadının saçlarını keserek oğlan kıyafetine sokmuş, pervasızca bir müddet yanı sıra gezdirmişti. Üsküdar'da yakalandı. Tophane'ye götürüldü. Ferhad Ağa, çengeli, çarmıhı, kazığı az gördü, delikanlıyı çırılçıplak soydurttu, bilek, dirsek, diz ve ayak mafsallarını demir çekiçlerle kırdırıp zavallıyı yağlı paçavralara sararak bir havan topunun namlusuna güllle gibi tıktırttı, sonra topu ateşleterek havaya fırlattı, paramparça etti.

Mahkûmları söyletmek için cellatlar tarafından tatbik edilen işkencelere gelince, başlıcaları şunlardı: usturayla diri diri deri yüzmek; saçları kesilen başa ateşte kızıl hale getirilmiş demir tas giydirmek; cımbızla sinirleri çekmek; bir uzvun içine sonda gibi burgu sokmak; kaynar sudan soğuk suya ve soğuk sudan kaynar suya sokup çıkartmak; çekiçle kol ve bacak, el ve ayak kemiklerini kırmak... İdamından evvel kendisine bu korkunç işkenceler tatbik edilmiş devlet adamları, XVII. asır defterdarlarından Yahnikapan Abdülkerim Paşa ile Sadrazam Melek Ahmed Paşa'nın kethü-

dası (yani dahiliye nazırı) Gadde kethüdadır.

Usulen, bir devlet adamı idama mahkûm olunca, ferman, kendisine bostancıbaşı tarafından eteği öpülerek hürmetle gösterilir ve teselli yollu sözler söylenir ve aptes alıp iki rekât namaz kılmasına müsaade olunurdu; bu tebliğ ekseriya da metanetle karşılanırdı. Mesela Viyana bozgunundan sonra, Belgrad'da idam edilen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, namazından sonra "vücudum toprağa düşsün" diyerek odanın kilimlerini toplatmış, uzun sakalını kendi eliyle kaldırarak celladın kemendi geçirmesine yardım etmiş ve cellada "Sanatını maharetle yap!.." demişti. Gene XVII. asır vezirlerinden Hezarpare Ahmed Paşa ise, celladı karşısında görünce, "Vay kâfir kahpe oğlu!.." diye bağırmış, mukavemet göstermiş, bir ahıra sürüklenerek götürülmüş, cellat, paşanın başındaki kavuğu alıp kendi başına, kendi başındaki kirli külâhı da paşanın başına koyduktan sonra onu bir yumrukta çökertip boynuna yağlı kemendi atmıştı.

Taşrada, cellat gönderilip idam edilen siyasî mahkûmların, hükmün infazından sonra hemen daima başı, yolda bozulmaması için bal doldurulmuş bir kıl torba içinde cellat tarafından İstanbul'a getirilir ve payitahtta yıkandıktan sonra teşhir ve defnedilirdi.

Bir de cellatsız idam cezası vardı ki, "recim (taşa tutma)" denilirdi. İslam şeriatına göre bir Hıristiyanla münasebette bulunduğu katiyetle tespit edilen Müslüman kadınlarının bu cezaya çarptırılmaları gerekirdi ki, bütün imparatorluk tarihi boyunca, yalnız tek bir kadın bu suçla suçlanarak, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa sadaretinde Sultanahmet'te, Yılanlı Sütun yanında recmedilmişti. Cellatlar, kadını, kolları içerde olarak göğsüne kadar toprağa gömer, sonra halk tarafından taş yağmurunu tutularak linç edilirdi ki, eski müverrihlerimiz, linç karşılığı "keşkek etme" tabirini kullanmışlardır.

Osmanlı tarihinde en namlı cellatlar, XVII. asırda Kara Ali, onun yamağı Hamal Ali ve Kara Ali'den sonra başcellat olan Süleyman'dır. Evliya Çelebi, Kara Ali'nin portresini şöyle çiziyor:

"Bu kolun üstadı kâmili Kara Ali'dir ki bazularını sıvayıp tigi âteştâbını kemerine bendedüp, sair işkence edecek aletlerini kemerine asıp, el ve ayak kıracak baltaları iki yanına takıştırıp, sair yamakları dahi aletleriyle kemerlerini süsleyip yalınkılıç merdane cümbüş ederek geçerler ki, neuzübillah hiçbirinin çehresinde nur kalmamış zehir adamlardır."

Fakat, şairin şu sözü ne kadar doğrudur:

"Hükmi sultan olmaz ise gelmez hata cellattan."

Cellat mezadı

Bir mahkûm cellada verildi mi, esvabıyla beraber üzerinden çıkan her şey cellatların olurdu; bu eşyalar toplanır ve senede bir veya iki defa büyük bir mezatla satılır. Tutar bedelleri cellatlar arasında taksim edilirdi. Buna "cellat mezadı" denilirdi. Cellat mezatlarında ekseriya çok kıymetli eşya bulunurdu ve sahipleri cellat elinde can verdiklerinden, bir uğursuzluk yorularak hakikî değerlerinden çok ucuza satılırdı. Fakat cellat mezadından bir şey satın almak da her kişinin yapabileceği şey değildi. Bazı devlet adamları, zenginler, celladın pençesi yakalarına yapışmadan üzerlerinde bulunan kıymetli kürkleri, yüzükleri, saatleri, keselerini çıkarırlar, orada bulunanlara, "Beni anar, bir Fatiha okursunuz!" diye hediye ederlerdi. Müverrih Peçevili İbrahim Efendi cellat mezadı ve uğursuz eşya üzerine fevkalade şayanı dikkat bir fıkra naklediyor:

İstanbul'da Atatürk Bulvarı üzerinde Bozdoğan Kemeri'nin hemen yanı başında Belediye Müzesi yapılmış güzel medresenin bâ-

nisi. XVI. asır sonu Saray ricalinden Kapı Ağası Gazanfer Ağa'dır. Padişah III. Murad üzerindeki sonsuz nüfuzuyla rüşvet yolundan büyük bir servet yapmıştı. O zamanlar İstanbul'da Rüstem Ağa isminde namlı bir saatçi ve kuyumcu vardı. Hakikaten büyük sanatkârdı. Gazanfer Ağa bu zata fevkalade kıymetli elmaslarla müzeyyen bir koyun saati yaptırmıştı (cep saatinin daha büyüğü, koyunda muhafaza edilen saat), saatin cevahirini de kendisi vermişti. Kapı Ağası Gazanfer Ağa cellada verilince, ağanın meşhur murassa saati koynundan çıkmış, cellat eline düşmüştü. Cellatlar, başlı başına bir servet olan bu saat için bir mezat yaptılar. Saati cellat mezadından Tırnakçı Hasan Paşa satın almıştı. Az sonra Tırnakçı Paşa da idam olundu, saat yine cellat mezadına düştü. Bu sefer de bu harikulade güzel saati pek ucuz bir bedel mukabili Kasım Paşa satın aldı. Bir iki ay geçti geçmedi, Kasım Paşa da cellada verildi, saat onun da koynunda çıktı ve üçüncü defa cellat mezadına düştü. Bu sefer de Gazanfer Ağa'nın meşum saatini Sadrazam Derviş Paşa satın aldı ve kardeşi bir Ahmed veya Mehmed Bey'e hediye etti. Ahmed veya Mehmed Bey dedim, müverrihler bu zatın ismini yazmıyorlar, pek genç yaşında, yani tüysüz bir delikanlıyken sadrazamın himayesiyle Eğriboz sancakbeyliğine tayin edildiği için "Civan Bey" diye lakap takılmış ve adı unutulmuştur.

Müverrih Peçevili İbrahim Efendi, Civan Bey'le Eğriboz'da bey konağının deniz üstüne kurulmuş salaş taraçasında sohbet ediyorlarmış. Söz saatten açılmış. İbrahim Efendi de saat meraklısıymış. Civan Bey koynundan murassa bir saat çıkararak müverrihe göstermiş. İbrahim Efendi, "Ömrümde bu kadar güzel saat görmedim!" demiş. Civan Bey de saatin hikâyesini anlatmış. Peçevili elindeki saati hemen bırakarak, "Böyle uğursuz saati insan düşmanına vermez... Paşa nasıl olmuş da size hediye etmiş!.." demiş. Bu söz Civan Bey'e tesir etmiş, hemen hançeriyle saatin el-

maslarını çıkarmış ve bir çekiçle de çarklarını kırarak denize atmış...

Denizin dibinde saatin parıltısı görülüyormuş. Bey ile İbrahim Efendi taraçada oturuyorlarmış. Bir atlı gelmiş, Civan Bey'e vazifesinden azledildiğini tebliğ etmiş, Civan Bey şaşırmış, "Azlimi mucip bir şeyimiz yoktu!.." demiş. Gelen adam, "Beyim... Beyim!.. Derviş Paşa idam olundu... Sizin dahi idamınız için ferman çıkıp bostancıbaşılarla gönderildi... Sonra şefaatçileriniz himmet ettiler, ikinci bir fermanla ben gönderildim ve idamınıza memur olanlara yarım saat evvel yetişebildim!.." cevabını vermiş.

Biz bu fıkrayı şöyle bağlayabiliriz: ikinci fermanı getiren bu adam idam fermanını getirenlere, Civan Bey'in meşum saati çekiçle kırdığı anda yetişmişti!..

Eyüp'te, Karyağdı bayırının arkalarında, münferit ve halen metruk bir mezarlık vardır ki taşlarının hemen hepsi yazısızdır, dört köşeli, uzun küfeki taşlarıdır; buraya "Cellat Mezarlığı" denilir. Bahtsız bir hırsızı, bir caniyi ölümünden sonra mezarlığına kabul eden cemiyetimiz, resmî bir vazife de olsa, bir aylık, para ve menfaat karşılığı can uçuran celladın ölüsünü umumî mezarlıklara kabul etmemekle, cellatlara ayrı bir mezarlık yapmakla muhakkak ki asaletini göstermiştir.

Eski zaman kahveleri

Türkiye'ye kahve XVI. asırda, Kanunî Sultan Süleyman zamanında girdi ve evvela Suriye'de, bilhassa Halep ve Şam şehirlerinde taammüm etti, İstanbul'da da ilk kahvehane 1554 (hicrî 962) yılında açıldı. Peçevili İbrahim Efendi büyük şehirde bu kahvehanelerin açılışını şöylece naklediyor:

"Dokuz yüz altmış iki yılı hududunda Halep'te Hakem namında bir herif ve Şam'dan Şems adında bir zarif gelip –avamın ve ayaktakımının kalabalık olarak bulunduğu– Tahtakale'de birer büyük dükkân açıp kahveciliğe başladılar. Keyfe müptela bazı yârânı sefa, hususiyle okuryazar makulesinden nice zürefa bu kahvehanelerde toplandı, kimi kitap okur, kimi tavla ve satrançla meşgul olur, kimi de yeni yazılmış gazeller getirip maarifden bahsolunurdu. Eskiden eşi dostu toplayıp sohbet etmek için ziyafetler tertip edilirdi, kahvehaneler açılınca bir iki akçe kahve parasıyla ondan ziyade cemiyet sefası eder oldular."

Kahvehaneler İstanbul'da süratle çoğaldı ve yayıldı, işsiz güçsüz takımı, bilhassa kadı ve müderris mazulleri vakit geçirmek için kahvehanelere devama başladı; mahallelerde imamlar, müezzinler, hatta büyükçe rütbe ve mansıp sahipleri bile kahvehane müşterisi oldular. Kahvehanelerin halkla dolup boşalması, bilhassa gençlerin, hatta tüysüz çocukların kahvehanelere girip çıkması, bazı müteassıp ulemayı kahvehaneler aleyhinde harekete geçirdi. "Birer mesavi hanedir, kahvehanelere varmaktan meyhaneye varmak evladır" demeye başladılar; camilerde, mescitlerde kahvehanelere girilmemesi için vaazlar, nasihatler verildi. Nihayet III. Murad zamanında, "Her ne ki fahm mertebesine vara, yani kömür ola, sırf haramdır" diye bir fetva verilerek ilk kahve yasağı çıktı; kahvehaneler kapatıldı. Fakat kahvehane yarenliğinin tadı halkın damağında kalmıştı, kahvecilik de çok kârlı bir işti, mahalle aralarında, ara sokaklarda, çıkmaz sokaklarda, bazı dükkânların art kısımlarında gizli koltuk kahveleri açıldı, kahveciler de bu yasağın tatbikine memur subaşı ile asesbaşıya ve adamlarına göz yumma payını verdiler, halkın kahveye iptilası o dereceyi buldu ki koltuk kahveleri arı kovanı gibi işlemeye başladı; vaiz efendiler de ağız değiştirdiler, "Kahve kömür

haddine gelmez ise, içmesi caiz imiş" demeye başladılar. Payitahtın tanınmış uleması, şeyhleri, kahve müdavimlerini hoş gördüler, kahve yasağı kaldırıldı; bunun üzerine servet sahipleri, vezirler, irat olarak gayet büyük müzeyyen ve mükellef kahvehaneler yaptırdılar ve kahvecilerden günde bir iki altın kira alır oldular. Nihayet bir rivayete göre III. Mehmed, bir rivayete göre de I. Ahmed zamanında memlekete tütünün girmesi ve tütün tiryakiliğinin yayılması, kahve sefasına cila verdi ve kahvehanelerin şevkini, revnakını artırdı. Büyük kahvehanelere, semtlerine göre, topçu, tersane, kalyoncu, yeniçeri, cebeci neferleri, hamal, sandalcı, kayıkçı, fırın uşağı, hamam uşağı gibi ayaktakımı bekârlar doldu, kibar müşteriler, efendiden kimseler, derlice toplu-ca mahalle kahvehanelerine çekildiler. Nihayet IV. Murad zamanında, kahvehaneler tütünün ateşine yandı, çok şiddetli ve amansız bir tütün yasağının yanı sıra çok şiddetli bir kahve yasağı çıktı. O ziynetli, nakışlı, havuzlu ve fıskiyeli mükellef kahvehaneler yıkılarak yerlerine bekâr ve nalbant odaları yapıldı. Bir ara Edirne'de bazı kimselerin yasağa rağmen kahvehane açtığını haber alan Sultan Murad bostancıbaşıyı cellatlarla beraber Edirne'ye gönderdi, yasağa rağmen kahve işleten birkaç kişi idam olundu ve kahvehanelerin çatısı yere indirildi. Türkiye'de kahvehaneler, tekrar, ancak bu padişahın ölümünden sonra açılabildi ve memleketimizde ikinci bir kahve yasağı da çıkmadı. Yalnız Sultan II. Mahmud, kanlı bir şehir muharebesiyle Yeniçeri Ocağı'nı kaldırdığı sırada, yeniçeri döküntüleriyle taraftarlarının toplantılarına mâni olmak ve dolayısıyla yeni bir fitne tehlikesinin önünü almak için, birkaç sene İstanbul'daki kahvehaneleri kapattı, ortalık iyice yatıştıktan sonra da kahvehaneler birer ikişer açılmaya başladı.

Yeniçeri kahveleri

Eski İstanbul kahvehaneleri arasında dikkate şayan olanı, ocaklarının lağvına kadar büyük şehirde pek gürültülü bir hayata sahne olmuş bulunan yeniçeri kahvehaneleridir.

Yeniçeri Ocağı'nın zapturaptı bozulup da hemen bütün İstanbul esnafı ocağa yoldaş yazıldıktan sonra, kahveciler de, kahvehanelerinin kapısı üzerine mensup oldukları yeniçeri ortasının nişanını asmaya başlamışlardı. Her ortanın yoldaşları da kendi nişanlarını taşıyan kahvehanelere çıkar olmuşlardı.

III. Selim ve IV. Mustafa devirleriyle II. Mahmud'un ilk saltanat yıllarında Yeniçeri Ocağı kelimenin en yerinde ve kuvvetli manasıyla bir haşarat yatağı olmuştu. Öyle ki, İstanbul civarında, mesela Galata, Tophane, iki yakalı Boğaziçi köyleri ve bilhassa Üsküdar'da ırz ve namus sahipleri, fevkalade bir lüzum görmedikçe evlat ve ayalini sokağa çıkaramazdı. Kız ve kadın şöyle dursun, dörtkaşlı delikanlılar bile yeniçeri erazilinin şenî sarkıntılıklarına uğrardı. Devrin bir vakanüvisi, bu haşaratı şöyle tasvir eder:

"Yeniçeri adıyla çoluğa çocuğa tecavüz eden manav, hamal, börekçi ve kayıkçı makulesinden ve köşe başı kabadayılarından olup paskalya ve domuz kırımında, sokaklarda abalarını yayarak geçen Hıristiyanlardan birer ikişer para almaya tenezzül eden utanmazlar, hangi ortaya mensup ise koluna o ortanın nişanını akşettirir, güya görenler korksun diye de kolları sıvalı gezerler. Başlarına bir endazeden uzun acayip bir sarık sarar, sokak ve pazarlarda itlikten kinaye baldırı çıplak dolaşırlar."

Yeniçeri kahveleri yukarıdaki satırlarda canlandırılan baldırı çıplak külhanilerin sabahtan akşama kadar saz ve söz ve hatta iyş ü nuş, afyon ve esrarla keyif çatıp eğlendikleri yerlerdi. Hemen hepsi gayet büyük ve fevkalade süslü olan bu kahvehaneler, umumiyetle İstanbul'un manzarası en güzel yerlerine, bilhassa denize

nazır sur bedenleri üstüne yapılır yahut deniz üstüne kazıklarla atılmış salaşlarda kurulurdu. Her kahvehanenin mahbub köçekleri, sazendeleri, kıssahanları, eli ayağı düzgün tümtüysüz uşakları bulunurdu.

Peykeler kilim ve seccadeler, kuzu pöstekileriyle döşenir, duvarlara Bektaşi levhaları asılır, yerlere fırdolayı hasır döşenirdi. Tavandan peykelerin hizasına kadar inen camların önü çiçek saksıları, bilhassa fesleğenlerle donatılırdı. Kahvehanenin ortasında daima, etrafı saksılarla süslü bir havuz ve fıskiye bulunurdu. Kahve ocakları ise bir gelin köşesi gibi süslenirdi. Kapaklı ve açık boy boy cezveler, dolap dolap fincanlar, en az birkaç tanesi gümüş ve altın başlıklı billur şişeli olmak üzere nargileler, kehribar ağızlıklı çubuklar, çiçekli oymalı levhalar bir servet teşkil ederdi. Ocak başında da, umumiyetle, kahvehane sahibinin evlat niyetine büyüttüğü bir delikanlı bulunurdu.

Bahsettiğimiz devirde, İstanbul'un bu tabakadan olan gençleri, arasında vakanüvislerin tabiriyle "itlik alameti" Cezayir kesimi esvap modası yayılmıştı: yazın beyaz dimiden, kışın da beyaz yünlüden dizin bir karış üstünde kısa diz çakşırı, belde kırmızı şal, nar çiçeği necef taşından düğmeleri daima çözük mintanın kolları sıvalı ve sağ kolun bazusunda orta nişanı görünecek... Başta Cezayir fesi üstüne oyalı krep... Baldır bacak çıplak, kış ise diz kapağına kadar çıkan beyaz üstüne kırmızı çiçekli yün çorap... Ayakta Kayseri'nin sarı sahtiyanından yemeni, filar... İyş ü işret âlemlerinde nam almış külhanî civanlar, başlarına bir de çiçek iliştirirler.

Her yeniçeri kahvehane yaptırıp açamazdı, kahvehane sahiplerinin hemen hepsi, en namlı yeniçeri zorbalarıydı. Ocağın son yıllarında kahvehane sahibi olan yeniçeri zorbalarının en namlıları Kuledibi kahvehanesinin sahibi kalyoncu Burunsuz Mustafa, Hendek kahvehanesinin sahibi Tersane başçavuşu Dancalı İbrahim

Çavuş, Çardak iskelesi kahvehanesinin sahibi 56'lı yoldaşlarından Galatalı Hüseyin Ağa, Toygar Tepesi kahvehanesinin sahibi Tiflisli Ali, Balaban iskelesi kahvehanesinin sahibi Kız Mustafa, Hasan Paşa Hanı kahvehanesinin sahibi Sarhoş Mustafa, Irgat Pazarı kahvehanesinin sahibi Turnacı Ömer'di.

Yeni yapılan bir yeniçeri kahvehanesi döşenip dayandıktan sonra, kapısının üstüne asılacak olan orta nişanı için parlak bir alay tertip edilerek açılırdı. Orta nişanı, umumiyetle şimşir, nadiren de abanoz üzerine kabartma olarak işlenir, münasip boyalarla boyanır ve tezhip edilirdi. Kahvehanelerin nişan alayı, Süleymaniye'deki Ağa Kapısı'ndan başlardı. Nişan levhasını baş karakullukçu başının üstünde tutardı. Kırk elli ve hatta daha fazla delikanlılar, altın ve gümüş kınlı hançerler, keşmir şalları, Cezayir kesimi esvaplarıyla levhanın önü ve ardı sıra yürürlerdi.

Alayın en önünde de elleri teberli Bektaşî babaları bulunurdu. Soytarılar, çengiler, köçekler envai maskaralık yapıp oyun oynarlar, atlı alay çavuşları, nişanın geçeceği yollardaki halkı kırbaç ve kamçıyla dağıtarak "Savulun bre savulun... Nişan geliyor!" diye bağırırlardı.

Yeni bir kahvehane açan bir yeniçeri zorbası, kahvehanesini kesesinden hemen metelik sarf etmeden döşer ve dayardı; o semtin, Müslim ve gayrimüslim, zengin ve hallice ne kadar tanınmış siması varsa isimlerini bir deftere yazar ve her ismin yanına dilediği eşyayı kaydederdi; sonra adamlarından, gözü pek, zıpırlığı, itliğiyle tanınmış birisine bu defteri verir ve isimleri kayıtlı olanlara gönderirdi; bu serseri de, "Ağa selam ediyor, defter gönderdi, kahvehane hediyesini bekler!.." diyerek kesilen haracı tebliğ ederdi. Bu tebliği alanlar da, hiç tereddüt etmeden hediyesini gönderir, hatta, korkusundan bizzat götürürdü. Hele götürmesin... Ne mahallesinde evinde, ne de dükkânında işinde gücünde rahat yüzü

görür, türlü tecavüzlere uğrar ve hatta öldürülebilirdi. Yeni açılan bir yeniçeri kahvesine, yeniçeriler kendi aralarında, en makbul hediye olarak bir kanarya kuşu götürürlerdi. Kanarya kuşu, kahvehane için bir uğur, maskot sayılırdı. Büyük bir yeniçeri kahvehanesinde en az otuz kırk kanarya kafesi bulunurdu.

Bir zamanın bobstilleri

Devir devir, İstanbul gençlerinin havaî meşrep takımını bir garip tuvalet, kıyafet modası sarmıştır. III. Selim zamanı ile II. Mahmud'un ilk saltanat yıllarında da, İstanbul'un havaî meşrep gençleri arasında kalyoncu kıyafeti moda olmuştu.

Başlarına ve bellerine lahur şalları sararlar, omuzlarına da, mevsimine göre, bir bornoz atarlardı. Bellerine kuşak yerine şal sarınıp kıvrımlarına kını gümüş kaplı bir kulaç boyunda bir yatağan ile gümüşlü çifte tabanca yerleştirirlerdi. Sırtlarına sırmalı veya sade kaytanlı "Cezayir kesimi" denilen fermene ve şalvar giyerlerdi; şalvarda da kısa diz şalvarını tercih ederlerdi. Yaz kış çorap giymezler, baldır bacak çıplak ve yalın ayak gezerlerdi, yalın ayaklarına "kalyoncu yemenisi" yahut "Galata yemenisi" denilen kırmızı sahtiyandan bir yemeni giyerlerdi ki hususiyeti, burnunun gayet dar olması ve üstünden ayak parmaklarının diplerinin görünmesiydi.

Evlat, oğul terbiyesi bakımından şu fıkra ne kadar güzeldir:

Bir şekavet ocağı haline girmiş olan yeniçerileri tedip etmek üzere Alemdar Mustafa Paşa'yla beraber İstanbul'a gelen Serez âyanı İsmail Bey'in on sekiz-yirmi yaş arasında iki sevgili ve kıymetli oğlu vardı. Küçük delikanlılar, İstanbul külhanîlerinin bu pitoresk baldırı çıplak kıyafetlerine özenirler. Ve büyük şehrin en namlı bir terzisine birer kat Cezayir kesimi esvap ısmarlarlar. Bu-

nu haber alan baba çok üzülür. Fakat oğullarının izzetinefsini kırmak istemez. Terziye gizlice haber yollayarak delikanlıların mahut esvaplarını gayet geç teslim etmesini emreder. Sonra alelacele kırk elli takım Cezayir kesimi esvap aldırtarak bunları at uşaklarına, seyislere ve dalkavuklarına giydirir. Bunu gören âyan oğulları terzinin parasını gönderirler, fakat ısmarladıkları esvapları aldırmazlar. Giyemezler...

Müverrih Şanizade Ataullah Efendi de 1809 (hicrî 1224) vakaları arasında o devrin bobstillerinden bahsederek şu satırları yazıyor:

"Sefihane süslenmekten sakınmak İslamiyet şiarından iken zamanımızın halkı birbirinden görerek, cehalet, nadanlık ve bilhassa ar ve edep noksanlığından kadınlar gibi süs ve alayişe düşmüştü. Hele avamı nâs ve ayaktakımı, insanlık kadir ve itibarını kıyafet ve kılıkta sandılar, âlâsından veya adisinden türlü türlü acayip tarzda giyinip kuşandılar; mesela bostancı baratayı, serdengeçti destarı, içağası üst kaftanı ve kavuğu, yobaz softa tetimmesini terk edip kimi başına Cezayirî ve kimi lahurî ve keşmirî ve kimi de rizaî ve mârpîç şal sarınarak tersane hademesi gibi bir heyet peyda ettiler; kimi bornoz, dizlik ve tozlık giyip beline gümüş kakmalı yatağan bıçağı takarak meyhane ve kârhane ve mesire ve kahvehanede fodulluk edip dolaştılar, uygunsuzluk edip kavga çıkarıp yakalandıkları zamanda sorguya çekilince kimi bayraktar, kimi içağası, kimi bostancı ve eski püskü bir yadigâr olduğu anlaşıldı. Herkes bir acayip kıyafetle biperva icrai habaset ederdi. Birtakımı, şeran ve aklen memnu, ağı yerde sürünür kaftan giyer, sünnet çocukları gibi ağlarını tutup yürürler; beş altı endaze çuhadan cüppe yaptırır ve altı yedi endazeden biniş kestirir, başlarına çarp kadar sarık sarar, ayaklarına ucu hanım iğnesi mest giyer, üstü ayağının yarısını örtmez, parmaklarının bitişik yerleri görünür pabuçla dolaşır. Bu haller nihayet padişahın nazarı dikkatini çek-

ti ve halkın bu sefihane kıyafeti şiddetle yasak edilip herkesin edebi ile, mesleğine, işine gücüne uygun kadimden beri giyilegelen kılık ve kıyafetle dolaşması emredildi ve bu hususun gereği gibi takibi için de bostancıbaşıya, İstanbul kadısına, sekbanbaşıya, subaşıya vesair zabitana hitaben fermanlar yazıldı."

Esrar ve afyon tiryakileri

Alkollü içki ve tütün gibi keyif vasıtaları, hilkaten rintmeşrep olmayan ulema arasında hoş görülmezdi, ulema efendilerin keyif düşkünleri afyon yutarlardı. IV. Murad'ın yasaklarla dolu istibdat devrinde afyon kullanmak da yasak edilmişti. Padişahın bu yasağına kurban olanların başında kendi hekimbaşı Emir Çelebi gelir. Kıymetli bir tabip, zarif ve rint bir adam olan Emir Çelebi'nin öldürülmesi, Türkiye tarihinde bir eşine rastlanmayan vakalardandır. Çok şiddetli içki yasağına rağmen, padişahın gözdeleri, nedimleri, ayyaş hükümdarın içki âlemlerine iştirak ederlerdi; IV. Murad, zaman zaman hekimbaşının ahvalinde de değişiklikler görerek keyf itiyadını hissetmiş ve bir gün:

– Efendi sen afyon yer misin? diye sormuştu. Zavallı Emir Çelebi, başı korkusundan yalan söylemiş:

– Hayır Sultanım! diye inkâr etmiş.

Padişahın gözde silahtarı Mahbub Mustafa Paşa, himaye etmek istediği bir tabibi hassa hekimleri arasına almasını Emir Çelebi'den rica etmiş, Emir Çelebi de bu ricayı emir telakki ederek derhal yerine getirecek yerde, "Bir gedik boşalsın verelim" demek gafletini göstermiş. Silahtar Paşa da hekimbaşıya bu maddeden kin bağlamış...

Emir Çelebi gayet güzel satranç oynardı. Sultan Murad da

namlı satranççılardandı ve ekseriya Emir Çelebi'yle, saatlerce satranç tahtası başında otururdu; bir gün yine Emir Çelebi'yi çağırtmış, Silahtar Mustafa Paşa:

– Behey Padişahım! O tiryaki afyonunu yemeden gelemez!.. demişti.

Sultan Murad:

– Ben sordum, Emir Çelebi afyon yemez ve padişahlara yalan söylenmeyeceğini de bilir! cevabını verince, Mustafa Paşa:

– Başı korkusundan hakikati söylememiştir, Emir Çelebi afyon yer, ispat ederim! demişti.

O sıralarda, yani hicrî 1048 yılında da, Sultan Murad Bağdat seferine çıkmıştı. Yolda Silahtar Paşa, Emir Çelebi'nin mahrem hizmetkârlarından bir oğlanı parayla elde ederek efendisinin afyonunu nerede sakladığını ve ne zamanlar yuttuğunu öğrenmişti, müverrihin tabiriyle, "bu veledi zina", birkaç akçeye tamah edip velinimetinin sırrını ifşa etmiş, "Afyonunu ben hazırlarım, bir altın hokkası vardır, çakşırının içindeki entarisinin cebinde saklar, padişahın yanında fazlaca kalırsa, abdest bahanesiyle kalkar, keyfini tazeler" diye haber vermişti. Ordu Nizip menziline geldiğinde IV. Murad, Emir Çelebi'yi yine satranç oynamaya otağa çağırmıştı. Oyun arasında hekimbaşı abdest bahanesiyle kalktığında, Silahtar Mustafa Paşa:

– Hekimbaşı afyonunu yutmaya gitti! demişti.

IV. Murad:

– Mustafa! Bu biçareye niçin iftira edersin, ne istersin? dedikte, garazkâr Mustafa Paşa:

– Padişahım entari ceplerini yokla, afyon çıkmazsa ben yalancı, müfteri olayım! demişti.

Emir Çelebi huzura dönünce, Sultan Murad entari cebinde ne varsa çıkarmasını emretmiş, düşman mekrine uğradığını gören

Emir Çelebi de altın hokkasını çıkarmıştı.

Sultan Murad:

– Efendi bu nedir? diye sorunca, Hekimbaşı biraz tereddütten sonra itiraf etmiş:

– Padişahım ıslah olunmuş, zararı gitmiş afyon hülasasıdır! demişti.

Altın hokkanın içinde tahminen on dirhem kadar afyon varmış. O anda gazaba gelen, fakat gazabını gizleyen hükümdar:

– Eğer zararı gitmiş ise, hepsini ye de görelim! diye emretmişti.

Emir Çelebi birkaç küçük parça yuttuktan sonra:

– Bu kadar yeter Padişahım!.. Kuluna yazıktır... Bu hokkanın içindeki panzehir dahi olsa hepsi yenmez! diye yalvarmış, fakat müstebit ve muhakkak ki gaddar padişah, Emir Çelebi'ye, hokkanın içindeki afyonun hepsini yedirmiş ve zorla satranç tahtasının başına oturtmuştu:

– Sen bir hazık hekimsin! Yediğin zehrin zararını da def edersin! demiş ve birbiri arkasından zorla üç oyun oynatmıştı ve tabiî bu müddet zarfında, Emir Çelebi, zorla yediği on dirhem afyonun vücudunda yapacağı tesiri giderecek tıbbî müdahaleyi yapamamıştı. Nihayet satranç tahtası önünde düşüp bayılınca çadırına götürülmüş, hizmetkârları telaş içinde tedavisine koşmuşlar, Emir Çelebi:

– Bana artık ilaç gerekmez, silahtar gibi hasmı kavi zamanında ölüm yaşamaktan hayırlıdır, bana bir kâse karlı buzlu şerbet verin! demiş ve sunulan şerbeti içtikten sonra da ölmüştü.

Tütün yasağı

Tütün, memleketimize ancak XVII. asır başlarında I. Ahmed zamanında İngiliz gemicileri tarafından getirilmiş ve kısa bir za-

man içinde, ayaktakımından kibar ve ricale ve ulemaya varınca her sınıf ve tabaka arasında yayılmıştı. Sigara kâğıdı, XIX. asırda kullanılmaya başlandı; tütün, her yerde olduğu gibi bizde de lüle içinde çubukla içilirdi. Zenginler arasında lüle ve çubuk, aynı zamanda bir ziynet eşyası haline getirilmiş, tereddütsüz bir sanat eseri diyebileceğimiz, kıymetli taşlarla müzeyyen murassa lüleler ve çubuklar yaptırılmıştı.

Naima, tütünün Türkiye'ye girişini "Zuhuri Duhan" serlevhası altında hicrî 1015 (miladî 1606) yılı vakaları arasında şöylece kaydeder:

"'Helal mi, haram mı?' diye nice çekişmelere sebep olan tütün Frengistan'dan zuhur edip bu 1015 yılında diyarı İslam'a girdi ve nice fitne ateşi tutuşturup gittikçe yayıldı ve şöhret buldu ve memleket zürefası onun müptelası oldu."

O devirde yaşamış olan Peçevili İbrahim Efendi ise, tütünün memleketimize giriş tarihini 1600 (hicrî 1009) yılı olarak hatırlıyor ve şunları yazıyor:

"Bin dokuz senesi hududunda İngiliz keferesi getirdiler ve bazı emraza şifa olmak namına sattılar. Ehli keyiften bazı yâran keyfe müsaadesi vardır diye müptela oldular. Giderek ehli keyif olmayanlar dahi istimal eder oldular. Hatta kibar ulemadan ve eshabı devletten niceleri ol iptilaya uğradılar. Kahvelerde erazil ve evbaşın tütün kesreti istimalinden kahveler gök duman olup içinde olanlar birbirini görmemek mertebelerine vardılar. Sokaklarda ve pazarlarda dahi lüle ellerinden düşmez oldu. Birbirinin yüzüne gözüne püf püf diye sokakları mahalleleri dahi kokuttular. Hakkında nice yave şiirler nazmedip bimünasebet okuttular. Bazı ahbap ile bir nice defa münakaşa olundu. 'Bunun rayihai kerihesi hemen adamın bıyığını, sarığını, sırtındaki esvabını, bilhassa içinde kullandığı hanesini kötü kötü kokuttuğundan gayri halı ve keçe gibi

evinin döşemesini yaktığı, külü ile artığı ortalığı kirlettiği ve ayrıca muttasıl içildiğinden insanı işten güçten alıkoyduğu, bunun emsali nice mazarratları olduğu halde sefası ve faydası nedir?' dedikçe, 'Bir eğlencedir ve bundan gayri sefası zevke dairdir' demekten gayri bir cevap itasına kadir olmamışlardır. Cümleden katı nazar İstanbul'da kaç defa yangınlara sebep olmuştur, nice yüz bin adam ol ateşte yanmış yakılmıştır. Ancak forsa gemilerde vardiyalar, tütün içerek bir miktar uykuyu def ederler. Forsa gözcülüğüne faydası olduğu inkâr edilmez ve rutubeti dahi def edip yübuset iras eder ama bu kadarcık fayda için mazarratı kesire irtikâbı akla yakın değildir. 1635 (hicrî 1045) yılına kadar şüyu ve şöhreti o mertebedeydi ki kabili tahrir ve tabir değildir."

İlk şiddetli tütün yasağını koyan ve tütün içenleri aman vermeyip ölüm cezasına çarptıran IV. Murad'dır. Bir anarşi devrinde henüz on dört yaşındayken tahta çıkan bu hükümdar, saltanatının ilk yıllarında çok kanlı askerî ihtilallerle karşılaşmıştı, öyle ki, bir seferinde gözde yakınları, elinden zorla alınarak idam edildikten başka kendi tahtı ve hayatı bile tehlikeye düşmüştü. On sekiz yaşına basıp devlet idaresini bizzat eline alınca, bir kahve ve tütün yasağıyla başlayarak kanlı ve müstebit bir hükümdar olmuştu. Hicrî 1043 (miladî 1633) yılı saferinin 27'nci cuma günü İstanbul'da Cibali kapısı dışında bir kalafat yerinde bir kalafatçı funda yakıp gemi kalafat ederken, ateş, şiddetli bir poyrazla o civardaki kayıkhanelere sirayet etmiş, süratle büyümüş, sur üzerinden şehre atlamış, kol kol yayılarak tam yirmi dört saat, İstanbul'un dörtte birini kül etmişti. Yangından sonra halk arasında türlü dedikodular başlamış, bilhassa, tütün keyfi için gidilen kahvehanelerde genç padişahın uğursuzluğundan bahsedilir olmuştu. Bunun üzerine IV. Murad evvela kahvehaneleri kapatmış, kapatmakla kalmayarak bütün Türkiye'de kahvehanelerin yıkılmasını ve yerlerine

bekâr, nalbant ve debbağ odaları yaptırılmasını emretmiş, tütün içilmesini de yasak ettirerek dellallar vasıtasıyla tütün içenlerin aman verilmeyip idam edileceklerini ilan ettirmişti. Devrin ulemasından ve mutaassıp sofulardan Kadızade Mehmed Efendi de müthiş bir tütün düşmanıydı ve padişahın da bu zata karşı hürmeti vardı. Kadızade Efendi Sultan Murad'ı tütün içenlere karşı amansız davranmaya teşvik edenlerden biriydi. İlk zamanlarda, halk, tütün yasağına pek kulak asmamıştı. "İnsan men edildiği şeye karşı haristir" derler, tütün, gizli içilmeye başlandı, hatta,

"Zararsız bir duhan hakkında neyler bunca dikkatler
Duhanı ahi mazlumanı men eylen, hüner oldur."

diye tütün yasağına tariz edenler oldu; fakat bir duman keyfi uğruna kelle verenlerin sayısı kabardıkça, başta İstanbul gelmek üzere bütün imparatorluk halkını ciddi bir endişe aldı. Öyle ki, hemen her sabah, sokaklarda, kırk elli ceset görülüyordu; cellatlar, tütün içerken tutulanların başlarını vurup kellerini koltuklarının altına bırakıyor, padişahın emri mucibince ne için öldürüldüklerini anlatmak için, çubuğunu da kesik başın ağzına veriyorlardı. Tütün içenleri arayıp yakalamak için bir hafiye teşkilatı kurulmuştu, bunlar, geceleri, bir hırsız gibi şüphelendikleri evlerin, bekâr odalarının damlarına çıkarlar, bacaları koklayarak tütün kokusu ararlardı; zira tiryakilerin, bir baskın olursa, tütün içtikleri yere tütünün dumanı ve kokusu sineceğinden, çubuklarını evlerinin ocakları içinde tüttürdükleri söyleniyordu. Bu hafiyeler, yazın da mesire yerlerine dağılırlar, kırlarda, çayırlarda iyş ü işret eden olur mu, tütün içen bulunur mu diye gözetlerlerdi. Hatta bizzat padişah, yaz ve kış, gece ve gündüz tebdil gezerdi. Devrin büyük ulemasından ve hür fikirleriyle tanınmış simalarından, Kadızade Efendi'nin

de dolayısıyla düşmanlarından Şeyh Sivasîzade Efendi anlatırmış:

Efendi, bir gün, bazı sadık yâranıyla Kâğıthane'de İmrahor Köşkü'ne gitmiş, bir kır yemeği yiyerek tasavvuftan, şiirden konuşurlar imiş... Birdenbire sandalla IV. Murad gelmiş, yanaşmış ve adam gönderip önlerinde ne varsa toplattırmış. Meğer, kitapları arasında Şeyhülislam Yahya Efendi'nin de divanı varmış; padişah, Yahya Efendi'ye fevkalade hürmet ederdi, kendisine getirilen şeyleri teker teker bizzat gözden geçirdikten sonra:

– Bu bizim efendinin divanıdır!. diye *Yahya Divanı*'nı bir müddet karıştırmış ve sonra:

– Kitaplarıyla seyre giden ulemaya ve tespih ve seccadesiyle dervişlere, kalemiyle, kâğıdıyla giden kâtiplere bizim sözümüz ve bir veçhile taarruzumuz yoktur, hemen kendi âlemlerinde olsunlar! diyerek çekilip gitmiş. Fakat Sivasîzade Efendi ile yârânı da o esnada hayli korku geçirmişler.

Tütün, içki, afyon gibi bütün mükeyyifat yasakları, bu hükümdarın ölümüne kadar cezası ölüm olmak üzere bütün şiddetiyle devam etmesine rağmen keyif iptilasının önüne geçilememişti. İçe çekilecek birkaç nefes duman için ölüm tehlikesini göze alan tiryaki kahramanlar ve fedailer, her zaman, her yerde bulunmuştu. Öyle ki, mesela, 1638 yılında, IV. Murad, Bağdat Seferi'ne çıktığında, kendi kumandası altındaki orduyı hümayunda bile gizli olarak tütün içenler pek çoktu. Birkaç vaka kaydedelim:

Ordu Üçpınar menziline konduğunda, gece, kuytu bir yere çekilip tütün içen on bir kişi, tebdil dolaşan IV. Murad tarafından bizzat yakalanmış ve derhal idam olunmuşlardı; içlerinden biri mukabele halifesi Ütücüzade lakabıyla tanınan oldukça yüksek bir memur, biri de kapıcıbaşıydı. Reha menzilinde ikisi yeniçeri olmak üzere on dört tütün tiryakisi yakalanmış ve gündüz ordugâhta alenen katledilmişlerdi. Halep'te yirmi kişi idam olunmuştu. Or-

du ilerledikçe, her menzilde, beşer, onar, yirmişer "tütün içer yaramazlar" suçüstü yakalanıyor, idam ediliyor, ibret olmak üzere asılanlardan bazılarının çubukları ağızlarına verilerek teşhir ediliyordu. Fakat bu ölüm cezaları, kimseye ibret olmuyordu, sadece ortalığa dehşet saçıyordu. Naima, şöylece anlatır:

"Bu duhan içenlerin kimi orduda eli ve ayağı kırılıp siyaset olunur ve kiminin eli ve ayağı otağı hümayun önünde kırılır, kiminin boynu vurulurdu. Kimini dört parça ederlerdi."

Bir gün gayet güzel cins bir at, üzerinde fevkalade kıymetli eyer takımıyla bağlandığı yerden boşanmış, başıboş geze dolaşa padişahın otağı önüne kadar gelmişti. Orada yakalanan hayvan, sahibinin bulunması için dellala verilip ordu içinde gezdirilmiş ve kimse hayvana sahip çıkmamıştı; bunun üzerine şüphe uyanmış, üzerindeki eyer araştırılmış, iç tarafta, gizli bir göz içinde bir tütün lülesiyle bir kese tütün bulunmuştu, sahibinin de başı korkusundan hayvanı feda ettiği anlaşılmıştı. Şurasını da kaydetmek lazımdır ki tütün yasağının bu en şiddetli devrinde, kolayca gizlenebilmesi için birkaç nefeslik tütün alabilecek minimini lülelerle gayet kısa, iki üç parmaklık çubuklar kullanılmıştı.

Mükeyyifata karşı şiddetli yasaklar koyan IV. Murad'ın kendisi, mahrem yâranıyla gece gündüz içer bir ayyaştı, ölümü de içki yüzünden tutulduğu sirozdan olmuştu ve Bağdat Seferi'nden döner dönmez ölüm döşeğine yatmıştı. Bu padişahın ölüm haberi yayılır yayılmaz, imparatorluğun her tarafından kahvehaneler derhal açılmış, tütün keseleri meydana çıkarak çubuklar tellendirilmişti, yalnız İstanbul'da, korku, bir müddet daha devam etmişti. Yıllarca, tütün yasağının kaldırıldığına dair yeni bir emir çıkmamış, yasak kendiliğinden tavsamıştı; şu vaka, buna güzel bir misaldir:

Hicrî 1062 yılında, genç padişah IV. Mehmed, bir gün Soğukçeşme'de Alay Köşkü'nün penceresinde oturuyordu, sokaktan el-

lerinde çubukları, alenen püfür püfür tütün içerek iki adam geçti. Padişahı pencerede gördükleri halde çubuklarını gizlemediler. IV. Mehmed, derhal yakalanıp köşkün önünde idamlarını emretti; fakat musahip ve nedimleri, bir tütün için Allah yapısının yıkılamayacağını söylediler, adamlar çevrilip Alay Köşkü önünde falakaya yıkıldı, tabanlarına birkaç değnek indirildikten sonra serbest bırakıldı. Bu vakanın üzerinden çok geçmedi, İstanbul kahvehaneleri de birer ikişer açılmaya başladı, bekâr hanlarının kapıları seyyar çubukçu, lüleci ve tütüncü esnafıyla doldu. Şurasını da kaydetmek lazımdır ki, tütün, nispeten yeni olduğundan ve tütün yasağı da bir ara çok şiddetli olarak tatbik edildiğinden tütüncü esnafı için, diğer esnafta olduğu gibi lonca teşkilatı kurulamamıştı, kendilerine devlet murakabesini görecek bir kâhya tayin edilmemiş, tütüncüler başı boş esnaf olmuştu ve hemen hepsi de Yahudi'ydi.

Memleketimizde henüz tütün ziraati de başlamadığından, İngilizler ve Hollandalılar tarafından getiriliyor ve çok pahalıya satılıyordu; Yahudi tütüncüler, tütünün fiyatını düşürüp herkes tarafından kullanılabilmesini temin edebilmek için içine çınar yaprağı, armut kurusu, incir yaprağı katarlardı, bal ve pekmezle ıslatıp hususî bir koku verirlerdi; bu suretle kendi kârları da çok fazlalaşırdı; ancak 1725'tedir ki (hicrî 1138) tütüncüler bir esnaf loncası teşkilatına bağlandı ve kendilerine bir kâhya tayin edildi, ilk tütüncüler kâhyası, Mustafa Çelebi isminde zamanının, has tütünden anlar namlı bir tiryakisidir.

Esirciler

Türkiye, yeryüzünden esareti ve esir ticaretini kaldıran beynelmilel anlaşmaya girinceye kadar İstanbul'da büyük Esir Hanı ve

Esir Pazarı Nuruosmaniye Camii'nin Tavukpazarı tarafındaydı, daha doğru tabirle bu cami, XVIII. asrın ikinci yarısında, Esir Hanı yanında inşa edilmişti. Oğlan ve kız, köle ve cariye alım satımı türlü uygunsuzluklara, fuhşiyata ve şenaate müsait olduğu için, esircilik müselsel kefalete bağlanmış, esirciler sıkı devlet kontrolü altında tutulmaya çalışılmış, buna rağmen çeşitli edepsizlikler olmuş ve zaman zaman şiddetli tenbihler, yasaklar çıkmıştır. Kadın veya erkek esirciler ile esir dellallarının edepsizleri tarafından yapılıp da XVI., XVII., XVIII. asırlarda İstanbul Kadılığı'na gönderilen fermanlardan öğrendiğimiz başlıca edepsizlik, sahibi tarafından satılan köle ve cariyeleri ucuza kapatmaktı, fakat asıl korkunç şenaatleri, mesleklerini fuhşa vasıta yapmalarıydı. Kendi ellerindeki taze dul cariyeleriyle şabbı emred köleleri yüksekçe bir para mukabilinde bekâr levent odalarına götürüp birkaç gün kapattırırlar, haber alınıp da zabıtaca sorguya çekildiklerinde, "Esire talip oldu, pey akçesini verdi, beğenmedi, peyden geçip geri getirdi, suni taksirimiz yoktur, usuldür" derlerdi. Bazı kadın esirciler ve bilhassa esir dellalları da evleri ve konakları dolaşır, hakikaten hasna ve müstesna cariyeler için değerinden kat kat üstün bir fiyat tahmin ederek; "Bir maldar efendi cariye ister, satıverelim" diye sahip ve sahibesinden tamahını tahrik ederler, bir miktar pey akçesi bırakıp kızı alırlar, İstanbul'da ticaretle meşgul zengin Hristiyanlara, Polonya ve Boğdan elçilerine götürürler, büyük bir ücret mukabilinde birkaç gün kapatırlar, kıza da sus hakkı bir küpe veya yüzük alıverirler, sonra yerine iade edip, "Huyunu veya kaşını gözünü beğenmedi, peyinden vazgeçti, kıza da bir küpe aldı" derlerdi.

1559 (hicrî 967) yılında, gayrimüslimlerin esir ve azatlı kullanması kati olarak yasak edildi; evvela, bu yılın Safer ayında İstanbul kadılığına gönderilen bir ferman ile gayrimüslimlerin yanında

bulunan azatlı veya esir köle cariyelerin tespiti emredildi, sonra aynı yıl cemaziyelâhirinde çıkan ikinci bir fermanla gayrimüslimler yanındaki esirlerin bedeli mukabilinde sahiplerinden alınarak Müslümanlara satılması ve azatlıların da Müslümanlar yanında çalışmalarının temini emrolundu. Bu tarihten itibaren gayrimüslimler köle ve cariye kullanamadılarsa da, yukarıda kaydettiğimiz uygunsuz esirciler ve esir dellalları vasıtasıyla nihayet birkaç gece için meşreplerine uygun ve kendilerini dilşad edecek köle ve cariye tedarikinde sıkıntı çekmediler. Esirciler ve esir dellalları zincirleme kefalete bağlanmakla beraber, içlerinde para için her türlü şenaati irtikâptan çekinmeyen insanlar daima bulundu.

Eski meyhaneler

Memleketimizde devir devir konulmuş, şiddetle takip edilmiş, göz yumulup unutulmuş, sonra tekrar konulmuş ve son zamanlara kadar devam etmiş yasaklardan biri alkollü içkiler yasağıdır. Hatta Cumhuriyet devrinde bile, 1946 ve 1950 bir dereceli mebus seçimi günlerinde yirmi dört saat için içki yasağı konulmuştur. Tarihimizdeki içki yasaklarından bazılarını, örnekleri İstanbul hayatından alarak, sıralayalım:

Kanunî Sultan Süleyman zamanında şiddetli bir içki yasağından, devrin en büyük şairi Baki şöyle şikâyet eder:

"Rehi meyhaneyi kat etti tigi kahrı Sultan'ın
Su gibi arasın kesti Stanbul ü Kalata'nın

Şu meclis içre kim daim dokuz peymane devreyler
Ne demlu ola ey Baki zamanı iyşi dünyanın ?.."

Şair Nev'î'nin feryadı ise çok daha firaklıdır:

"Kalbi âşık gibi viran ettiler meyhaneyi
Bivefalar ahdine döndürdüler peymaneyi

Lâli canan gibi gözlerden nihan oldu şarab
Çeşmi dilber gibi bimar ettiler mestaneyi."

1567 (hicrî 975) tarihinde İstanbul ve Galata kadılıklarına –ki o zamanlar kadılar aynı zamanda belediye reisi vazifesini görürlerdi– gönderilen bir fermanda, meyhane işletmenin yasak olduğu halde, İstanbul'un muhtelif yerlerinde Galata ve civarında meyhaneler peyda olduğu yazılmakta ve içki yasağının şiddetle tatbik edilerek meyhanelerin kapattırılması emredilmektedir. Fakat bu yeni emrin de bir müddet sonra unutulduğu ve büyük şehirde yer yer, hatta mahalle aralarında meyhaneler kurulduğu 1575 tarihli İstanbul kadısına gönderilen bir fermandan öğreniliyor. Bu fermanda Langa civarındaki Müslüman mahalleleri halkının Divanı Hümayun'a gelerek meyhanelerden ve meyhanelerdeki sarhoşlardan pek acı bir lisanla şikâyette bulundukları da anlatılıyor; şöyle ki:

"Langa ve civarında oturan Ermeniler ve Rumlar, evlerinin alt katlarını meyhane yapmışlar. Buralara dadanan sarhoşlar, hamama giden kadınların yollarını çevirirler, camiye giden Müslümanlara alenen küfreder ve üzerlerine şarap dökerlermiş. Bu yüzden kanlı kavgalar olmuş. Hatta bir seferinde bir azılı sarhoş bir kadınlar hamamına girip iç halvetten çıplak bir kadın yakalayıp zorla kaldırmak istemiş. Hamamdaki kadınlar biçareyi eli bıçaklı sarhoşun elinden kurtaramamışlar, feryat ve figana başlamışlar. Hamama koşan mahalleli, kadını azgın mütecavizin pençesinden zorla

almış. Bir seferinde Safer Efendi isminde bir müezzini zorla meyhaneye çekmişler ve üzerine şarap dökerek hakaret etmişler.

Bu fermanın sonunda İstanbul kadısına mahalle aralarında, bilhassa mescit ve hamamlar civarında bulunan meyhanelerin kapattırılması emrediliyor ki, sekiz yıl evvelki fermanda meyhanelerin istisnasız kaldırılması emrine nazaran içki yasağının tamamen tavsadığı anlaşılıyor. Devlet, içkiden ağır bir vergi alırdı. İstanbul'da, içki getiren tüccardan verginin cibayeti için de bir "hamr emaneti" kurulmuştu ve bu emanetin geliri çok kabarıktı, içki yasağının gevşetilmesini, hazine menfaatini korumak endişesine verebiliriz.

1746 tarihli bostancıbaşı ağaya gönderilen bir fermanda –ki bostancıbaşıların başlıca vazifelerinden biri İstanbul sahillerinin muhafazasıydı– İstanbul ve civarına bir katre şarap ve rakının sokulmaması emrolunuyor; bundan da anlaşılıyor ki, bu tarihte içki yasağı yine şiddetlenmiştir. Yine bu fermanda, İstanbul'da bulunan Hıristiyan devletleri elçileri ile tercümanları, miktarı devletçe tayin edilecek ancak kifafı nefisleri için bir miktar şarap getirtebilecekler, fakat bu şaraplar da, bostancıbaşı tarafından dikkatle takip edilecek ve harice sattırılmayacaktır.

1791 tarihli bir fermanda da, İstanbul'da yine bir içki yasağından bahsedilmekte ve Fransa elçisinin Tekirdağı'ndan nefsi için getirteceği şaraplar için ne gibi tedbirler alınacağı bildirilmektedir.

Bu dört fermandan birincisi II. Selim, ikincisi III. Murad, üçüncüsü I. Mehmed, dördüncüsü III. Selim zamanlarına aittir. Biraz da vakanüvisleri karıştıralım:

Sultan I. Ahmed zamanına ait, ki çok dindar bir padişahtı, 1613 (hicrî 1022) yılı vakaları arasında Naima Efendi yazıyor:

"Bu yıl cemaziyelâhiresinde şeriatın muhyisi ve şenaatlerin düşmanı olan padişahı dindar fitne ve şerre sebep olan hamr de-

dikleri ümmülhabaisi memaliki İslamiye'den külliyen kaldırdı, ham'ları pare pare ve meyhanecileri avare edüp meyhaneleri kapattı, nice yük akçe getiren emaneti kaldırdı, zararına bakmayıp menfaatinden geçti. Lakin, insanın yaradılışında fesat ve şer galip olduğundan çok geçmeyip eskisi gibi içki içilir oldu."

Sultan IV. Mehmed zamanına ait 1653 (hicrî 1064) yılı vakaları arasında yine Naima Efendi yazıyor:

"Yeniçeri Ağası Kenan Paşa ki aslen Gürcü bir tüvana kimseydi, aslında (içki yasak olduğu halde) meyhanecileri aylık haraca bağlamış haklar durur, meyhanelerde türlü fısk ü fücura had ve payan yoğ idi."

IV. Mehmed zamanında 1681 (hicrî 1092) yılı vakaları arasında Silahtar Fındıklılı Mehmed Ağa yazıyor:

"On bir seneden beri şarap emaneti kaldırılmış, meyhaneler yıkılmıştır. Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, meyhanecilerden dört yüz kese akçe rüşvet almış, meyhane açmalarına göz yummuştu. Padişah da o sırada Çatalca civarında Yapağcı çiftliğinde bulunuyordu, bunu haber alınca sadrazama, 'Hattı hümayunumla yasak olan hamra ne sebeple izin verdin?..' diye şiddetle bir ferman gönderdi; Kara Mustafa Paşa hemen, 'Padişahla söyleşmek kolaydır' deyip hiçbir şeyden haberi olmayan kethüdası Hasan Ağa'yı hapsettirdi, hesabını gördürüp geceleyin boğdurttu ve ölüsünü evine yolladı. Padişaha da vakayı, 'Benim haberim yok, kethüdam izin vermiş, hattı hümayununuz gelmeden ben esasen haini boğdurtmuş ve cezasını vermiştim' diye cevap verdi."

Sultan II. Süleyman zamanında, 1687 (hicrî 1099) yılı vakayii arasında Silahtar Fındıklılı Mehmed Ağa yazıyor:

"Hazine çok sıkıntı içindeydi, içki yasağı kaldırıldı, hamr emaneti yeniden kuruldu, meyhanelere ve tütün içmeye izin verildi ve tütüne de ayrıca gümrük kondu."

III. Selim devrine ait muazzam bir vakayiname bırakmış olan Cabi Said Efendi yazıyor:

"Sultan Selim ne kadar meygede var ise kapattı, şarap, rakı ve onlara benzer ne kadar içki varsa hepsini şiddetle yasak etti; yasağa rağmen içki kullanan birkaç kişi idam olundu; Rumlara ve Ermenilere patrikleri, Yahudilere de hahambaşı, Müslümanlara içki vermemeleri ve satmamaları için muhkem tembih ettiler, aksi takdirde idam olunacaklarını bildirdiler. Ayyaşların hali kötüleşti ama çok geçmedi, el altından içki satanlar da peyda oldu. Mesela bir adam eline bir bülbül kafesi alıp sokağa çıkar, sorana 'Bülbülümü gezdirmeye giderim...' derdi, amma kafesin içine barsak konulmuş, barsaklar da rakıyla doldurulmuş. Kafesin ağırlığından şüphelenen zabıta herifi yakalamış rakıyı meydana çıkarmış. Ağa kapısına götürmüşlerse de şefaatçileri çıkıp kurtulmuş. Bazıları da işçi, çamaşırcı, kefere karıları tedarik etmişlerdi. Bekâr çamaşırı getirip götürmek bahanesiyle çamaşır, yatak ve yorgan çarşafları içinde gizli rakı ve şarap getirmişlerdi. Teneke boru satan ve boru vesaire lehimleyen Yahudiler türedi. Boruların içi rakı ve şarap dolu. Erbabına rastladıklarında içindekini sunarlar, bir yabancı borulara müşteri olsa satılık değil, ısmarlamadır derlerdi. Birçok müptelalar, evlerinde bahçelerinde imbikler kurup kendi içkilerini kendileri yapmaya başladılar. Sultan Bayezid tarafındaki bakırcılarda bu kadar senedir durup da bir müşteri çıkmayan imbiklerin bir tanesi kalmadı, satıldı. Bazı çelebiler, çoğu Laz olan bakırcılara, 'Sende imbik var mı?' diye sorarlarken kızarırlar, onlar da kıs kıs gülerek: 'Sarhoşlar meyhaneciliğe heves etti... İmbikler yağma oldu yağma!..' diye cevap verirlerdi."

Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti de, Millî Mücadele yıllarında Anadolu'da, zafere kadar devam eden bir içki yasağı koymuştu, fakat müptelaları, Câbi Said Efendi'nin anlattığı yollardan

içki tedarik etmekte müşkülat çekmemiş, evlerde, bağlar ve bahçelerde gizli imbikler kurulmuştu. Milli kuvvetler İstanbul'a girdikten sonra içki yasağı büyük şehre teşmil edilmişti. Aşağıdaki satırlar, namlı akşamcılardan şair Kesriyeli Sıdkı merhumundur:

"Meyhanede görünce bizi şen ü şad felek;
Kıskandı bezmi işrete kattı fesad felek!..

Her meygede kapandı, dedi Pir: mey yasak
Sâk, eğildi matraba, emretti: ney yasak...

Mestaneler akıttı o şeb katre yaş
Mahmur çehreler sararıp kıldılar telaş...

İçtik o gün sızıncaya dek son bir an idi
Sordum bu hadisatı da üstadı mey dedi:

Yaksın Hilali Ahdar'ın Allah ocağını
Söndürdü ehli şi'r ü melalin çerağını..."

İçki yasağının en amansız devri, IV. Murad zamanı olmuştu. Ne kadar garip bir tesadüftür ki ayyaşların piri Bekri Mustafa da o devirde yaşamıştır; muhtemeldir ki layemut şöhretini, o müthiş yasağa rağmen içki içmesi yüzünden ve bu kahhar padişahın lutfi mahsusuna uğrayarak başını cellat pençesinden kurtarmasından almış olacaktır. Bekri Mustafa üzerine nakledilen en güzel fıkralardandır:

Mustafa Üsküdar iskelesinde kayıkçılık yaparken bir gün Sultan Murad ile Sadrazam Bayram Paşa tebdil gelirler ve mahsus koca ayyaşın kayığına binerler, sahilden bir hayli açılınca, kayıkçı, rakı destisini dikip birkaç yudum çeker. Sultan Murad, "Baba des-

tiyi uzat, bir yudum da ben içeyim!" der. Mustafa güler, "Sen içemezsin oğul, içindeki su değil, rakı!" der. Padişah, "Niye içemeyelim?" deyince, "Tahammül edemezsiniz, belli olur, hem kendinizi hem beni yakarsınız!" der. Beriki ısrar edince destiyi uzatır. Yol aladursunlar, desti elden ele dolaşır. Bir ara Sultan Murad, "Baba, sen padişah yasağından korkmaz mısın?" diye sorar. Bekri Mustafa, "Korkarım, amma padişah beni burada nerden görecek?" der. Padişah, "Ya ben haber verirsem?" deyince, "Veremezsin, sen de içtin, kellelerimiz beraber düşer!" cevabını verir. Bunun üzerine çakırkeyif olan hükümdar, "Ya ben Padişah, bu adam da Sadrazam Bayram Paşa ise!" deyince, Bekri Mustafa kürekleri bırakıp kahkahayı atar, "Hay köftehor. Ben demedim mi tahammül edemezsiniz diye! Şunun şurasında iki yudum rakı içtiniz, biriniz padişah, biriniz vezir olmaya kalktınız!" der.

İçki yasağından bahsederken biraz da eski meyhanelerden bahsetmek yerinde olur; bunun için de imparatorluğu temsil eden İstanbul'da dolaşmak lazımdır.

Eski İstanbul meyhaneleri ile namlı meyhaneciler hakkında ilk mühim kayıtlara *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*'nde rastlanır. Büyük seyyah ve muharrir Galata'dan bahsederken "Lebi deryada Ortahisar'da iki yüz adet kat kat harabathaneler (meyhaneler) vardır ki her birinde beşer on beşer yüz fâsık iyş ü işret edip hanende ve sazendegâh ile bir hay ü huy iderler ki dillerle tarifi mümkün değildir" diyor ve bu harabathanelerden Taşmerdiven Meyhanesi ile Kefeli'nin, Manyalı'nın, Mihalaki'nin, Kaşkaval'ın Sümbüllü'nün, Konstantin'in ve Saranda'nın meyhaneleri diye sekiz tanesinin adını veriyor; buralarda türlü türlü misket şarapları, Arkona, Sakız, Mudanya, Edremit, Bozcaada şarapları bulunur, sokaklarda yalınayak başı açık yüzlerce sarhoşa rastlanır, perişan halleri sorulunca,

"Öyle sermestim ki idrak etmezem dünya nedir
Ben kimim, saki olan kimdir, meyi sahba nedir..."

cevabını verirler diye mübalağalı olmakla beraber canlı bir levha çiziyor.

Hasköy'den bahsederken de burada yüz meyhane bulunduğunu, en namlı meyhanecileriyle keyif verici meyve suyu satıcılarının Küpelioğlu Yahudi ile Rum Tiryandafil olduğunu kaydediyor.

İstanbul meyhaneleri hakkında kıymetli bir vesika da geçen asır sonu muharrirlerinden "Çaylak" lakabıyla meşhur Mehmed Tevfik'in *Meyhane yahut İstanbul Akşamcıları* adında kırk elli sayfalık bir risalesidir.

İstanbul meyhaneleri ya bulundukları yere, ya sahiplerine nispetle veyahut da o zamanlar dükkânlarının üzerine unvan levhası yerine asılan tahtadan yahut madenî kayık, kule, hançer gibi alameti farikalara yahut da içinde bulunan havuz ve fıskiye gibi bir hususiyete göre isim alırlardı.

Bu eski meyhanelerin akşamcı müşterileri, semtlerine göre yeniçeriler, kalyoncular, topçular, esnaf takımıydı. Yeniçeri akşamcıları da "dayı" unvanıyla herkesten üstün hürmet görürlerdi. Tersaneliler ile topçular da Kasımpaşa'dan Fındıklı ve Salıpazarı'na kadar uzanan meyhanelerin müşterileriydi. Kayıkçı, hamal, tellak makulesi ve İstanbul'un baldırı çıplak pırpırı külhanîleri bu meyhanelere giremezlerdi, uğrasalar da, meyhane akşamcılarının bulunmadığı zamanlarda ayakta içip giderlerdi.

Meyhane gedikleri kurulduktan sonra da bu ayaktakımının gittiği yerler, "koltuk meyhane" denilen kaçak meyhaneler, gizlice içki satan ara sokak bakkalları, manavlarıydı. Koltuk meyhanelerinin bir kısmı da kibar koltuklarıydı, buralara işret eden fakat evine içki sokmayan memur ve kâtip takımı gelirdi.

Ayaktakımı için küçük koltuklardan başka bir de ayaklı meyhaneler vardı. Ayaklı meyhaneler seyyar içki satıcılarıydı; ekseriyetle Ermenilerden olurdu; dükkânı, tezgâhı, fıçısı, ustası, sakisi hep kendisiydi; bellerine ucu musluklu, içi rakı veya şarap doldurulmuş gayet uzun bir koyun barsağı sararlar, sırtlarında bir cüppe, cüppenin iç cebinde bir kadeh olur, omuzlarına da alamet olarak birer peşkir atarlardı. Ayaklı meyhaneler en çok Bahçekapı ve Yemiş iskelesi, Galata ve civarında dolaşırlardı. Müşterilerini gördü mü etrafı kollayarak bir bakkal veya manav dükkânına girer, kuşağının arasındaki musluktan kadehi doldurup peşi sıra giren müşterisine, vücudunun hararetiyle ısınmış içkiyi sunardı; kadehi bir yudumda yuvarlayan baldırı çıplak ayyaş da ya bir üzüm tanesini yahut mevsimine göre bir meyveyi meze yapardı, çoğu da ağzını elinin tersiyle silip gider, buna da "yumruk mezesi" denilirdi.

Türkler İstanbul'u ve Galata'yı aldıkları zaman, büyük şehrin meyhaneleri, dünya ölçüsünde bir şöhretti. XVI. asır muharrirlerinden Kastamonulu Latif *Tarihnamei İstanbul* adındaki eserinde, İstanbul meyhanelerinin bilhassa Tahtakale'de toplandığını, Galata'nın ise "serapa meyhane" olduğunu kaydeder; aynı muharrir; kendi adıyla maruf olan şuara tezkiresinde de, Fatih devrinin rint ve ayyaş şairi Melihî'nin hal tercümesini yazarken, Tahtakale meyhanelerinin şöhretini Fatih devrine kadar götürür.

Müverrih Peçevili İbrahim Efendi de meşhur tarihinde büyük vezir Sokullu Mehmed Paşa devri ricalinden Nişancı Firuz Bey'in hal tercümesini yazarken (ki nişancı, fermanlara padişahın tuğrasını basan çok büyük memurdur; Divanı Hümayun azasındandır), bu zatın ayyaşlığı üzerinde durur ve bu vesileyle, XVI. asırda, büyük gedikli meyhanelerden başka, kibar ve ricalin gizlice devam ettikleri koltuk meyhanelerinin bulunduğunu belirtir:

"Nişancı Firuz Bey, ehli ırz meyhanesidir diye koltuk meyhane-

lerine devam eder, odasına gelirken şarap galebe edip bir köşeye yıkılır kalır, uşakları kucaklarına alıp ekseriya bir berber dükkânına veya bir hamama götürüp ayılıncaya kadar beklerlerdi."

İstanbul şehrinin tarihinde dillere destan olan akşamcılık âlemlerine sahne olan gedikli meyhanelerdir; ki çok sonraları, Abdülaziz devri sonlarına doğru bunlara "selatin meyhaneler" adı verilmiştir.

Kapıdan girince ya sağda yahut solda bir tezgâh bulunurdu. Tezgâh bazen de meyhanenin dibinde kapıya karşı olurdu. Tezgâh üzerinde ayakta bir iki tek içip gidecek müşteriler için hazırlanmış rakı kadehleri, şarap bardakları, içinde fasulye piyazı, lahana turşusu, leblebi gibi mezeler bulunan tabaklar dizilirdi. Gediklilerin tezgâh başı müşterileri, "dörtkaşlı" denilen ve akşamcı olan ağaları, ustalarıyla karşılaşıp yüz göz olmak istemeyen esnaf kalfaları ve çıraklarıydı, ne keseleri ne de yaşları akşamcılığa elverirdi: dükkânlar ezanda kapanır, evlerine yahut bekâr odalarına dönerken bir gedikliye şöyle bir uğrayıverirlerdi; o zamanın tabiriyle "akşamcı" diye bellenip altın adlarını bakır yapmaktan çekinirlerdi. Akşamcılar "unu eleyip eleğini duvara asmış, oğul ve damat sahibi olmuş" kimseler ile akşamcı olarak dile düşmüş, mahallesiyle civarında kız bulamayıp uzak semtlerden aldığı kızın başını ateşe yakmış bıçkınlardı. Çoğu da "Bekârlık sultanlık" diyen ve han odalarında oturan işi yolunda esnaf bekârlarıydı.

Tezgâhın arkasına düşen duvarda, oymalı raflar bulunurdu; bu raflara rakı ve şarap binlikleri dizilirdi; kenarındaki çivilere de camdan yapılmış rakı ve şarap ibrikleri asılırdı; müşterilere içki bu ibriklerle sunulurdu. Daha eskiden de ibrik yerine kabak kullanılırdı. Meyhanenin etrafına da tahta sofralar, alçak ayaklı masalar ve kısa bacaklı hasırlı iskemleler dizilirdi. Her sofranın üzerinde de kütükten oyma bir tuzluk bulunurdu. Bazı gediklilerde iti-

barlı müşteriler için birkaç basamak merdivenle çıkılan balkonlar, "şirvan"lar bulunurdu. Bazısının da bir üst katı ve bu kat üstünde mükemmel döşenmiş odaları vardı. Bu odalara İstanbul'un azılı zorbaları, kabadayıları tarafından civan kapatıldığı söylenir.

Meyhanenin, bir duvarı boyunca gayet büyük ve içlerinde cins cins şarap ve rakı bulunan fıçılar ve küpler dizilirdi, öyle ki, bu fıçıların kocaman tahta lülelerine merdivenle çıkılır ve kol gibi fışkıran içkiye, çanak, bardak falan değil de kocaman kovalar, çamçaklar tutulurdu. Fıçı yerine küp kullanılan meyhaneler de umumiyetle "küplü" diye anılırdı, bunların en meşhurlarından biri de Galatada'ydı. II. Abdülhamid'in son yıllarında Galata'nın bir haşarat yatağıydı.

İstanbul'un gedikli meyhaneleri, mutfaklarının temizliği ve aşçılarının da bilhassa balık ve et yemeklerindeki hünerleriyle meşhurdu; "Gediklilerin külbastı ile kebaplı yaz türlüsünü konak aşçıları yapamaz" denilirdi.

Gediklilerin geniş tavanları, ekseriyetle direklerle tutturulmuş bulunurdu ki, orta direğin dibinde bulunan büyük bir tuzlu balık fıçısı da bu meyhanelerin hususiyetlerinden birini teşkil ederdi. Bu tuzlu balıklar Malta'dan yahut Yunan adalarından gelirdi.

Direklerin birinde de büyük bir çıngırak bulunurdu; kapanma saati gelip de akşamcılar dağılmadı mı, meyhanede sakilik eden çocuklardan biri kapıya gözcü dikilirdi; kol gezen zabıta uzaktan görününce çocuk çıngırağın ipini çeker, müşteriler sesi keser, meyhanenin kapı kepenkleri indirilirdi; kol geçince de gözcü tarafından çıngırağın ipi tekrar çekilir; kapı açılır, âlem eski dengini bulurdu.

Kol gezen zaptiyeler çıngırak seslerini işitirler, bunu "Kendisine ve hükûmet emrine gösterilen bir saygı" olarak kabul eder, meyhanenin müşterilerle dolu olduğunu bildiği halde içeri girip akşamcıların keyfini bozmazlardı.

Gediklilerde "usta" unvanıyla anılan patron, tezgâh başında durardu. Şamdanlara ve müşterilerin çubuk ateşine bakan eli yüzü düzgünce bir uşak "ateşçi" yahut "ateş oğlanı" diye anılırdı. Bundan maada bir büyük gedikli de en az beş altı tane genç ve tüvana sofra uşağı, bir ateşçi, ateşçinin bir veya iki tane yamağı bulunurdu.

Güneş, yaz ve kış alaturka saatle akşam on ikide kavuştuğuna göre saat ondan, yani akşam ezanından iki saat kadar evvel gedikli meyhanelerde patron, tezgâhtar akşamcıların ibriklerini doldurup hazırlamaya başlardı.

Meyhanelerin temizliğine çok dikkat edilirdi. Bardaklar ve kadehler temiz bezlerle kurulanıp parlatılırdı; yerler dikkatle süpürülür, sofralar gıcır gıcır silinirdi; sofralarda akşamcılara hizmet eden uşaklar ve çubuktar çocuklar tertemiz giyinirlerdi. İstanbul akşamcılarına sakilik, nezafet, nezaket ve zarafet ile el ve yüz düzgünlüğü ve güzelliği isteyen ince bir sanattı. Her kişinin kârı değildi, bilhassa Sakızlı Rum çocukları meyhane uşaklığında büyük bir kabiliyet gösterirlerdi. Divan şiirinde en şuh ve laübali manzumeleri teşkil eden "sakiname"lerin çoğu, rint şairlerin kalemiyle bu meyhane uşakları hakkında ibda edilmiştir.

Sofralara toprak şamdanlar konulur, mumlar dikilip hazırlanırdı. Etrafına da meze tabakları dizilirdi; her sofraya büyük bir de tuz kutusu konulurdu. Akşamcılar, ezandan sonra birer ikişer gelmeye başlardı. Kapı önünde duran tüvana bir oğlan yüksek sesle:

– Buyurun efendim, buyurun! diye karşılardı.

Akşamcılar meyhaneye eli dolu gelirdi; mevsimine ve zevkine göre birkaç elma, portakal, bir okka kadar kiraz, üzüm, balık yumurtası, havyar, âlâsından pastırma getirirlerdi.

Uşak, daima kendi sofrasına oturan müşteride böyle bir şey görünce koşup elinden alır, soyulmak mı, ayıklanmak mı, kesilmek mi hülasa ne yapmak lazımsa çabucak yapıp getirirdi.

Ortalık iyice kararınca "usta" eline bir küçük şamdan, "fiske şamdanı" alır, masaları dolaşarak onun aleviyle sofra şamdanlarını tutuşturur ve her sofranın mumunu yakınca da o sofranın akşamcılarına:

– Ağalar! Sefa geldiniz!.. diye selamı verip geçerdi.

Her meyhanenin bir büyük orta kandili vardı; en sonunda da o yakılırdı. Akşamcılar arasında orta kandilin yanması, meyhane sohbetinin gelişmesine bir başlangıç sayılırdı.

Meyhaneler yılda bir ay, ramazanlarda Müslüman müşterilerinden mahrum kalırlardı. Meyhaneciler, sofra başı olan hatırlı müşterilerinin evlerine ramazan bayramının ilk günü birer büyük tabak midye yahut uskumru dolması yollarlardı. Bunun manası da "bizi unutmayın" demekti.

İstanbul akşamcıları, ekseriyetle hoşsohbet, kalender meşrep adamlardı. Rindane gazeller söyleyen, destan, semaî düzen bu saz ve söz sahiplerinin arasına eli bıçaklı ve yumruk oyununa alışmış baldırı çıplaklar pek karışmazdı; bu gibilerin gittikleri yerlere de berikiler ayak atmazdı. Kanlı kavgalar daima süflî koltuklarda çıkardı. Yeniçeri kabadayıları akşamcılığa yeni yeni ayak uydurmaya çalışan delikanlıları mütecaviz sarhoşlara karşı müdafaa etmekle övünürlerdi. Akşamcılardan bir kısmı da muziplikleri, tuhaflıklarıyla meşhurdu. Gedikli meyhanelerin kapanma saati, alaturka 1,5 sularıydı; vakit gelince, uşaklar çıngırağı çalarlardı. Hanlar içindeki gediklilerde çıngırak bulunmaz, davul çalınırdı.

Akşamcılar meyhane dönüşlerinde sentlisiyle birleşerek yolda da muhabbet ve sohbet ederlerdi. Fazla kaçıranlardan bazen yollarda dökülüp kalanlar da olurdu.

Köçekler

İstanbul'un en namlı köçekleri de meyhanelerde oynatılırdı; hemen her meyhanenin de namlı bir köçek oğlanı bulunurdu. Meyhane köçekleri için rint şairlerin kaleminden çıkmış çok güzel manzumeler ve destanlar vardır. Bunların içinde İsmail ve "Benli" lakabıyla meşhur Dimetokalı Ali adında iki Çingene genci, İstanbul'un en büyük şöhretleri olmuşlardı. Şair Enderunlu Fazıl da XIX. asırdaki meyhane köçekleri için *Çenginame* adında manzum bir risale kaleme almıştır. Şairin rindane bir üslupla methettiği meyhane köçekleri Büyük Afet, Küçük Afet, Pandeli, Andon, Panayot, Yasemin, Mısırlı Güzeli, Latif, Hilalkaş, Mehtab, Altıntop, Taze Fidan, Zernişan, Ziba, Yıldız, Kanarya, Kız Mehmed, Kıvırcık, Fıstık, Elmaspare, Ceylan, Afitab, Gazab, Velvele, Tilki ve ilah isminde bir kısım adalı, bilhassa Sakız Adalı Rum gençleri, bir kısmı Ayvansaray'ın loncasından yetişmiş Çingene şehbazlarıdır. Çoğunun da, asıl isimleri unutulmuş, lakaplarıyla anılmışlardır. Büyük gedikli meyhanelerde raks eden bu köçekler oyuna gayet süslü ve şehvetengiz kıyafetlerle çıkarlardı. Adalı Rum köçeklere de ayrıca "tavşan" tabir edilirdi ki tavşanların da kendilerine mahsus harikulade cazip bir kıyafetleri vardı. Ayaklarına, aşık kemiklerine kadar düşen mavi veya kırmızı şalvar giyerler, şalvarlarının ağı da yerde sürünür, bellerine al kuşak sararlar, gövde çıplak, çıplak gövdenin üzerine kolsuz, meme altlarına kadar ancak inen kısa ve altın sırma işlemeli bir yelek giyerlerdi... Başlarında mavi püsküllü al fes olur, omuzlarına kadar dökülen saçlarına gümüş ve altın pullar, rengârenk boncuklar, hurda inciler dizerlerdi. Raksa yalınayak çıkarlardı. Tavşanların olsun, alelumum köçeklerin olsun oyunları, zamanımızın ritmik dansları gibi, harikulade feerik bir şeydi...

Köçekleri, tavşanları görmek için meyhanelere giremeyen dev-

let erkânı, hatta padişah, onları konaklarına, yalılarına, sarayı hümayuna getirtirler, verdikleri ziyafetlerde, muhteşem bir dekor içinde oynatırlardı.

Büyük bir Çingene düğünü

Hicrî 1199 yılında, İsmail adında bir meyhane köçeğinin şöhreti dillere destan olur; evvela Galata'nın batakhane-meyhanelerinde görünür, vücut yapısı harikulade narin ve çâlâk, "kişmiri" denilen esmer tenli, karakaş karagözlü, güzel yüzlü, tatlı sözlü bir gençtir:

"Aybi ancak bu ki, ol canane
Milleti olmuş idi Çingâne!"

"Her cilvesi canperver, eli ağzına uyar dilber" olan Kıptî İsmail Ayvansaray'da otururdu:

"Dolaşır naz ile her meygedeyi
Şad ider lütfiyle mihnetzedeyi."

Gündüz, Evliya Çelebi'nin dediği gibi, "Galata demek, meyhane demektir"; Galata'da oynar, akşam oldu mu, Balat meyhanelerinde görünür, o zamanlar, İstanbul'un bu en gürültülü hovarda semtinde, meyhane meyhane dolaşarak raks eder:

"Ande mehpare olur tabeseher...
Rakse başlar idi ol canane,
Kâh ayağ üzre sunar peymane!"
Köçek İsmail, hangi meyhaneye girse:

"Cem olur seyrine envai beşer,
Sahın meyhane olur bir mahşer!.."

En sık uğradığı yerler de "Servili", "Sarnıçlı" ve bilhassa "Gümüş Halkalı" ve "Çizmeli" meyhaneleridir:

"Hep 'gümüş halkalı' olsa kuşağı
'Çizmeli'den kesilür mü ayağı ?.."

Kışın, kibar ve zengin konaklarındaki helva sohbetlerine çağrılırdı; düğünler Köçek İsmail'siz sönük kalacağından, haftalarca evvelinden çok yüksek ücretle peylenir, tutulurdu.

Oyunları ve güzelliğiyle İstanbul'da dillere destan olan Köçek İsmail, şöhretinin bu en parlak devrinde evlenmek ister, İstanbul'da bu dilber oğlana layık bir güzel bulunamaz:

"Edirne şehrine gitti pederi
Gezdi hep andaki Çingâneleri
Kalbur üstünde kalan Kıptî'den
Buldu bir duhteri pakize beden..."

Edirne'de bulunan güzel bir Çingene kızı, bir boz eşek üstünde ve kalabalık bir Çingene alayıyla İstanbul'a getirilir; rakkas damat da, gelini, İstanbul Çingenelerinden kalabalık bir kafileyle sur dışından karşılar:

"Kurulur çergeleri sahrada
Canibi semti Davutpaşa'da...
O civan aldı elile reseni
Hardan indirdi o nazik bedeni."

İstanbul halkından binlerce meraklı da namlı Çingene güzeli-

nin düğün alayını seyretmek için Davutpaşa sahrasına, Davutpaşa'dan Ayvansaray'a giden yollara dökülür. Nikâh Davudpaşa'da kıyıldıktan sonra, gelin yine boz eşeğe bindirilir ve tantanalı bir alayla Ayvansaray'a götürülür. Köçek İsmail sokaklara sofralar kurdurarak bütün meyhanecilere, akşamcılara, oyunculara ve çalgıcılara bir büyük ziyafet çeker:

"Çekti bir sofrai şahane nizam
Ta ki yâran didi israf haram!"

Bir hay u huyla yenilip içilir... Bir zevk ve şataretle gece yarısı bulunur. Tam Köçek İsmail zifafa konulacak, kız babası bir aksilik çıkarır:

"Pederi geldi misali ejder,
Haneye girdi elinde hançer
Özge feryad ü figan eyleyerek
Sad yemin ile bunu söyleyerek,
Virmezim kızımı ben öldürürüm,
Yüzerim postunu ben tuz doldururum!"

Derken, bir tarafta kız tarafı yüzlerce Edirne Çingenesi, diğer tarafta oğlan tarafı Ayvansaray ve Balat Çingeneleri, bir büyük kavgaya tutuşur... Geceyarısı gulgule gökyüzünü tutar, davetliler gülmekten kırılır, bayılıp katılır... Fakat davetlilerini danışıklı dövüş bir büyük Çingene kavgasıyla uğurlayan Köçek İsmail için bu düğün, güzellik ve şöhretinin bir dönüm noktası olur:

"Mahasal soldu güli handanı,
Kalmadı cezbei hüsn ü ânı
Kalmadı ruksa dahi imkânı..."

"Güzelim! Eyleme israf medet!.. Nakdi cana ne bu itlaf, medet" diyen eşinin dostunun, âşıklarının sözünü dinlemez... Eski rağbet ve iltifatı göremez olur... Ayağı meyhanelerden kesilir ve çok geçmez, bu namlı köçek de yüzlerce, binlerce emsali gibi unutulur.

Ayvansaray düğününden altı yıl kadar sonra Enderunlu Fazıl yâranıyla beraber Haydarpaşa Çayırı'na gider... Derken yanlarına, kayış yüzlü, gulyabanî heybetli bir ayıcı Çingene gelir:

"Bir kaval sokmuş efendim belde
Geldi ol daireye def elde

Hemen al ayu gibi Çingâne
Hey ağalar!.. diyerek yârane

Başladı kâre bed avaze ile
Ayı oynattı o agaze ile..."

Oyundan sonra uzattığı define alay ve hakaretle birkaç mangır atılır. Fakat rint şair, ayıcı Çingene'nin gözlerine dikkatle bakınca, Köçek İsmail'i derhal tanır:

"Dikkat ettim yüzüne ben o zaman
Şemsi ebrusuna kıldım iman

O civan olduğunu fehmettim
Belki benzetme deyu vehmettim

Eyledim ismini bir kere sual
Meğer İsmail imiş ol bedhal!.."

Eski İstanbul'da kadın

Eski kaçgöç devrinin kadın hayatı da garabetlerle dolu hoşça bir sohbet mevzuudur. Mesela İstanbul'da, Fatih'ten Abdülhamid devri sonlarına, Meşrutiyet'e kadar kadınlar, tek veya iki üç çifte kayıklara erkeklerle beraber binemezlerdi. Yasağın konulmasına sebep, bazı hafifmeşrep nazenin taze kadınların kayıklarda, kırıkları olan erkeklerle buluşmalarına mâni olmaktı. Bazı kayıkçılar bu oynaşmalara göz yumma karşılığı devletçe tespit edilen narhtan kat kat üstün para kopardıkları için yasağa rağmen kayıklarına erkekle beraber kadın alırlar, görülüp de niçin aldığı sorulunca "'Erimdir' dedi aldım" derlerdi. Bu gibi uygunsuzlukların önüne geçilmesi için de, kayıkçılar kâhyasına, bostancıbaşıya, sık sık şiddetli emirler verilirdi. Taze kadınların Haliç ve Boğaziçi iskelelerine dolmuşa işleyen kayıklara bile erkekle binmesi yasaktı. Bu yasaktan yalnız ihtiyar kadınlar, o da dolmuşa işleyen kayık olmak şartıyla istisna edilmişti. Bu hususta kayıkçılar kâhyasına gönderilmiş 1580 (hicrî 988) tarihli bir fermandan birkaç satır:

"Bundan evvel de tembih edilmişti; taze avretlerin levent taifesiyle kayığa girip gezmelerine mâni ol ve bu hususu bütün kayıkçılara tekrar tekrar tembih et."

Zamanımızdan yirmi beş-otuz yıl evveline kadar Eyüp'ün kaymağı ve kaymakçı dükkânları İstanbul'un şöhretlerindendi. XVI. asırda, herhalde türbe ziyareti bahanesiyle Eyüp'e gelen bazı hafifmeşrep kadınların kaymakçı dükkânlarına girip evvelce anlaştıkları erkeklerle bu dükkânlarda buluştukları görüldü ve Eyüp kadısı tarafından hükûmete şikâyet edildi, bunun üzerine, Eyüp kadısına, 1573 (hicrî 981) tarihli bir yasak fermanı gönderildi ki, kadı efendiye hitaben yazılmış bu fermanda, "Kaymakçı dükkânlarına bazı nisa taifesi kaymak yemek bahanesiyle girip oturup na-

mahremler cem olup hilafı şer işleri vardır diye Müslümanların haber verdiklerini bildirmişsin; bu babda ihmal caiz değildir; kadınlar kaymakçı dükkânlarına gitmeyecektir, gelen kadınların dükkâna alınmamasını dükkân sahiplerine şiddetle tembih et, tembihini dinlemeyen ve dükkânına kadın müşteri alan dükkân sahibini muhkem cezaya çarptır" deniliyordu. Bu yasağın ne kadar devam ettiği bilinemiyor.

Müslüman kadınların, tabiri şeriyesiyle "Muhadderatı İslamiye"nin sokak kıyafetleri, din ile devlet işlerinin ayrıldığı Cumhuriyet inkılabına kadar hükûmetin ve ahlak zabıtasının üzerinde titizlikle durduğu meselelerin başında gelmişti. Bu hususta asırlar boyunca, İstanbul Kadılığı'na hitaben çok şiddetli fermanlar çıkmış, sokaklarda ve mesire yerlerinde namahremlerin nazarını üstlerine çekecek kılık ve kıyafette gezen "avret"lerin cezalandırılmasıyla iktifa edilmeyerek onlara böyle şeyler diken terzilerin de mesul tutulması emrolunmuştur. Bu fermanların en güzel örneklerinden biri, İstanbul'un pek muhteşem ve cazip bir lüks ve sefahat devri yaşadığı Lale Devri'nde, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa sadaretinde, 1725 (hicrî 1138) yılında çıkmıştır ki bugünkü yazılı dilimize çevrilmiş en mühim kısımları aşağı yukarı şudur:

"Allah her türlü bela ve afetten korusun, İstanbul, Osmanlı ülkesinin yüzü suyudur; ulema, suleha, üdeba beldesidir; ahalisinin, tabaka tabaka tesbit edilmiş kıyafetleri vardır. Hal böyle iken bazı yaramaz avretler, halkı baştan çıkarmak kasdıyla sokaklarda süslü püslü gezmeye, libaslarında türlü türlü bidatlar göstermeye, kefere avretlerini taklit ederek serpuşlarında acaip şekiller yapmaya başlamışlar; ismet adabını tamamen kaldıracak mertebede kıyafetler uydurmaları evvelce men edilmiş iken namus perdesini tekrar kaldırmaktan korkmamaları, türlü türlü kötü kıyafetlerle dolaşmaları, birbirini görerek ismet ehli hatunları da baştan çıkar-

mak mertebelerine varmıştır. Irz ehli ve ismet sahibi kadınlar, kocalarını, kendilerine bu yeni çıkma elbiseler tedarikine zorlamakta imiş. Kudreti yetmeyenler veya yetip de karılarını bu nevzuhur kıyafetlere bürünmelerine rızası olmayanlar karılarından ayrılma derecelerine varmışlar... Bu garip kıyafetler yasaktır. Kadınlar, bundan böyle büyük yakalı feracelerle sokağa çıkmayacaklardır, başlarına üç değirmiden büyük yemeni sarmayacaklardır. Feracelerinde süs olarak bir parmaktan kalın şerit kullanmayacaklardır. Kadınlar, sokaklarda veya mesirelerde yeni çıkma büyük yakalı feracelerle görülürlerse, feracelerinin yakaları o anda alenen kesilecektir, uslanmayıp ısrar edenler olursa, ikinci ve üçüncü seferinde yakalanıp İstanbul'dan taşraya sürgün edileceklerdir. Bu husus, mahalle imamları vasıtasıyla bütün İstanbul kadınlarına tebliğ olunsun. Yaramaz avretlere uymak yüzünden sokakta elbiseleri yırtılarak perdei ismetleri lekeleneceği ırz ehli hatunlara anlatılsın.

Bunları diken terzilere ve şeritçilere de tembih olunsun. Bu yasağın tatbikine yeniçeri ağası memur edilmişlerdir. Asla göz yumulmasın, merhamet edilip himaye yolu tutulmasın. Yasak gereği gibi tatbik olunsun..."

Kadın taifesiyle uğraşmak kolay mıdır? Türlü işve ve cilveyle sokağa fırlamış bir İstanbul aşiftesinin fettan bakışları karşısında, hangi yeniçeri veya bostancı neferi ve zabitinin eli o süslü feracenin gayet büyük bir kelebek kanadını andıran yakasını kesebilir?

III. Selim zamanında 1791 (hicrî 1206) yılında birer nüshası İstanbul, Eyüp, Galata ve Üsküdar kadıları ile yeniçeri ağasına ve terzibaşıya gönderilmiş bir yasak fermanı daha:

"... Kadın taifesinin sokaklarda ve pazarlarda iştiha çekici tavırlarla dolaşmaları öteden beri yasaktır. İngiliz şalisi denilen çuha gayet ince olduğundan, o çuhadan ferace giyen kadınların ferace altındaki esvapları dışarıdan görünüyor. Kadınların İngiliz şalisinden

ferace kestirmeleri evvelce şiddetle men edilmişti. Kadınlar Engürü şalisinden ferace kestirmeye başladılar, fakat bu kumaş da ince ve kadınlar adeta sokağa feracesiz çıkmış gibi olduğundan o da yasak edilmişti. Aralıkta bazı hayâsızların yine Engürü şalisinden ferace kestirdiklerini ve giydiklerini işittik ve gördük. Yasağımızın dikkat ve şiddetle tatbikini ve terzilerin Engürü şalisinden ferace kesip dikmemelerini tekrar emrediyorum. Bu yasağımızı dinlemeyen terzi tutulup aman verilmeyip dükkânının kapısına asılacaktır."

Tanzimat'la başlayan Garplılık devrinde ise, İstanbul'un kibar hanımefendileri hakkında, müverrih Cevdet Paşa, II. Abdülhamid'e sunduğu *Maruzat* adındaki eserinde şu satırları yazıyor:

"Abbas Paşa valiliğinde Mısır'dan Dersaadet'e pek çok paşalar ve beyler ve hanımlar hicret ettiler. Yüksek pahalarla konaklar ve yalılar aldılar. Alafranga tecemmülat ile tezyin ve tefriş ettiler, sefahat kapılarını açtılar. İstanbul vükela ve kibarı Mısır döküntüleriyle aşık atmaya ve vükela haremleri de Mehmed Ali Paşa kerimesi Zeyneb Hanım'ı taklit ile israf ve sefahate kalkıştılar. Sultanlar ise behemehal ve bihakkın vükela haremlerinden üstün olmak üzere hesapsız masraf etmeye başlayıp maaşları yetmez olduğundan borca battılar. Kadimden beri sarayı hümayunda tesettür ve ihtifa eden kadın efendiler de zamane hükmüne uyarak araba ile gezmeye başladılar ve bittabi şehrîlere tefevvuk etmek üzere israf ve sefahate daldılar. '...' Paşa familyası, madamaları takliden ayda bir moda çıkarıp bunca ehli ırz nisvanı İslam'ın ahlakını bozdu. Bir gün, Sultan Abdülmecid Babıâli'ye gelmişti, gayet hiddetliydi, damat paşalara hitaben, 'Sultanlar gece mehtaplarda gezer imiş. Benim gece mehtaplarda gezer kızım yoktur, hepsini reddedeceğim' diye bağırmıştı. Saray kadınlarının kendisinden gizli arabaya binmemeleri için, padişah Serasker Rıza Paşa'ya emretmiş, o da, sarayı hümayundaki arabaları, zincirle birbirine bağlatmıştı!.."

İstanbul civarındaki uzakça mesireler, hafifmeşrep kadınların, namahremlerle buluştukları yerlerdi. Azıcık tehlikeli olmakla beraber ağyar diline düşmeden can sohbeti edilirdi. Hükûmete birkaç ihbar oldu; kadınların arabalarla uzak mesirelere gitmesi ve arabacıların da kadınları alıp oralara götürmeleri yasak edildi. Aşağıdaki satırlar 1752 (hicrî 1165) tarihli bir fermandan alınmıştır:

"Nisvan taifesinden bazıları tenezzüh ve teferrüç bahanesiyle Üsküdar'dan Kısıklı, Bulgurlu, Çamlıca ve Merdivenköyü'ne, bazıları dahi Boğaz'dan Tokat, Akbaba, Dereseki ve Yuşa'ya arabalarla gidip ve edep ve hayâyı atıp envai şenaati irtikâp ettikleri ihbar olundu. Bundan böyle, kadınların, arabalarla bu uzak mesirelere gitmeleri yasak edilmiştir. Gidenler ile onları yasağa rağmen arabasına alıp götürecek arabacılar, yakalandıkları gibi İstanbul'dan taşraya sürüleceklerdir."

Geceleri fenersiz çıkma yasağı

Sokakların devlet tarafından aydınlatılmadığı devirlerde böyle bir yasak, çeşitli bakımdan uygunsuz takımının, türlü türlü kötülüklerini önlemek için zarurî tedbirlerdendir ve Türkiye'de sokaklara fenerler konuluncaya kadar devamlı surette tatbik edilmiş bir yasaktır. Hatta bazı fevkalade ahvalde, bilhassa İstanbul'da kopan ihtilallerde yatsıdan sonra her ne suretle olursa olsun gece sokağa çıkmak dahi yasak edilmiştir. Yatsıdan sonra sokağa fenersiz çıkma yasağı, en şiddetli bir şekilde IV. Murad zamanında tatbik edilmiş, bu yüzden, İstanbul'da, sekiz on sene içinde binden fazla "erazil makulesi" katledilmiş, "avamı nâsın gözüne korku dağı" verilmişti. Naima, "Lisanı halkta meşhur ve menkuldür ki, Sultan Murad gece ile şehri İstanbul'u gezip yatsıdan sonra fenersiz dışa-

rıda bir adam buldukta bilaaman katlederdi" diyor ve bir de vaka naklediyor:

"Padişah bir gece Hocapaşa Mahallesi'nde tebdil geziyormuş. Hocapaşa Camii imamının bir taze yiğit olan oğlu, yatsı namazından sonra camii kapamış, o civarda olan evlerine fenersiz giderken Sultan Murad'a rastlanmış. Delikanlının yolunu kesen Sultan Murad gazapla:

– Sen benim yasağımı işitmedin mi? diye bağırmış.

Delikanlı, padişahı karşısında görüp onun pürgazap ve heybet sesini işitince, donakalmış. 'Padişahım... Ben imamın oğluyum... Camide geç kaldım... Fener yok... Evimiz de şuracıkta...' diyecek olmuş amma kim dinler. Padişah yanındaki cellada emretmiş, biçareyi kement atıp oracıkta boğuvermişler."

O devirleri yaşamış olanlardan *Tarihi Gılmanî* müellifi Mehmed Halife, IV. Murad'ı, bu gibi şiddetli yasakları koydurmaya sevk eden anarşiyi, bilhassa gemi azıya almış olan yeniçeri ve sipahilerin rezaletlerini şu kısa fakat çok canlı satırlarla anlatıyor:

"Ol zaman kulun şol mertebe tuğyanı vardı ki gündüz hamamdan peştamal ile çıplak avrat çıkarmak, camilerde duhan içmek ve Müslümanların ırzını paymal etmek ve köşelerde aşikâre ayak üzre zina ve livata etmek ve kan dökmek ve evler, saraylar basmak ve bayram günlerinde salıncak kurup bizzat padişahı ve validesini ve vüzera ve ehli Divan'ı mumlar ile salıncağa davet etmek ve bahusus kahvehanelerde ve meyhanelerde fi'li nameşrular etmekle âlem nizamdan çıkmıştı, vasfa gelmez. Nihayet Sultan Murad kılıcı sıyırıp ehli fesadın hakkından geldi, vücutlarını sahifei ruzigârdan mahv ve nabud eyledi, bir kimsenin bir yerden baş göstermeye iktidarı kalmadı. Hatta şehri İstanbul'da, yatsı namazına fenersiz gitmeye kimsenin zehresi yoktu, merhum bütün gece gezerdi, halk namaza varmaya korkardı."

Mehmed Halife, yukarıdaki vakayı da şöyle naklediyor:

"Hakir İstanbul'a geldiğim zamanda Hocapaşa'da misafirdim. Bir gece Sultan Murad mahalleyi dolaşırken Hocapaşa Camii'nin imamının oğlu camiden eve giderken padişaha rast gelip ve aman verilmeyip katlolunmuştur, hakir varıp gördüm, yeşil kaftanlı bir taze yiğit yatur idi."

Yine aynı şiddet devrinde, İstanbul için, geceleri yatsı namazından sonra evlerde ışık yakma yasağı konmuştu; IV. Murad ölünceye kadar, kendisi iyş ü işret âlemlerinde mey ve mahbub sefası sürerken, büyük şehir mutlak bir zulmet içinde kalmıştır.

Esnaf cezaları

Muhtekir, dolayısıyla hırsız esnaf ve meslek terbiyesinden mahrum esnaf, eski cemiyet hayatımızda şiddetle takip edilir ve çok ağır cezalara çarptırılırdı. Şu iki örnek bunun pek canlı misalidir:

1829 yılında Mısırçarşısı kahveci esnafından Hacı Ali'nin dibeklenmiş halis Yemen kahvesine adi kahve karıştırarak Yemen kahvesi diye sattığı tespit edildi. Dükkânı kapatılarak Çanakkale'ye sürgün edildi.

Yine aynı yıl içinde bir çift çedik pabucu narhından altmış para fazlasına satan Kavaf Selim isminde biri de Bozcaada'ya sürülmüştür.

İmparatorluk merkezi olan İstanbul'da, şehrin esnaf ve narh kontrolünü bizzat sadrazam ve İstanbul kadısı efendi yapardı. Taşralarda bu işlere valiler ile keza kadılar bakardı. Kadıların bir vazifesi de belediye reisliğiydi. Teftişe kalabalık bir maiyetle çıkarlar, yolsuzluklarını işittikleri, çıkardıkları malları ve terazilerini hileli ve bozuk ve dirhemlerini noksan buldukları esnafı hemen

oracıkta cezaya çarptırırlardı; dükkân kapatılırdı, bozuk ve dirhemi noksan şeyler müsadere edilir, muhtekir esnaf, servetine ve şöhretine bakılmadan hemen oracıkta, çarşılının ve komşularının gözü önünde falakaya yıkılır, bazen de bu meydan dayağından başka sürgüne gönderilirdi. Sonra, II. Mahmud'un son yıllarında, hicrî 1242'de belediye teşkilatı kuruldu. İhtisap ağaları içinde Hüseyin Bey isminde bir zat da muhtekir esnafın amansız düşmanıydı ve tuhaf ve ağır cezalarıyla tanınmıştı; cezalarını bir kanuna, nizama göre vermez, karihasından hükmederdi.

Eski tarih bilginlerimizden Mehmed Galip Bey merhum, İhtisap Ağası Hüseyin Bey'in garabetlerini kendisine has şirin bir üslupla şöyle anlatıyor:

"Şöhreti o derecede imiş ki maiyetiyle sokağa çıktığında dükkân önü temizleyenlerin, delik ve deşik küfe tabla saklayanların, eksik okka ekmek gizleyenlerin haddi hesabı olmazmış. Kendisinden değil, gölgesinden ve isminden ürkmeyen esnaf yok gibi bir şeymiş...

Hüseyin Bey bir gün Eyüp'e gitmiş, bir merkebe yüklü iki küfe ekmek görmüş. Tarttırmış, ekmeklerin bazıları noksan çıkmış. Derhal ekmek küfelerini ekmekçiye yükletmiş ve merkebin önüne de bir okka saman koydurtmuş. Merkep o samanı yiyinceye kadar herifi küfelerin altında bıraktırmış...

Şimdiki Eminönü'nde bulunan İhtisap Ağalığı dairesine arkasında birçok kavaslarla ve kemali debdebe ile girer, avluya konulmuş iskemleye otururmuş. Başta kavasbaşısı İzzet Ağa bulunduğu halde kavaslar el pençe divan durup yirmi dört saatlik vukuat defteri okunurmuş. Defteri okuyan kâtip mesela:

– Tavukpazarı'nda Yorgancı Ahmed... Meyhane kapısından girerken çevrilmiş... deyince, Hüseyin Bey kaba bir sesle:

– On beş gün!..

– Kumkapı'da Palabıyık Serkiz, Raconcu Mıgır ile iskambil oynarken hâdis olan kavgadan kızarak Mıgır'ın, bir gece evvel fenersiz balığa çıktığını haber veriyor... deyince:

– Bir ay!..

Firuzağa'dan Kırık Salih'in kahvesinde İskete Hakkı tezkeresiz karpuz satarken tutulmuş!.. deyince:

– On gün!.. diye hükmedermiş ve mahkûmlar derhal Eyüp Bahariyesi'ndeki iplikhaneye gönderilirmiş..."

İplikhane, Tersanei Amire halatlarının büküldüğü büyük bir kışla-imalathaneydi. Ücretli amelesi bulunmakla beraber hapse mahkûm esnaf da oraya gönderilir, mahkûmiyetlerini ağır bir iş olan halat bükmekle geçirirlerdi.

Yemek çeşidi yasağı

1821 (hicri 1237) yılında israfı önlemek maksadıyla, garip bir yasak konulmuşsa da gereği gibi tatbik edilememiştir. Bu tarihlerde, ki "Devlet Kâhyası" diye anılan Nişancı Halet Efendi'nin, II. Mahmud'u avucunun içine alıp koca imparatorluğu çiftliği gibi idare ettiği devirdir, devlet erkân ve ricali arasında bir debdebe, tantana, ihtişam ve lüks merakı doludizgin alıp yürümüştü. Konakların, yalıların içi, *Binbir Gece Masalları*'nı andıran bir zenginlikteydi, harem takımı ise adeta yekdiğeriyle rekabet derecesinde bir israf ve sefahate dalmıştı. Hanımefendiler şöyle dursun, haremdeki kâhya kadınlar, cariyeler, hizmetçiler şöyle dursun, dışarıda ayvazlara ve seyislere, at uşaklarına varınca, herkes en âlâ çuhalardan kesilmiş sırmalı esvaplar içindeydi. Lüks ve israf, kâşanelerin döşemesi, dayaması, bendegânın kılık ve kıyafetiyle de kalmıyordu, büyüklerin konak ve yalılarında mutfak masrafları da

akıl durduracak derecedeydi; her gün, adeta ziyafet sofraları kurulur, nam için, şan için bu sofraların başına yüzlerce yâran, bendegân, dalkavuk oturtulurdu; çorbası, sebzesi, eti, böreği, pilavı, zerdesi, tatlısı ve hoşafı; enva meyve, dondurma, şekerleme, reçeller, çerezlerle sofralara kırk elli kap şey taşınırdı. Aşçının hüner ve maharetiyle övünmek devrin bir modası halindeydi; aşçılardan, malum yemeklerin hazırlanmasında ustalıktan başka yeni yeni yemekler icat etmesi beklenirdi. Hele ramazanlarda iftar sofraları, ziyafetleri, eski Roma imparatorlarının zamanını gölgede bırakacak bir hal alırdı. Pek tabiîdir ki bu israfa, ne kadar dolgun olursa olsun, hiçbir maaş kifayet etmeyeceğinden, erkân ve rical, rüşvet kapılarını da o ölçüde açmışlardı. Halet Efendi'nin sofralarına gelince, bazen konağın içinde yer bulunamadığından bahçeye kurulur, her zaman için 200'den aşağı davetlisi olmazdı. Bu haller, pek yerinde olarak kendisini ve etrafını halkın diline düşürmüştü. Bunun üzerine efendi, padişaha, bir israf yasağı çıkartmış ve işe yemekten başlamıştı; icap edenlere tebliğ etmeleri için kaptanpaşaya, yeniçeri ağasına, bostancıbaşıya, topçubaşıya, cebecibaşıya, kumbaracıbaşıya ve lağımcıbaşıya gönderilen bu yasak emrinin kısaltılmış sureti şudur:

"... İsraf günahtır, bundan böyle evlerde nihayet beş türlüden yedi türlüye kadar yemek pişirilebilir, yedi türlüden fazla yemek pişirtilmeyecektir."

Fakat halkın gözü boyanır ve dili tutulur mu? Bakınız devrin kıymetli müverrihi Şanizade ne yazıyor:

"Bu esnada bir vesile düştü, fakir bir defa Halet Efendi'nin sofrasında bulundum. Vakıa yedi türlü yemek geldi, fakat hepsi havuz gibi tabakların içinde... Yarısı tatlıydı ve gayet de nefis ve nadir tatlılardı. Miktarına, harcına baktım, piyasayı göz önüne getirdim, yalnız bir sofraya en azdan 300 kuruşluk taam tahmin ettim..."

Unutmamalıdır ki o zamanın 100 kuruşunun alım kıymeti, zamanımızın 100 lirasıdır, yani efendinin o gün dört sofrası var ise, ki bundan fazladır, bir öğün yemek masrafı 1 200 liradır. Sözü yine Şanizade'ye bırakalım:

"Madde temel tutmadı, herkes bildiğinden kalmadı."

Çarşı hamamlarında gayrimüslimler

Tanzimat'a kadar memleketimizde tatbik edilmiş eski yasaklardan garip, garip olduğu kadar da hazin ve tuhaflarından biri de, çarşı hamamlarına giden gayrimüslimlerin nalın giymekten men edilmiş olmalarıdır. Her nedense, hamama giren gayrimüslimlerin Müslümanlardan ayırt edilmesi düşünülmüş, gayrimüslimlerin nalınsız dolaşmaları münasip görülmüş fakat, Müslümanların da ayaklarından nalını bırakabileceklerine göre, bu da kâfi görülmemiş, bu hamam yasağına bir garip madde daha ilave edilmiş, gayrimüslimlere verilecek peştamallara, alameti farika olarak birer demir halka takılmıştır. Aşağıdaki satırlar Sultan İbrahim'in ilk saltanat yıllarında, 1640 (hicrî 1050) senesinde tanzim edilmiş bir narh defterinden alınmıştır ki zamanımızdan üç buçuk asır evvelki büyük şehir hayatında, bir çarşı hamamında, hamamcı ve hamam müstahdemlerinin riayet etmeleri gereken nizamı göstermesi, yukarıda kaydettiğimiz yasakları belirtmesi, hülasa cemiyet ilmi ve tarih bakımından çok kıymetlidir:

"Hamama gusl için girenden bir akçe alına, kise sürünüp tıraş olandan iki akçe alına. Hamamcıya mürüvveten ziyade viren reddolunmaz. Müşteri mürüvveten dellak ve natıra akçe verdikte hamamcı ücretini yine verir.

Müşteri, bilhassa fukara ve diyar garipleri misafirler mürüvve-

ten akçe vermedikçe dellak ve natır akçe talep etmeyeler.

Dellak müşteriyi tıraş ettikte boynuna peştamal tuta ki teri üzerine akmaya.

Müşteriye riayet olunup pak ve kuru peştemal ve silecek verile.

Dellak ve natır ibrişim peştamal istimal edeler.

Müşteri murat edindiği dellakı istihdam eyleye.

Dellak ve natır, müşteri çıktıkta (bahşiş için) müşteriyi göz hapsine almayalar.

Kefere peştamal ve silecek kurutulan kafes yanında soyunup kefereye nalın verilmeye, peştamallara halka alamet konula.

Kefere için halvetten taşra mahsus kurna olup Müslümanlara zahmet vermeyeler ve halvete girmeyeler.

Keferinin avreti dahi erleri gibi Müslüman avretlerinden seçilip en aşağı yerde soyunup kurnaları dahi ayrı ola."

XVIII. asır başlarında III. Ahmed zamanında sadrazamlığa kadar yükselmiş ve garabetleri, tafrafüruşluğuyla tanınmış vezirlerden Kalaylıkoz Ahmed Paşa, gayrimüslimler hakkındaki bu hamam yasağına pek gülünç bir ilavede bulunmuştu, şöyle ki, gayrimüslimlerin peştamallarına takılan demir halkaları kâfi bir alameti farika görmemiş, halka yerine, gayrimüslimlere verilecek peştamallara birer küçük çıngırak bağlatmıştı.

Arnavut tellaklar

1730 (hicrî 1143) ihtilaline kadar İstanbul hamamlarında tellak taifesi büyük ekseriyetle Arnavut'tu. Bu ihtilalde askerden evvel silaha sarılmış olan büyük şehrin baldırı çıplak ve ayaktakımının başına geçen Arnavut Patrona Halil, Beyazıt Hamamı'ndan çıkmıştı. Kendisinin bir tellak veya natır olduğu hakkında şüpheye düşen

müellifler vardır, bunlar, lakabı bir patrona gemisindeki hizmetinden gelen Halil'in sadece, ihtilalin arifesinde hükûmetin dikkatini celp etmemek üzere ayaktaşlarıyla beraber hamamda toplandıklarını ve geceyi orada geçirdiklerini söylerler. Ne gibi bir hissin tesiriyle olduğu bilinmez, Ürgüp'ün Muşkara köyünden çıkarak Türk irfan ve sanatına büyük hizmetler yapmış olan şehit Damad İbrahim Paşa'yı sefahatle itham eden bazı tarihçiler de Patrona Halil'in şahsında bir millî kahraman görmeye çalışırlar. Halil süflî meslekten olan tellaklıktan çıkarak kanlı bir ihtilalin herc ü merci içinde kısa bir müddet büyük şehrin mukadderatına hâkim olmuş bir zorbadır ki aşağıdaki vesika bunun aydın bir şahididir. Divanı Hümayun'un İstanbul Kadılığı'na yazılan bu hüküm ihtilalden dört sene sonraki tarihi taşımakta olup, kanlı vakanın acı hatıraları unutulduktan sonra verilmiş bir kararın tatbikatına geçilmesidir:

"Badelyevm hamamlarda tellak ve natır alınmak iktiza ettikte Arnavut taifesinden kebir ve sagir ferdi vahidi uğratmayıp Anadolu yakasından gelme Türk uşaklarından ve nefsi İstanbul'dan zimmî cinsinden intihap olunup yarar kefilleri alındıktan sonra isim ve cisimleriyle (yani şekl ü şemailin tarifiyle) deftere kayıt ve kadimden hamamlarında mevcut bulunup hini tahrirde isimleri deftere kaydolunan Arnavut taifesinden vefat edenlerin yerine ve bir tarik ile hamamlardan çıkıp vilayetine gidenler, sonra gelip tellak olmak murat eyledikte asla alınmayıp yerlerine ecnası saireden tellak alınmak hamamcıların cümlesine muhkem tembih ve tekit olundukta... 1147."

Bu defterin bir nüshası Beyazıt'ta İnkılap Kütüphanesi'nde merhum M. Cevdet'in kitapları arasında bulunup baş tarafına yukarıdaki hükmün de bir sureti konmuştur. Ve hamam hamam bütün müsdahdemin "isim ve resimleriyle" kaydolunarak Arnavut olanların altına kırmızı mürekkeple "Arnavut'tur" diye şerh veril-

miştir. Bazı hamam müstahdemlerinin isimleri altında "bostancı, topçu, kalyoncu, hammal, cebeci, tulumbacı" gibi diğer meslek unvanları da kaydolunmuştur ki Halil'in patrona gemisi tayfalığının tellaklığına mâni olamayacağı anlaşılır. Bu tarihten itibaren mevcutlar ölüm veya herhangi bir sebeple tellaklıktan ayrıldıktan sonra 1918 yılına kadar İstanbul hamamlarına Arnavut milletinden tellak sokulmamıştır.

Tellak kılığı

Hamam tellakları siyah peştamal sarınırlardı; müşterilere verilen beyaz ve kırmızı çubuklu peştamalları tellaklar asla kullanamazlar ve müşterilere de siyah peştamal verilmezdi; siyah peştamal hamamda tellaklık alameti farikası gibiydi. XVIII. asırda iki tellağın işledikleri bir cinayetten dolayı misli görülmemiş idamları da tarihimizin garip vakalarındandır. Devrin tanınmış zenginlerinden ve şairlerinden Şeyh Abdurrahman Refia Efendi, Saraçhanebaşı'ndaki İbrahimpaşa Hamamı'nın itibarlı müşterilerindendi; ki bu meşhur ve güzel hamam Atatürk Bulvarı açılırken lüzumsuz yere yıktırılmıştır. Refia Efendi bir gün bu hamamın tellaklarından birine kızar; hamamcı da efendinin hatırına riayet ederek tellağa yol verir. Herif de şeyh efendiden intikam almaya karar verir; hamamda ortağı olan genç bir tellakla beraber şeyhin dergâhına giderek sözde efendiden hamamcı nezdinde şefaat diler. Efendi garip bildiği bu adamın gönlünü almak isterken berikiler hemen hançer sıyırıp Refia Efendi'yi katlederler, fakat çok geçmeden yakalanırlar ve ayaktaşlarına ibret olmak üzere her ikisi de çıplak bellerinde siyah tellak peştamallarıyla İbrahimpaşa Hamamı'nın kapısı önünde asılarak idam olunurlar.

Bir muhteşem sünnet düğünü

1719 (hicrî 1132) yılında Lale Devri'nin padişahı III. Ahmed, Süleyman, Mehmed, Mustafa ve Bayezid isimlerindeki dört şehzadesi ile İstanbul'dan 5 000 fakir çocuğu sünnet ettirmiştir. Türlü garabetler ve cidden dikkate değer sahnelerle dolu bu muhteşem düğün Okmeydanı'nda olmuştur ve on beş gün on beş gece sürmüştür. Devrin sadrazamı da Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'dır; düğünün azamet ve ihtişamında büyük hissesi, himmeti olmuştur. Şair Seyid Vehbi bu düğün üzerine manzum bir *Surnamei Hümayun* kaleme almıştır ki biz buraya bu eserden bazı notlar alıyoruz; düğün hazırlıkları arasında şunları görüyoruz:

Evvela Beyazıt'ta, Eski Saray'ın Beyazıt Camii avlusuna bakan bahçesinde çadırlar kurularak, şehzadelere getirilecek sünnet hediyelerinin teşhir edileceği altın varaklarla tezyin edilmiş nahılların yapılmasına başlandı. İstanbul'un en usta şekercileri, gene Eski Saray'da dört şehzade için, rengârenk şekerlerden yapılmış çiçeklerle birer çiçek bahçesi tanzim ettiler.

Ziyafetler için memleketin muhtelif yerlerine adamlar gönderildi. Tekirdağı, Bursa ve civarı kazalardan 1 000 ördek, 2 000 hindi, 2 000 güvercin, 3 000 tavuk, 8 000 kaz getirildi. Camcılara 10 000 şerbet kavanozu ve İzmit'e, halka verilecek ziyafetlerde kullanılmak üzere 10 000 ağaç sini sipariş edildi. Davetlilere şeker vermek için 100 tane büyük mevlit tablası yaptırıldı.

Okmeydanı'nın etrafında mahyalar kurmak için 15 000 kandil ve 10 000 kandil kutusu hazırlandı. Memleketin her tarafındaki oyuncu kolları İstanbul'a çağrıldı. Devlet ricaline ve ekâbire düğünde çengi kolları bulundurmaları emrolundu.

Devrin güzide bir bestekârı ve hanendesi olan saray hanendeleri başı Burnaz Hasan Çelebi'nin emrinde devrin tanınmış sazen-

de ve hanendelerinden mürekkep seksen kişilik bir saz heyeti teşkil olundu.

Nedim, Seyid Vehbi, Taib ve Raşid gibi büyük şairler, bu sünnet düğünü için şarkılar, gazeller yazdılar, bunlar bestelendi. Bu muhteşem saz heyeti, her gün sarayda Yalıköşkü'nde toplanarak düğünde çalınacak parçaları meşke başladı.

Şehzadelerle beraber sünnet edilecek 5 000 fakir çocuğun ve düğünde hizmet edecek olanların esvapları diktirildi. Düğün meydanında halkın intizam ve inzibatını temin etmek için ayrılan askerî kıtaattan başka, düğünlerde âdet olduğu veçhile 120 nefer tulumcu ayrılmıştı. Bu tulumcular yağlı güreşe çıkan pehlivanlar gibi çırılçıplak soyunurlar, ayaklarına sadece bir meşin don, başlarına da meşin bir külah giyerler, vücutlarını yağlarlar, sonra ellerine içleri su dolu tulumlar alırlardı. Seyirciler için tayin edilen hududu tecavüz edenlere, türlü maskaralıklarla hücum ederek ve onlarla şakalaşıp alay ederek üzerlerine su dökerlerdi.

Düğün için en mühim hazırlıklardan biri de saray mutfaklarında yapılıyordu. Saray mutfaklarındaki kap kacak, Okmeydanı'nda toplanacak halkı doyurmak için pişirilmesi lazım gelen yemeğe kifayet etmeyecekti. Devlet erkânının saraylarında, konaklarında ne kadar bakır takımı ve mutfak levazımı varsa, emaneten saraya alındı. Bundan başka Bakırcılar'daki dükkânlarda tencere, sini, sahan ve kazan gibi ne kadar bakır takımı varsa, keza düğünden sonra sahiplerine iade edilmek üzere saraya kaldırıldı.

Düğünün sonunda, tertip edilecek sünnet alayında, Eski Saray'da hazırlanan nahılların alayla Yeni Saray'a getirileceği sırada büyük zorluklar çıkacağı görüldü. Üzerleri hediyelerle donatılmış olan kırktan fazla büyük nahlın evlerin sokak üzerine çıkmış olan şahniş ve cumbaları, kahvelerin ve dükkânların geniş saçaklarıyla bir kat daha darlaşan yollardan geçirilmesi imkânsızdı. Bu zorluğu

gidermek için mimarlar ve kâtipler tayin edildi. Mimarlar, alayın kolaylıkla geçebileceği yolları tespit ettiler; bu yollar üzerinde nahllara engel olabilecek evlerin ve dükkânların saçak ve şahnişlerini yıktırttılar, kâtipler de, yıkılan yerlerin alaydan sonra tamirine ne kadar para sarf olunacağını hesaplayarak sahiplerine verdiler.

Âdet ve ananeye göre, sünnet düğününün ilk günü ziyafetten sonra başta sadrazam olmak üzere devlet ricali ve erkânı, III. Ahmed ile şehzadalerine düğün hediyelerini sundular. İbrahim Paşa, padişaha, sıvama elmas kaplı bir kuşak, elmas ve yakutla murassa bir çapraz, bir mücevherli çini kâse, bir mücevherli billur sürahi, Hint işi aynalı musanna bir cevahir çekmecesi, mineli ve on üç gözlü bir pıştahta, üç yüz miskal kadar bir şişe ıtrışahî, iki yüz miskalden fazla amber, bir altın çekmece saati, yeşil çuhaya kaplı bir tilki kürkü, iki tahta samur postu, bir tahta vaşak, iki tahta kakum, elvan çuhalara kaplı kürkler, her biri beşer donluk ikişer bohça İran ve İstanbul dibası, her biri beşer donluk ikişer bohça ağır telli ve sade nevzuhur hatai, on donluk taraklı atlas, sarma ve bağa kundaklı, kaplama çifte bilezikli dört adet Hacı Mustafa, Molla Mehmed ve Niğbolulu Ahmed işi şeşhane tüfek ve daha bir nice nefis eşya verdi. Büyük şehzadeye de, murassa ciltli İmam Hafız Mehmed hattıyla bir Kuran, Şeyh hattıyla nefis bir risale, gayet güzel bir Kitabı Hidayet, içinde Bihzad tarzında minyatürleri bulunan ve müzehhep bir *Yusuf ve Züleyha*, siyah abanoz üzerine elmas ve yakutla murassa bir hançer ve daha bazı hediyeler takdim etti. İbrahim Paşa diğer üç şehzadeye de buna benzer hediyeler verdiği gibi diğer vezirler ve devlet erkânı da padişaha ve oğullarına kıymetli ve nadide hediyeler verdiler.

Sünnet düğününün ikinci günü şayanı dikkat eğlence sahnelerinden biri şu olmuştu:

Kaptanıderya Süleyman Paşa'nın emriyle Tersane Kethüdası

Abdullah Efendi'nin nezareti altında otuz metre kadar boyunda, on üç çifte, üç fenerli amiral gemisi modelinde bir gemi, karadan yürütülerek Okmeydanı'na getirildi ve vezir çadırlarının yanında demirlendi. Sonra, bir geminin nasıl demir alıp kalktığı, Okmeydanı'na toplanmış olan binlerce halkın önünde, en ufak noktalarına varıncaya kadar, tıpkı deniz üzerindeymiş gibi, taklit edilerek gösterildi. Fakat, bu geminin asıl hususiyeti, fevkalade sanatkârane inşa edilmiş olması, kızaklar üzerinde çekilmeyerek, içine giren adamlar tarafından kendi kendine yürütülmesiydi. Geminin tayfalarını teşkil eden Tersaneli delikanlılar, levendane tavırları, al destarları ve kırmızı Cezayir fesleriyle halkın pek hoşuna gitmişler, fevkalade alkışlanmışlardı.

Bunun arkasından topçular marifetlerini gösterdiler: tekerlekler üzerinde çekilen, varoşları, hendekleri, tabyaları ve şarampollarıyla bir "kalei devvar" yapmışlardı. Burçları ve surları kırmızı bayraklarla süslenmişti. Bu kalenin muhafızları ile Tersane leventleri Okmeydanı'nda bir muharebe taklidi yaptılar. Tersaneliler, sonunda kalenin zaptından vazgeçip çekilmekle bu sahne de kapanmış oldu.

Bu muhteşem sünnet düğününün üçüncü gününün gecesi, Haliç'te, Tersane Kasrı önünde kandillerle donatılmış sallar ile içleri saz takımları, çengiler ve rakkaslarla dolu, muhteşem bir deniz şenliği tertip edildi. Bilhassa Topçu Ocağı'nın salı büyük bir takdir kazandı. Yalnız bu saldan 700 fişenk atıldı.

Üzerinde kol kol çengiler oynayan Topçu Ocağı salının ortasına kandillerden üç katlı bir fıskiye yapılmıştı. Suları, rengârenk ışıklar içinde savruluyordu.

Bu salın yanı başında Tersane Ocağı'nın salı da başka bir güzellikteydi. Bu sal, su üzerinde yüzen bir kasır şeklindeydi. İçinde, saz takımları çalarken, her biri bir gazalı, bir ceylanı andıran rak-

kaslar, insanı hayran bırakarak raks ediyorlardı. Bu muazzam salın bir ucunda bir atlıkarınca kurulmuş, içine "dört adet mehpare-gâni çarebru" oturmuştu. Bir tarafında bir döner dolap yapılmıştı. Her gözüne "bir afitabı Yusuf lika" yerleşmişti.

Deniz eğlencelerinden şayanı dikkat diğer bir sahne de düğünün son günlerinde görünmüştü: padişah Aynalıkavak Kasrı'ndaydı, hemen bütün İstanbul halkı kayıklarla Haliç'e dökülmüştü.

Seyirci kayıkları o kadar çoktu ki, denizin yüzü kayıkla örtülmüştü. Kürekleri kımıldatmanın bile imkânı yoktu. Gemilerin üstü ise mahşer gibi doluydu. O gün, deniz eğlenceleri arasında sabık mimarbaşı İbrahim Efendi'nin timsahı binlerce insanı hayretten hayrete düşürdü. İbrahim Efendi tarafından yapılan bu timsah sureti, üç çifte bir piyade büyüklüğündeydi. Üst çenesini açıp kapayarak deniz yüzünde yarım saat kadar dolaşmış, sonra denize dalmıştı. Zevkle seyredilen bu timsah çok takdir edilmişti. Fakat bir saat sonra battığı yerden tekrar deniz yüzüne çıkınca, takdirler bir heyecan ve hayrete kalp olmuştu. Timsah bu sefer ağzını açıp durmuştu. Açılan ağzından rengârenk esvaplarla beş tane rakkas fırlamış, timsahın sırtına binerek raks etmeye başlamıştı.

İbrahim Efendi'nin bu timsahına, XVIII. asrın başında tecrübe edilmiş ilk denizaltı gemisi olarak bakmak mümkündür.

Düğünün sekizinci gününden itibaren de büyük bir esnaf alayı başlamış ve günlerce süren bu alayda, her sınıf esnaf, çalgı takımları ve köçeklerle türlü eğlenceler tertip ederek alay gösterdikten sonra şehzade hediyelerini takdim etmişlerdi. Verilen hediyeler şunlardı:

Çadırcılar: dışı yeşil ve al atlastan, içi İstanbul dibasından yapılmış, içinde 4 adet nakışlı sütunu bulunan altın temelli bir çadır.

Kavaflar: inci ve zümrüt işlemeli murassa çizmeler; inci işle-

meli ve sırmalı 300 dirhem yaldızlı gümüş tepsi.

Kavaf yamakları: 340 dirhem gümüş tepsi.

Bakkallar: bir okka ağırlığında iki gümüş şamdan, iki okka ağırlığında kıymetli bir gümüş sini, kıymetli kumaşlar, çiçekler; kauçuklar.

Yorgancılar: 500 dirhem gümüş leğen ibrik, 215 dirhem gümüş tepsi, 150 dirhem kapaklı bir gümüş tas, atlas ve bürümcük üzerine işlemeli dört tane kıymetli yorgan.

Bedesten esnafı: 4 top ağır atma telli bürümcük, 182 dirhem üç gümüş sürahi, 405 dirhem gümüş tepsi.

Esirciler: bir oğlan ve bir kız esir.

Hallaçlar: sırmalı nefis bir yastık.

Tüccarlar: kıymetli kumaşlar.

Kuyumcular: elmas, yakut ve inciyle yapılmış bir yelpaze, elmas ve yakutlu bir çalar saat, 2 300 dirhem gümüş tepsi, 1 000 dirhem gümüş şamdan, 1 000 dirhem gümüş leğen, bir okka ağırlığında iki gümüş kâse, 500 dirhem iki gümüş maşrapa, 2 okka bir gümüş ibrik, bir okka ağırlığında bir buhurdan ile bir gülabdan.

Kazazlar: bir tane mücevher inci takımı çapraz, bir mücevher kuşak, bir mücevher sırmalı hazine kolanı, 5 tane som hazine dizgini ve sair hediyeler.

Bezzazlar: işlemeli bir bohça, altın işlemeli kadife ve altın işlemeli şal, 2 top telli kumaş; 4 destan hünkârî; 3 top bez, 3 çekme boyama, 2 top mirzaî bez; kılaptan atlas bohça.

Aşçılar: 700 dirhem gümüş ibrik leğen, 150 dirhem gümüş bir maşrapa, bir ibrik, Yemen kahvesi.

Terziler: 300 dirhem bir gümüş matara, 400 dirhem gümüş şamdan ve makas, 150 dirhem gümüş kahve ibriği, 280 dirhem gümüş gülabdan, 210 dirhem gümüş buhurdan.

Çakşırcılar: 132 dirhem gümüş gülabdan, 210 dirhem gümüş

şamdan, 4 çift gümüş nalça, altın çiviler.

Kazancılar: 7 okka ağırlığında 3 gümüş sini, 3 gümüş maşrapa, gümüş gülabdan ve buhurdan.

Bezgirgânlar: 10 top nefîs Venedik dibası, 10 top Floransa atlası, en nefîs Hint kumaşları, kıymetli çiçekli şallar, 1 000 dirhem gümüş hoşaf tası, 1 000 dirhem gümüş ibrik ve leğen, eski maden beş kâse bir sofralık on tabak. Ve sair birçok kıymetli kumaşlar ve şallar.

Okçular ve yaycılar: içi dışı nakışlı usta İbrahim'in işi 2 adet kıymetli yay, gayet nefîs oklar.

Balmumcular: her biri 3 okka ağırlığında 8 adet siyah ve her biri 5 okka ağırlığında 4 adet beyaz kâfurulu balmumu.

Kâğıtçılar: kapağı mücevherli bir gümüş divit ve yazı takımı, bir gümüş makas, 2 deste Semerkand kâğıdı.

Mısırçarşısı esnafı: yelkenleri açık, bayrakları atlastan, tayfaları içinde olan mal yüklü bir kalyonu Okmeydanı'na çıkardılar. Tayfalar dışarı çıkarılıp kalyon III. Ahmed'in otağı önüne alındı. Şehzadeler gemiyi yakından seyrettiler. Hediyelerine gelince: 2 gümüş maşraba, 2 gümüş tepsi, 1 okka ödağacı, 2 tabak buhur, 4 tabak karanfil, Hindistancevizi, sakız, tarçın, safran, misk sabunu, 15 şişe buhur suyu, 6 şişe çiçek suyu, 7 kâse tîni mahtum, 3 tabla hurma, 6 tabak ağız miski, 15 tabak bademşekeri, 4 tabak akide, 7 tane Kâbe bardağı.

Kılıççılar: Sultan Gûrî'nin kılıçlarından dudubumu, balık dişi kabzalı, kuşağı altın işlemeli gayet kıymetli tarihî bir kılıç.

Bıçakçılar: 4 tane yaldızlı tırnak bıçağı, 4 tane balık dişi kabzalı, altın pervazlı İstanbul demiri, mercan tepeli kalemtıraş, 22 adet kıymetli bıçak.

Kalaycılar: gümüş buhurdan, gümüş gülabdan.

Bitpazarı esnafına gelince: bunların düğünlerde hediye verme-

leri mutat değildi. İlk defa bu düğünde hediye vermek şerefine nail oldular. Bir çift incili çizme ve filar verdiler.

Kürkçüler: 2 tahta vaşak nafesi, 13 tahta kakım, iki tane samur postu.

Sırmakeşler: sırmalı bir tahtırevan hediye ettiler. İçi kırmızı çuha döşeliydi. İçinde pamukla doldurulmuş sade hataîyle kaplı nefis bir minder vardı. Minderin üstünde de İstanbul dibasından bir şilte, 4 tane diba yastık vardı. Dışı beyaz sırmadan tel kafesi, 4 tarafında da cam yerine 24 parça ayna vardı. Her biri 30'ar dirhem elvan sırmadan 35 tane püskül sallanıyordu. Bu nefis tahtırevan, örtüleri sırmalı dibadan yapılmış iki müzeyyen ata koşulmuştu.

Nalbantlar: 4 gümüş nalın, 24 gümüş çivi, gümüş şamdan, gümüş tepsi, gümüş tas.

Sandalcılar: bir fağfurlu gülabdan ve buhurdan, 2 gümüş maşraba, gümüş sürahi, gümüş tepsi.

Seraserciler: birçok kıymetli kumaşlar.

Semerciler: bir gümüş semer, gümüş maşrapa 3 küçük gümüş kahve tepsisi.

Muytaplar: 700 dirhem bir gümüş eğer kemeri, 500 dirhem bir çift gümüş üzengi.

Arpacılar: bir gümüş sini, gümüş eğer kemeri, gümüşten gülabdan ve buhurdan.

Düğüne, şehzadelere getirilen hediyelerin halka teşhir edildiği nahllarla son verilmişti. Nahllar Beyazıt'taki Eski Saray'da donatılmış muhteşem bir sünnet alayıyla Topkapı Sarayı'na getirilmiş ve bütün İstanbul halkı alayın geçeceği yolun iki kenarına yığılarak hediyeleri seyretmiş, şehzadeler de o gün Topkapı Sarayı'nda sünnet edilmişlerdi. Şehzadelerin sünnet alayının geçeceği yollarda yeniçeri neferleri selama durmuşlardı. Hepsi de en parlak merasim elbiselerini giymişlerdi. Alay Miskçiler Kapısı,

Eski Odalar, Saraçhanebaşı, Horhor Çeşmesi, Aksaray, Laleli, Eski Tophane, Valde Hamamı, Divanyolu ve Ayasofya yolunu takip etti.

III. Ahmed, oğullarının sünnet alayını, Aslanhane yanında Nakkaşhane'de yapılan bir kasırdan seyretti.

Alayın geçeceği yollarda nahllara mâni olacak şahnişlerin, cumbaların, geniş saçakların yıkılmasına, Tersaneli kıyafetine girmiş olan dal fes tulumbacılar memur edilmişti.

Her nahlın dört bir tarafına dörder kol tayin edilmişti. Her kolda, onar tane dal fes, al mintanlı tüvana tersane dilaverleri vardı. Şehzadelerin sünnet alayında, nahllarla beraber şeker bahçeleri de geçirilmişti. Şeker bahçelerinin toprağı şekerden, tozu miskten, çakıl taşları bademşekerinden, laleler, nesrinler, güller, zerrinler, vesair çiçekler de rengârenk şekerlerden yapılmıştı. Şeker bahçelerini de iriyarı tersaneli delikanlıları taşıyorlardı. Bunlardan sonra da 40 nefer kırmızı mintanlı Tersane neferi geliyordu ki ellerinde birer tabla, tablaların içinde de şekerden yapılmış kuş, fil, deve, çeşit çeşit hayvan tasvirleri vardı.

Bu muhteşem sünnet alayının başında da büyük şehzade Süleyman gidiyordu. Mücevher takımlı bir ata bindirilmişti. Başında, kıymet biçilmez bir sorguç dalgalanıyordu. Öbür kardeşleri ise, arkadan gelen bir gerdunenin içindeydiler.

Yavuz'un 1 000 altını

Yavuz Sultan Selim, babasının zamanında Trabzon valisiyken bir derviş kıyafetine girip İran'a gider; kastı o memleketin ahvalini gözle görmektir. Tebriz şehrinde misafir olduğu handa satranç oynayıp herkesi yenmeye başlayınca satranç meraklısı Şah İsma-

il'e haber verilir, o da dervişi huzurına davet eder. Sultan Selim ilk oyunda hatır sayarak yenilir, fakat ikinci oyunda Şah'a aman vermeyip mat eder. Şah kızar ve elinin tersiyle dervişin çıplak göğsüne vurarak:

– Bre derbeder âşık! Hiç Şah olanlar mat edilir mi? Edebin yok imiş! der ve şehzadeye 1 000 altın ihsan eder.

Derviş huzurdan çıkıp atına bineceği sırada o 1 000 altını kesesiyle beraber kimseye göstermeden binektaşının altına saklar. Ertesi gece Tebriz'den kaçıp Trabzon yolunu tutar. Aradan yıllar geçip de Yavuz Selim padişah olduktan ve Şah İsmail'i Çaldıran'da mağlup ederek Tebriz şehrine girdikten sonra Şah sarayına gider ve Sekbanbaşı Balyemez Osman Ağa'ya:

– Osman Ağa!.. Şu kapı eşiğinde Şah'ın ata bindiği taşın altında kendi elimle konmuş 1 000 altın vardır, helal maldır, sana hediye ettim! der.

Herkes hayretle bakışır. Osman Ağa taşı kaldırır... Kesesi çürümüş, 1 000 altın bir kor yığını halinde dururmuş. Balyemez Osman Ağa bu fıkrayı anlatırken hüngür hüngür ağlarmış. "O zamana kadar bir hikâye sandığımız satranç kıssası meğer hakikat imiş..." dermiş.

"*Solakzade Tarihi*'nden"

Mezarında başı kesilen şehzade

Yavuz Sultan Selim kardeşi Şehzade Ahmed'in vücudunu ortadan kaldırttığı sırada Ahmed'in Murad ismindeki bir şehzadesi İran'a kaçmıştı. Dört yıl kadar İran'da kalan Şehzade Murad'ın orada katledildiği ve katilin de bulunamadığı haberi gelmişti. Bir ara bu haberin doğru olmadığı, Şehzade Murad'ın gizlice Anado-

lu'ya girerek Amasya'ya geldiği ve etrafına birtakım adamlar toplayarak Anadolu'da bir ihtilal çıkarmaya hazırlandığı söylendi. Yavuz Selim derhal gizli tahkikata girişti ve bu rivayetin ucu Amasya şehrinde bir nalbanda dayandı. Nalbant derhal tevkif edilerek İstanbul'a gönderildi, inkâr etmedi ve şöylece anlattı:

– Bir gün dükkânımda işimle meşguldüm. Bir derviş geldi, karşımda boynunu büküp içini çekti ve ah etti, muttasıl yüzüme bakardı ve bir şey söylemek ister görünürdü, birkaç gün bu manzara devam etti, nihayet acıdım, "Ey âşık!.. Yoksa bir sevgili yarenden mi ayrı düştün?.." diye sordum. Hemen gözlerinden yaş yerine kan boşandı; "Bir canımdan aziz yârim, munis vefakârım vardı, hastalandı, yatağa düştü, perişan oldum, içimden kan gider, bilmem ki o yârimin yüz parça olmuş yarasına ne çare edeyim, senin garip dostu mert bir insan olduğunu söylediler, sende mürüvvet umarak geldim, senin Sultan Ahmed merhuma muhabbetin varmış, elbet onun garip düşmüş şehzadesine de acırsın, yârı vefakârım dediğim Şehzade Murad'dır ki Acem diyarından çıktı geldi, ne çare ki gayet hastadır" dedi. Ben de gittim o civanı gördüm. Bitap yatardı, hatırını sordum ve göynünün dilediği yemekleri yaptırıp o dervişle gönderdim. Şehzade ayağa kalktı. Memleketimiz zenginlerinden Sabuncu İbrahim de çok yardımda bulundu. Benim bildiğim bundan ibarettir. Nalbandın haber verdiği Sabuncu İbrahim de getirildi. O da inkâr etmedi; "Yol levazımını tedarik ettim, birkaç adamıyla İstanbul tarafına gitti" dedi. Nihayet derviş de bulundu, Şehzade Murad'ın yanındaki diğer adamlar da bulundu. Onlar da, "Beş on gün evvel Üsküdar'da vefat etti, filan yere defnettik" dediler. Yavuz Sultan Selim emir verdi, adamlar gönderdi. Gösterilen mezarı açtılar ve genç ölünün başını cesedinden ayırarak bir altın tabak içinde huzura getirdiler. Yavuz bu kesik başı eliyle muayene etti, Şehzade Mu-

rad'ın başında içine ceviz sığabilecek bir çukur vardı, bu nişanı buldu ve Şehzade Murad'ın öldüğüne kati kanaat getirdi. Mevkufların hepsi, Yavuz gibi bir padişahın kendilerini sağ bırakmayacağını zannediyorlardı, hayatlarından ümitlerini kesmişlerdi. Fakat padişah ortada bilfiil bir isyan hareketi olmadığına göre, sadece garip bir şehzadeye merhamet etmiş olan bu adamların cümlesini affetti.

"*Solakzade Tarihi*'nden"

Dağ başındaki garip mezarlar

XVIII. asır şairlerinden Dolmabahçeli Ahmed Efendi zarafeti, nüktedanlığıyla tanınmış bir zattı. Esmerliğinden ötürü şiirlerinde "Siyahî" mahlasını kullanırdı. Güzel yazı yazar, musikiden anlar, marifetli adamdı, kibar ve rical konaklarındaki yâran toplantılarında aranılır, beklenir, sohbete iştiraki meclislere bir parlaklık verirdi. O asrın tanınmış ricalinden Kaptanıderya Küçük Kılıç Ali Paşa, Siyahî Ahmed Efendi'nin velinimeti yerinde hamisiydi. Paşa Trabzon valisi olunca, Siyahî Ahmed Efendi'yi de beraber götürdü. Boğaz'dan çıktıktan az sonra bindikleri küçük gemi müthiş bir fırtınaya tutuldu, güçlükle Ağva sahillerine sığındılar. Kırda çadır kurup denizin yatışmasını beklerken Siyahî ile arkadaşları etrafta bir gezintiye çıkmışlardı. Dağ başında, ıssız bir köşede birkaç mezar gördüler; şair güldü, mezarlara hitaben, "Hey biçareler!.. Şile kasabası buraya yakındır. Ne vardı burada ölecek... Biraz dişinizi sıkıp bir şenlikli yerde gömülseydiniz ya!.." dedi. Fakat, çadırına döner dönmez müthiş bir titremeyle yatağa düştü ve o gece öldü. Arkadaşları, Siyahî Ahmed Efendi'yi götürüp o dağ başındaki kabirlerin yanına gömdüler...

İki Yusuf'un hikâyesi

XVIII. asır ortalarında Osmanlı sarayında valide sultan olarak kırk yıla yakın saltanat sürmüş ve göz kamaştıran bir lüks içinde yaşamış olan IV. Mehmed'in anası Turhan Sultan, Ukraynalı bir köylü kızıydı. Dokuz on yaşlarında Tatarlar tarafından kaçırılmış ve Osmanlı sarayına Süleyman Paşa isminde bir vezir tarafından takdim edilmişti. Turhan Sultan gayet narin yapılı, zarif ve harikulade zeki bir kadındı. Esirciler eline düştüğü zaman köyünde bir yaşında bir erkek kardeş bırakmıştı. Bu güzel çocuk da sekiz dokuz yaşındayken Tatarlar tarafından çalındı ve İstanbul'da bir manava satıldı. Yusuf adı verilen ve Müslüman olan bu çocuğu, sahibi olan manav bir baba sevgisiyle bağrına basmıştı ve Yusuf büyük şehirde "Manav Güzeli" lakabıyla bir şöhret bulmuştu. Bir gün bu dükkânın önünden geçen Valide Sultan manav güzelini uzaktan görür görmez kardeşi olduğunu tanıdı ve maiyetindekilere emir vererek çocuğu adeta zorla saraya kaldırttı. Bu çocuğu kundaktayken bir kurt ısırmıştı ve müthiş hayvanın diş yerleri Manav Güzeli'nin sağ kalçasında hâlâ bir nişan olarak duruyordu. Valide Sultan kardeşini bulunca sevincinden bir çılgına dönmüştü. Ona bir baba şefkati gösteren manavı ihya etti. Yusuf'a da devrin kıymetli hocaları elinde ciddi bir tahsil yaptırttı, fakat devlet işlerine karıştırtmadı, kendisine kâhya tayin etti. Manav Güzeli, ölünceye kadar İstanbul'da bir zengin ve kibar hayatı sürdü.

XVII. asır başlarında Dalmaçya'da Nadin kasabasında sancakbeyinin ahırında uşak olarak çalışan on üç yaşında bir çocuk vardı. Herkes tarafından horlanan bu kimsesiz çocuğa bir gün bir dul kadın acımış ve çıplak ayaklarına, kocasından kalmış kocaman bir çift partal kundura giydirmişti. Nadin'den bir vazifeyle bir

kapıcıbaşı geçti. Sancakbeyinin konağında misafir oldu ve küçük ahır uşağının zekâyla parlayan gözleri ve kir tabakaları altında kaybolmuş güzelliği nazarı dikkatini çekti, çocuğu yıkatıp temizlettikten sonra alıp İstanbul'a getirdi. Saraya verdi. Enderunı Hümayun çocukları arasına katılan çocuğa, güzelliğinden ötürü Yusuf adı konuldu. Nadinli Yusuf kısa bir zamanda yükseldi. Kaptanpaşa oldu. Bir gün Nadin'e kaptanpaşanın bir adamı geldi ve sancakbeyine mühürlü bir meşin torba verdi, bir mektupta da şunlar yazılıydı:

"Falan yerde oturan Marya isminde bir dul kadın vardır; bu torba, eğer sağ ise, sancakbeyinin ve Nadin kadısının huzurunda o dul kadına verilecektir ve bir senet tanzim edilip bana gönderilecektir."

Kadın sağdı, çok fakir düşmüş bulunuyordu. Kadının ve sancakbeyinin huzurunda kaptanpaşanın torbası kendisine teslim edildi. Torbanın içinde bir çift kocaman partal kundura vardı ve içleri altınla doldurulmuştu. Yusuf Paşa kısa bir de mektup yazmıştı: "Anacığım" diyordu, "bir gün donmuş çıplak ayaklarına bu kunduraları giydirdiğin kimsesiz çocuk, ölünceye kadar seni unutmayacaktır."

Tabanı yarık âyan ve rical

Devlet idaresinde ilk bütçe XVII. asır ortalarında Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılmıştır. Bugünkü manada bir devlet bütçesi değildi; devlet idaresinde bütçe yapmak zaruretini gösteren basit bir gelir-gider defteriydi; fakat ortaya hayatî bir fikir atması bakımından büyük işti. "Devlet bütçesinin babası" diyebileceğimiz bu defter, IV. Mehmed'in sadrazamı Tarhuncu Ahmed Paşa tarafın-

dan tanzim ettirilmişti. Gayet namuslu, toksözlü, mert ve cahil bir adam olan Tarhuncu Paşa, devlet masrafının gelirden fazla olduğunu görmüş, bir muvazene kurmak için birçok masrafları, tahsisatı kesmiş ve bu arada bilhassa boş yere hazineden para alan saray bendegânına ağır bir darbe vurmuştu. Pek tabiî çok düşman kazanmış, bunların entrikalarıyla da hiçbir günahı, taksiri yokken cellada verilmişti. Tarih kaynaklarımız, Tarhuncu Paşa'dan bahsederlerken, tuhaf, garip, tuhaflığı ve garipliği kadar hazin bir vaka kaydederler; Ahmed Paşa sadrazam olunca, sarayda ve dışarıda nüfuz sahibi bazı ricale karşı kendisinin hiçbir nüfuza boyun eğmeyeceğini göstermek istemiş, "Halk kılıçtan korkar!" diyerek, bir gece zindanlarda ve kürekte bulunan kırk elli kadar fakir mahkûmu çıkartmış, sırtlarına kenarları işlemeli gömlek ve uçkurları sırmalı donlar giydirerek boyunlarını vurdurtmuş, güya idam edilmiş âyan ve ricalden kimseler imiş gibi, cesetlerini İstanbul'un kalabalık semtlerine bıraktırmıştı. Fakat şehirli, bu biçarelerin kaba cüsselerine, ellerine ve ayaklarının nasırlarına, tabanlarının yarıklarına bakarak, "Tarhuncu Paşa'nın zindandan çıkmış tabanı yarık kibar ve âyanı!.." diye sadrazamla alaya başlamıştı.

Büyük bir maceraperest

I. Ahmed zamanında Anadolu'da büyük bir Celalî isyanının ileri gelen simalarından Canbuladoğlu Ali Bey'in Mehmed isminde gayet sevgili bir Abaza kölesi vardı. Bir an yanından ayırmadığı bu çocuğu kendisine hazinedar yapmıştı. Sadrazam Kuyucu Murad Paşa, Oruç Ovası'nda Canbuladoğlu'yla yaptığı çok kanlı bir muharebede Celalîleri bozguna uğratmış... Koca ova, yaralı ve ölülerle kaplanmıştı... Paşa, gömmekle başa çıkılamayacağı için birçok

kuyu kazdırmış ve bunları, ölü ve diri ayırt ettirmeden kuyulara doldurtmuştu.

Takip kuvvetlerinin getirdiği esirlerin de, sorguya çekilmeden kuyuların ağzında diz çökertilip boyunları vuruluyordu. Canbuladoğlu'nun hazinedarı Abaza Mehmed de yakalanmıştı, henüz on beş-on altı yaşlarında ve melekler kadar güzel bir gençti; boynu vurulmak üzere çökertilmişken Mehmed'i Yeniçeri Ağası Halil Ağa gördü, acıdı, şefaat etti, ölümden kurtararak yanına aldı, evladı manevî edindi. Abaza Mehmed, Halil Ağa'nın himayesinde devlet hizmetine girdi. Babalığı sadrazam olunca o da vali ve "Abaza Mehmed Paşa" oldu. Fakat Oruç Ovası'ndaki müthiş hatıra, Murad Paşa'nın kuyusu gözünün önünden hiçbir zaman silinmedi ve o gün kendisini öldürmek için çökertmiş yeniçerilere karşı içinde sönmez bir kin besledi. Erzurum valisiyken İstanbul'da Padişah Genç Osman, yeniçerilerin çıkardığı bir ihtilalde tahttan indirilmiş ve Yedikule zindanında boğulmuştu. Abaza Mehmed Paşa bunu fırsat bildi, Sultan Osman'ın kan davasını güderek isyan etti ve işe Erzurum'dan başlayarak ne kadar yeniçeri varsa öldürttü. Sonra Sivas'ı ele geçirdi ve orada da bir yeniçeri katliamı yaptı. Erzurum'dan Kayseri'ye kadar Anadolu'da yeniçeri dolaşamaz olmuştu. Yeniçeriler kısa diz çakşın giyerlerdi; bundan ötürü dizleri baldır ve bacaklarına nispetle yamık olurdu. Yollarda bütün yolcular, Abaza'nın askerleri tarafından çevrilir, çakşırları çıkarılıp dizleri muayene olunurdu: kısa diz çakşın giymek itiyadında olup da yeniçeri olmayan nice masum insanlar da "Sen yeniçerisin" diye idam olunmuştu. Abaza isyanı beş yıldan fazla sürdü. Nihayet IV. Murad zamanında aman diledi, affedildi. İstanbul'a geldi, bu genç padişaha yakın dost ve nedimi has oldu. Yakışıklı ve güzel adamdı; giyimine kuşamına fevkalade itina eden şık bir adamdı. İstanbul'da, onun gibi giyinmek moda oldu, padişah bile "Aba-

za kesimi" denilen esvaplardan yaptırdı. Aslında, valiliğinden büyük bir serveti vardı, nedimliğinde de nüfuzundan istifade ederek rüşvet yoluyla adeta karun malı topladı. Fakat padişahın en sevgili gözdesi Silahtar Mustafa Paşa'yla geçinemedi. Mustafa Paşa'nın babası Bosnalı Sinan Bazirgân adında bir adamdı ve eskiden Abaza Paşa'nın gadrine uğramıştı. Mustafa Paşa bunu unutmamıştı. Silahtar'ın telkinleriyle padişahın gözünden düşürüldü. Bir gün, saraya davet edildi, gelir gelmez Bostancıbaşı Duca Mustafa Ağa tarafından tevkif edildi ve Çinili Köşk'e hapsedildi. Akşamın alacakaranlığında da idamı için ferman çıktı. Cellat Kara Ali yanağıyla köşke geldi. Kendisine namaza durmuş birisini gösterdiler; "Abaza Paşa budur!.." dediler. Kement attı; boğdu. Ertesi günü, padişahın emriyle Abaza Mehmed Paşa'ya büyük bir cenaze alayı tertip edildi ve feleğin garip cilvesidir, Vezneciler'de, vaktiyle henüz bir çocukken kendisini öldürtmek isteyen Kuyucu Murad Paşa'nın türbesinde, bu meşhur sadrazamın yanına defnedildi.

Aradan yıllar geçti, IV. Murad öldü, Sultan İbrahim Padişah oldu. Silahtar Mustafa Paşa idam olundu, Bostancıbaşı Duca Mustafa da bir valilikle İstanbul'dan sürüldü.

Hicrî 1036 yılındaydı, bir gün Erzurum'a, İran hududundan bir adam çıkageldi ve "Ben Abaza Mehmed Paşa'yım!" diye Erzurum'daki Abaza Paşa sarayına geçti kuruldu. Abaza Paşa'nın Erzurum'daki eski dostları ahbapları ziyaretine koştular. Evet... Bu adamı, yıllarca evvel İstanbul'da idamını işittikleri Abaza Mehmed Paşa'ydı... Kendilerine eski günlerin hatıralarından bahsediyor, hatta onların unuttuğu birçok şeyi o hatırlatıyordu!.. Paşa, macerasını, eski yârânına şöylece nakletmişti:

"Silahtar Mustafa'nın ısrarlarına mağlup olan IV. Murad bir içki sofrasında Abaza'yı öldürteceğine söz vermişti; fakat pek az sonra bu kararına nadim olmuştu. Has nedimini tevkif ettirmiş,

sarayda Abaza Paşa diye bir idam mahkûmunu boğdurtmuştu. Paşayı da gece, saray rıhtımından tebdil kıyafetle bir gemiye bindirmişler, Gelibolu'ya göndermişlerdi. Abaza Paşa oradan bir Cezayir gemisine atlamış, Cezayir'e gitmiş, adını sanını değiştirerek korsan olmuştu... Bir zamanlar giyinişi, kıyafeti İstanbul gençleri tarafından taklit edilen zarif adam, yalın ayaklı, çıplak baldırlı, beli çatal bıçaklı bir Mehmed Dayı ve başlı başına bir kadırga sahibi olmuştu. Yedi sene Akdeniz'de dolaşmış, Septe Boğazı'ndan Atlas Okyanusu'na çıkmış ve bir deniz muharebesinde Danimarkalılara esir düşmüştü. Danimarkalılar da onu Portakal (Portekiz) kralının gemicilerine satmışlardı. Portekizliler, Şark lisanlarına aşina olan bu esirlerinden tercüman olarak istifade etmek istemişler, onu bir Portekiz filosuyla bir Hint seferine yollamışlardı. Fakat Mehmed Dayı'nın bindiği gemi Çin sularında müthiş bir fırtınaya tutularak batmış, yalnız bu Müslüman gemici, bir kalas parçasının üstünde sahile düşüp canını kurtarmıştı. Düştüğü sahil halkı Müslümandı, onun da Müslim ve bir Osmanlı padişahının nedimi ve paşası olduğunu öğrenince kendisine hürmet göstermişler, yol harçlığı vermişler, Abaza Mehmed Paşa da bir kervana katılarak Çin Türkeli, Horasan, Belh ve Buhara üzerinden İran'a, oradan da Erzurum'a gelmişti. Abaza Mehmed Paşa'nın gelişi ve ağzından dinlenen baş döndürücü maceraları bütün Erzurum halkını heyecana düşürmüştü. Vali Süleyman Paşa keyfiyeti mufassal bir raporla İstanbul'a Sultan İbrahim'e bildirdi. Zaten vehham ve hasta olan Sultan İbrahim sonsuz bir telaşa düştü... Koca bir padişahın fermanıyla idam olunan bir adam, yıllarca sonra elini kolunu sallayarak meydana çıkarsa, o padişahın kendisi de bir gün ahiretten dönebilirdi... Duca Mustafa Paşa çağrıldı ve keyfiyet kendisinden soruldu. Eski bostancıbaşı, başından korktu, "Erzurum'a gelen adamı bir sahtekârdır, Abaza Paşa'yı ben fermanla idam ettim" dedi. Padi-

şah Cellat Kara Ali'yi de bizzat istiçvap etti. Müthiş cellatt da, "Vallahi Padişahım!.. Akşam namazından sonraydı. Ortalık karanlıktı, yüzükoyun yatmış bir adam gösterdiler, 'Budur' dediler, boğdum, yüzünü şemalini görmedim!" dedi.

Erzurum Valisi Süleyman Paşa'ya bir idam fermanı daha gönderdi. Vali de Abaza Mehmed Paşa'yı sarayına davet etmiş, gelir gelmez de, valinin içoğlanları üzerine hançer düşürerek öldürmüşlerdi. Abaza Paşa'nın gövdesinden ayrılan kesik başı İstanbul'a yollanmıştı; fakat bu kesik talihsiz baş, Erzurum'dan İstanbul'a kadar bozulmuş, derisi yüzülmüş, tanınmaz bir hale gelmişti. İstanbul'da bulunan eski bendelerinin hepsi kati bir şey söyleyememişlerdi; "Hem odur, hem değildir!.." demişlerdi.

Başıyla oynanan vezir

XVI. asır sonlarında III. Mehmed devrinin büyük nüfuz sahibi vezirlerinden Doğancı Kara Mehmed Paşa aslında bir Ermeni dönmesiydi. III. Mehmed'e şehzadeliğinde intisap etmiş, terbiyesi, zarafeti, nüktedanlığıyla bu padişahın has nedimleri arasına girmişti. Kubbe veziriydi (bugünkü tabiriyle devlet bakanı), fakat padişah ondan o kadar büyük nüfuza sahipti ki herkes kendisini sadrazamlığa en kuvvetli namzet olarak görüyordu. Sadrazam Bosnalı İbrahim Paşa'yla aralarının açılması kendisini felakete sürükledi. Gayet kurnaz ve sinsi olan İbrahim Paşa hasmını mahvetmek için, makamının geniş salahiyetini kullanamadı, padişahtan çekindi, el altından askeri teşvik etti, askere ulufe (aylık) dağıtılacağı bir divan gününde asker para almadı, Kara Mehmed Paşa'nın başını istedi ve ayak diredi: "Padişah Mehmed Paşa'yı bize tercih ederse biz de bizi seven bir şehzadeyi ona tercih ederiz" dediler.

Padişah büyük bir ıstırap içinde Mehmed Paşa'yı feda etti. Paşa divandan kaldırılıp siyaset meydanına götürüldü, başı kesildi. Kesik başı alan yeniçeriler ile sipahiler, saray avlularından Atmeydanı'na kadar, top gibi, ayaklarıyla vurarak oradan oraya yuvarlaya yuvarlaya götürdüler, bir veçhile ellerinden almak kabil olmadı. Nihayet kendi sadık kâhyası kesik kelleyi 400 altına satın aldı ve gövdesinin yanına koyarak defnettirdi.

Lokma lokma doğranan vezir

Sultan İbrahim'in son sadrazamı İstanbullu Ahmed Paşa, kalemden yetişmiş, malumatlı, zeki bir devlet adamıydı. Bir sinir hastası olan bu padişahın da itimadını kazanmıştı. Kendisinin Yeniçeri Ocağı ağalarıyla iyi geçinmemesi, hatta o devirde birer mütegallibe kesilmiş olan ocak ağalarına karşı bir suikast hazırlaması, Kösem Sultan'ın da oğlu Sultan İbrahim'den nefreti ve onu tahttan indirmek için Yeniçeri Ocağı ağalarıyla anlaşması, İstanbul'da bir askerî hükûmet darbesine sebep olmuş, sadrazam idam edilmiş, padişah da evvela tahttan indirilip birkaç gün sonra boğdurulmuştu. Ahmed Paşa şişman bir zattı. İdamından sonra cesedi ana doğması soyularak cellatlar tarafından bir hammal beygirine çaprazvari atılmış ve götürülüp Atmeydanı'na bırakılmıştı. İhtilalci yeniçerilerden birkaç hunhar, fırsatı ganimet bilip cahil halkın batıl itikatlarından istifade ederek "İnsan yağı mafsal ağrı ve sızılarına devadır" diye Ahmed Paşa'nın etlerini lokma lokma doğrayarak beşer onar akçeye satmışlardı. Büyük şehirde de, bu kadar korkunç, tüyler ürpertici devayı satın alarak kollarına, bacaklarına sürüp bağlayabilecek o kadar çok katı yürekli insan çıkmıştı ki, paşanın iri yapılı vücudu hemen bir iskelet halinde kalmıştı;

ölümünden ve naaşının bu feci akıbetinden sonra kendisine "Hezarpare" (bin parça) lakabı verilmişti.

Hasan Paşa'nın Cennet Bağı

Büyük Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'nın oğlu Hasan Paşa, XVI. asır sonlarının en namlı ve en zengin vezirlerindendir. Müverrih Peçevili İbrahim Efendi hal tercümesinden bahsederken, "Gayet yakışıklı, gösterişli bir şehbaz ve şehlevent vezirdi. Ama çok mağrurdu, gözüne kimseyi kestirmez, akranı şöyle dursun mafevkine bile iltifat etmezdi. Yanında daima bir mahbub gözde hazinedarı bulunurdu, kendi ne giyerse hazinedarı oğlana onun eşini giydirirdi, bindiği atın eşi ata bindirir ve hazinedarıyla atbaşı beraber giderdi. Ekseriya da al atlas entari giyerdi. Beline altı parça murassa paftadan mürekkep bir altın kemer bağlardı ki bu kemerin paftaları üzerinde Zümrüdüanka kuşu resimleri vardı" der.

Bağdat valisiyken üstat kuyumculara gümüşten büyük bir bahçe yaptırmıştı; kurulup toplanabilen, çiçek açmış dallardan, nar ve turunç fidanlarından pek güzel, temaşası insanı hayretten hayrete düşüren bir kuyumculuk şaheseriydi. Hasan Paşa, Bağdat'tan süratle Anadolu'ya çağrılmış ve Anadolu'da isyan etmiş olan Celalî Deli Hasan'ın tedibine memur edilmişti. Çok cesur bir asker olan Sokulluzade'nin yanında maiyetinden başka kuvvet olmadığından Tokat Kalesi'ne kapanmaya mecbur olmuştu. Deli Hasan bir taraftan Tokat'ı muhasara altına almış, diğer taraftan da paşanın, arkadan gelen ağırlığını, hazinesini ve meşhur Cennet Bağı'nı eline geçirmişti. Deli Hasan, paşanın hazinesini eşkıyaya taksim ederken kıymetli kumaşları arşın yerine kılıçla ölçtürmüş, altın ve mücevheri de kalkanla üleştirmişti. Cennet Bağı'na gelince kudur-

muş, ayaktaşlarıyla beraber bir müddet temaşa etmiş ve sonra o sanat eserini de kırdırarak adamlarına dağıtmıştı. Hasan Paşa'ya gelince, bir sabah Tokat Kalesi burçlarından Deli Hasan'ın baldırı çıplak ordusunu seyrederken karşı taraftan bir keskin nişancı tarafından atılan kurşunla alnından vurulup şehit olmuştu.

Küçük notlar

Bu kitapçığın sonuna küçücük notlar ekleyeyim dedim; geçmiş günlerin garabetleri, tuhaf ve garip tipleri, garip tesadüfleri üzerinde dolaşmak, tiryaki sohbeti gibi hoşça şeydir zannederim.

• XVII. asırda Osman Dede isminde bir meczup, Aksaray'da yeniçeri kulluğunun önündeki kaldırımda tam elli yıl, yaz ve kış anadan doğma çıplak oturmuştu. Yerinden yalnız geceleri, zaruri ihtiyaçlarla kısa bir zaman için ayrılırdı. Bir gün, tebdil gezen müstebit hükümdar IV. Murad'a:

– Murad!.. Murad!.. Dul anamı bana nikâhla verir misin? diye laf atmış, bu amansız padişahtan anası Kösem Sultan'ı istemişti.

Herkes Osman Dede'nin derhal idam olunacağını tahmin etmişti. Fakat Sultan Murad saraya döner dönmez bir kriz geçirdi; bu kendisinin ölümüne sebep olacak olan siroz kriziydi. Nitekim hemen yatağa yattı. Osman Dede bir müddet sonra, mahut kaldırım üstünde eceliyle öldü.

• Yine XVII. asır ortalarında İstanbul'da bir "Elekçi Delisi" vardı. Adı bilinmeyen bu deli, her gün üç dört tane eleğin tellerini koparıp bükerek, kâğıthelvası, peynirli pide gibi yerdi.

• Yine aynı asrın ortalarında İstanbul'da Deli Mehmed isminde bir derviş vardı. Geceleri, en sert rüzgârlı havalarda sokağa, fener yerine şamdanla çıkar ve gideceği yere kadar şamdanın mumunu

söndürmezdi. Derviş Mehmed kışın kar ve buz üstünde de yalınayak dolaşırdı.

• Tarihimizde kayıtlı en müthiş oburlardan biri, münevver ve inkılapçı III. Selim'in düşmanlarından "Aygır İmam" lakabıyla meşhur Derviş Efendi isminde bir softadır. Bu adam, bir sefer, iki okka pastırmanın üzerine kırk yumurta kırdırarak bir lenger pastırmalı yumurta yemiş, fakat koca lengeri sıyırdıktan sonra dili şişmiş ve dili ağzına sığmayarak ölmüştü.

• Hicrî 1028 (miladî 1618) tarihinde Budin Valisi Karakaş Mehmed Paşa'dan gelen bir mektupta Macaristan'da daire şeklinde siyah bir bulut belirip, bu buluttan kan gibi kırmızı bir yağmur yağdığı ve her biri 3-4 kantar ağırlığında kara taş gülleler düştüğü yazılıydı.

• Avcı Sultan Mehmed (IV. Mehmed), Trakya'da bir köylü çocuğu görmüştü. On dört yaşındaki bu oğlanın sol bacağı, ayak bileğinden diz kapağına kadar keçi gibi kıllıymış. Padişah çocuğa 100 altın hediye etmişti.

• XVI. asrın namlı ok atıcı pehlivanlarından Ahmed Ağa, yetmiş beş yaşındayken bir gün Okçularbaşı'na gidip ok ısmarlamıştı. Esnaftan bir delikanlı:

– Pehlivan!.. İhtiyarladın... Kolunda yay çekecek kuvvet kaldı mı ki? diye sormuş. Ahmed Pehlivan da atını çarşının kapısına sürmüş, kapıdaki zincirlere kollarıyla asılmış ve bacaklarını atının karnına sarmış, kollarını kısınca, kendisiyle beraber koca atı da yerden havaya kaldırmış ve gülerek:

– Oğlum!.. Bazularımda azıcık bir şey kalmış gibi!.. demişti.

• Lale Devri'nin en namlı çiçekçisi, esnaftan Tabak Ata isminde bir adamdı. Tabak Ata, gayet güzel 80 çeşit lale yetiştirmişti. Sarayların bahçelerine soğanların çoğu ondan alınırdı. Fakir bir adamken lale soğanı satarak İstanbul'un sayılı zenginlerinden olmuştu.

• Eskiden rakıya "aslan sütü" derlerdi; herkes içki içemez, rakıyı, yüreği sağlam insanlar içmelidir derlerdi. Onun için eski büyük gedikli meyhanelerdeki rakı güğümlerinin üzerine pirinçten bir yürek şekli konulurdu.

• XV. asırda Bursa'da Molla Rüstem ölürken on dört yaşındaki oğluna yüz yıl ömür düşünmüş ve her gününe 100 florin (altın) hesap ederek 3 600 000 altın gibi muazzam bir miras bırakmıştı. Bu mirasyedi çocuk, babasından sonra ancak yedi yıl yaşadı ve bütün paralarını yedi. Yalınayak, perişan, kebapçı çırağı oldu ve sefalet içinde bir hamam külhanında öldü. Bu parayı nasıl harcadığına bir misal zikrederler:

Bir gün 100 florine bir tazı satın alır. Bir bağda bir tavşan olduğunu haber verirler, haberciye 100 florin verir, tavşanı ininden çıkaran adama da 100 florin verir, fakat tazı tavşanı tutmaz, Molla Rüstemoğlu da tazıyı bir kılıçta ikiye böler.

• XIX. asır müverrihlerinden Esad Efendi çok yaşlı olduğu halde, kışa rastlayan bayramlarda bayram tebriki için, kayığına tandır koydurtur ve saraydaki bayram tebriki merasimine giderdi. Protokola o kadar düşkündü ve kendisini unutturmak istemezdi.

• Sümbül çiçeğinin mor renklisinin katmerlisi, ilk defa olarak XVII. asırda büyük Türk âlimi Kâtip Çelebi tarafından elde edilmişti.

• Fatih Sultan Mehmed cülus ettiği zaman bir kuyrukluyıldız görünmüştü; papa o zaman yıldızı "Türk ve Müslüman dostu zındık yıldız" olarak aforoz etmişti. Bu kuyrukluyıldızın, sonra, Halley kuyrukluyıldızı olduğu öğrenildi. Balkan Harbi'nde Bulgarlar Çatalca'ya kadar ilerlerken Halley kuyrukluyıldızı yine görünmüştü. O zaman Kilise adamları, "Türklerin uğur yıldızı göründü, Bulgarlar gene mağlup olacaklar!.." demişti ve hadiseler de böyle oldu. Çatalca Muharebesi'ni kazandık, Balkanlı müttefikler arasına

nifak girdi, Edirne'yi Bulgarlardan geri aldık.

• II. Mahmud zamanında Eminönü hamallarından Kürt Ali isminde bir adam, büyük ayak rekorunu kırmıştır: tabanı elli santim boyundaydı ve bir gün kundurasının içine kundaklı bir çocuk koymuşlar, rahat rahat sığmıştı.

• Gayet genç, tüysüz yeniçeri neferlerine "civelek" denilirdi. Civelekler sokağa, kadınlar, kızlar gibi yüzlerine bir nikap (peçe) koyarak çıkarlardı. Bir civeleğin sokakta peçesini kaldırıp yalnız yüzüne bakmak, bir kadına veya kıza yapılmış hareket gibi tecavüz sayılır ve buna cesaret eden derhal hapse atılırdı.

• XIX. asır ortalarında Charles Verné isminde on dört yaşında bir Fransız çocuğu tarih kitaplarından Türkleri çok sevmiş ve hiçbir Türk'ü tanımadan kendi gayretiyle Türkçe öğrenmiş ve aruz vezniyle şiirler yazarak bir divan vücuda getirmişti. Divanını, o devrin padişahı Abdülmecid'e ithaf ederek bastıran Charles Verné, bu padişahın şanına bir de kaside kaleme alarak İstanbul'a göndermişti ki o zaman henüz on altı yaşında bulunuyordu.

• Yedi asır boyunca, bütün Osmanlı sadrazamlarının içinde uzun boy rekorunu Sokullu Mehmed Paşa kırmıştır; iki metreyi aşan bu büyük vezirin tarihlerimizdeki lakabı "Tavil (Uzun) Mehmed Paşa"dır.

• Osmanlı sadrazamları arasında şişmanlık rekoru da, yine Kanunî Sultan Süleyman'ın sadrazamlarından Semiz Ali Paşa'dadır; o zamanlar bir cihan imparatorluğu olan Türkiye'de Semiz Ali Paşa'yı taşıyabilecek ancak iki at bulunabilmişti.

• Osmanlı sadrazamları arasında kısa boy rekoru da XVII. asır ortalarında IV. Mehmed'in vezirlerinden İpşir Mustafa Paşa ile II. Abdülhamid'in sadrazamı "Şapur Çelebi" lakabıyla meşhur Küçük Said Paşa'dadır.

• XVII. asrın büyük şairi Şeyhülislam Yahya Efendi öldüğü za-

man cenazesi o kadar kalabalık olmuştu ki, Fatih Camii'nde kılınan namazından sonra cenaze alayı yapılamadı, herkes olduğu yerde durdu ve yalnız tabut, Çarşamba'daki kabre kadar, elden ele yürüdü.

• Van Gölü'nde yüzen ilk Türk gemisi XVI. asırda Mimar Sinan tarafından yapılmıştır. Büyük sanatkâr o zaman Yeniçeri Ocağı'nda dülgerlikteki hünerleriyle tanınmış basit bir neferdi.

• XVI. asır sonlarında Almanlar, Macaristan'daki Sobotska palangamızı muhasara ettiler. Bu muhasara bir kurban bayramı arifesine rastlamıştır. Palanganın muhafızları bayramda kesmek için gayet büyük bir koç beslemişlerdi; kendilerine imdat gelmeyeceğini anlayan yüz kadar muhafız atlandılar ve palangadan yalınkılıç çıkarak düşmanın muhasara hatlarını yardılar, kurtuldular. Bu çıkış hücumuna palangadaki koç da iştirak etmiş ve boynuzlarıyla iki Alman askeri öldürerek atlılarla beraber Budin'e kadar gelmişti. Askerler adını "Gazi Koç" koydular ve kurban bayramında Budin'de kestiler. Gazi Koç'a bu suretle "şahadet" de nasip oldu.

• İstanbul'daki meşhur Kız Kulesi Osmanlı tarihinde yalnız bir defa ve bir kişi için hapishane olarak kullanılmıştır. Burada, XVIII. asrın namlı vezirlerinden Hekimoğlu Ali Paşa hapsedilmiş ve oradan sürgüne gönderilmiştir.

• Tarihimizde kabrine geceyarısı defnedilen tek insan da yine bu Hekimoğlu Ali Paşa'dır. Kütahya valisiyken ölmüştü ve orada defnedilmişti. Ali Paşa İstanbul'da hâlâ kendi adına nispetle anılagelen büyük bir cami yaptırmıştı ve ölürken camiinin yanındaki türbesine gömülmesini vasiyet etmişti. Buna izin verildi; Kütahya'daki muvakkat kabrinden çıkarılan naaş Üsküdar'a geldi. Fakat halk, büyük bir hürmet beslediği bu vezire karşı, bir karışıklığa sebep olabilecek şekilde tezahürata hazırlandığından, tabut Üskü-

dar'dan İstanbul'a geceyarısı geçirildi ve sessizce götürülüp türbesine bırakıldı.

• III. Osman, tarihimizde kadından nefretiyle tanınmış bir padişahtır. Haremdeki kadınların ayak seslerini işiterek yolundan ve gözünden kaçmaları için ayakkabılarının altına gayet iri gümüş kabaralar çaktırmıştı. Sarayda padişahın ayak sesini işiten bütün kadınlar gizlenecek köşe bucak ararlardı.

• İstanbul'da Haliç sahilinde Defterdar Camii'ni yaptıran Defterdar Nazlı Mehmed Efendi, devrinin namlı hattatlarındandı. Onun için camiinin minaresi külahı üstüne pirinçten bir hokka ve kalem koydurmuştu. Bu minarenin külahı üstündeki kalem düşmüş ise de hokka hâlâ durmaktadır.

• II. Abdülhamid zamanında İstanbul'da Çıplak Mustafa ile Madam Opala isminde iki meşhur deli vardı. Mustafa Fatih taraflarında, Madam Opala da Beyoğlu'nda otururdu. Erkek, lakabı üstünde, yaz ve kış ana doğması çırılçıplak dolaşırdı. Madam Opala'ya gelince sandığı sepeti üstündeydi: kat kat fistanlar giyer, başına üst üste çar koyardı. Ve iki deli ne zaman karşılaşsalar saç saça baş başa kavga ederler ve bu kavgadan pek tabiî Madam Opala zararlı çıkardı. Abdülhamid, her iki delinin köprülerden geçmesini yasak etmiş, ayrıca, evde hapsetmesi şartıyla Çıplak Mustafa'nın ablasına maaş bağlatmıştı.

• Güzel yaprakları ve güzel çiçekleriyle şehircilik bakımından büyük bir kıymet taşıyan atkestanesi ağacı Fransa'ya ilk defa olarak 1615 senesinde Bachelier isminde bir zat tarafından İstanbul'dan götürülmüştür. O günden beri bu ağaç Paris bulvarlarının süsü olmuştur.

• Türkiye, ilk buharlı gemiyi İngiltere'den satın almıştır. Yandan çarklı olan bu geminin adı Swift'ti. Swift *Gülliver'in Harikulaade Seyahatleri*'ni yazan muharririn adıdır.

• Meşhur Türk pehlivanı Kara Ahmed, Aksaray'da Yeşiltulumba'da bir kahvehanede otururken kalp sektesinden ölmüştü. Kriz esnasında, kahvehane bahçesinin etrafındaki demir parmaklıklara sarılmış ve dokuz demir çubuğu hamur gibi birbirine geçirmişti. Büyük pehlivanın ölümünden sonra bu demir çubuklardan birini eski haline koymak mümkün olmamıştı. Hazin fakat hazin olduğu kadar da kıymetli bir hatıra olan bu parmaklık demirleri, oraların son zamanlardaki imarı sırasında kaybolmuştur.

• Akbıyık Camii, İstanbul şehrinin sur içinde ve kıble istikametinde en önde bulunan camiidir. Bundan ötürü bu camiye ecdadımız "İmam ül-Mesacid" (Mescitlerin İmamı) adını vermişti.

• Süleymaniye'de Dökmeciler Hamamı Süleymaniye Camii külliyesine mensup yapılardandır. Bu hamamda son zamanlara kadar "Sarılık Tası" denilen eski bir hamamtası vardı. Tasta, bir demir tel üzerine asılmış bakır levhacıkların üzerinde türlü hastalıkları için yazılmış dualar vardı. Bu hamama ekseriya hastalar götürülür ve ayrı bir ücret ödenerek bu eski şifalı tasla yıkanırdı. Tasın içinde, yine uğur ve şifasına inanılmış kırk bir çini parçası vardı, onun için de, Mimar Sinan'ın su çanağının bir parçasıdır derlerdi.

• XVI. asrın en namlı vezirlerinden Gürcistan fatihi Özdemiroğlu Osman Paşa geceleri yatakta yatmazdı. Her akşam saz söz ve köçek oyunlarıyla işret ederdi. Önünde kurulmuş bir işret sofrası bulundurmazdı; el çırpar, saki içkisini getirir, diğer içoğlanları da ellerinde tabaklarla önünde diz çökerek çeşitli mezeleri sunarlar ve sonra edeple çekilirlerdi. İçki, saz ve köçek seyri faslı bitince Osman Paşa, mutemet hizmetkârı olan sakisini çağırır, başını bu gencin omzuna dayar, öylece birkaç saat uyurdu. Sonra kalkar, abdest alır, teheccüt namazına durur, hüngür hüngür ağlayarak ibadet ederdi; öyle ki, seccadeden kalktığı zaman, seccadenin gözyaşlarıyla bir bardak su dökülmüş gibi ıslanmış olduğunu görürlerdi.

• Bir zamanlar en büyük posta vapurumuz Gülcemal'di. İki bacalı ve dört direkli, ince, zarif bir gemiydi ve Türkiye halkı tarafından pek sevilmişti. Bu gemiye ismini Sultan Reşad koymuştu. Vapur satın alınmış ve İstanbul limanında ilk olarak Dolmabahçe Sarayı önüne demirlemişti. Saraydan vapuru seyreden ihtiyar padişah:

– Çok güzel gemi... Buna rahmetli anacığımın adını koysunlar!.. demiş ve ağlamaya başlamıştı.

Gülcemal Sultan bu padişahın anasıydı. Genç yaşında veremden ölmüştü. Sultan Reşad anasından pek küçük yaşta öksüz kalmıştı.

• Kanunî Süleyman, kendi adını taşıyan muazzam Süleymaniye Camii'ni yaptırırken temel taşını, "Bu işe benden daha layıktır" diyerek devrin büyük âlimi Şeyhülislam Ebussuud Efendi'ye koydurtmuştu. Camiin resmi küşadında da anahtarları takdim eden Mimar Sinan'a:

– Bu camii şerifi sen yaptın. Kapılarını ibadete açmak da senin hakkındır!.. demişti.

• Sokullu Mehmed Paşa'nın evladına bıraktığı miras arasında gayet kıymetli bir inci tespih vardı. İmamesi iri bir zümrüt ve daneleri yakuttu. Devrin kıymetli bir hattatı, imameden başlayarak bu tespihin üzerine Kuranı Kerim'i tam olarak yazmıştı. Bu kıymetli tespih, Sokulluzadelerin Haliç'te Karaağaç'taki yalılarında çıkan yangında, büyük vezirden kalan diğer kıymetli hatıralarla beraber yok oldu.

• IV. Murad zamanında Eskişehir köylerinden birinde "Sakarya Şeyhi" diye meşhur Ahmed isminde bir şeyh kendisinin Hazreti İsa olduğunu iddia etti ve etrafına topladığı saf köylülerle büyük bir gaile çıkardı. Üzerine asker gönderilip yakalandı. Yalnız başında siyah bir sarık bırakılarak ana doğması çırılçıplak soyuldu ve bir eşeğe ters bindirildi; teşhirden sonra burnu, kolları elleri ve

ayakları kesildi ve mafsalları kırıldı. Bu işkenceler yapılırken garipdir ki ağzından en küçük bir feryat işitilmedi.

• XVI. asırda İstanbul gümrükleri mültezimi Yahudi karısı Ester Kira sarayın yaman bir rüşvet eliydi. Bir ihtilalde linç edildi. Elleri ve muhtelif uzuvları kesilerek kendisine rüşvet vererek mansıp alan kimselerin kapılarına mıhlandı.

• Geçen asır sonlarında Halil Ağa isminde bir adam, karılarının ve anasının geçimsizlik kavgaları yüzünden üzüntüyle ölmüştü; vasiyeti üzerine kabir taşına, "Karı dırıltısından ölen Halil Ağa" diye yazıldı. Bu kabir taşı Merkezefendi Mezarlığı'ndadır.

• Genç Osman'ın "Sisli Kır" isminde sevgili bir atı vardı. Bu at öldüğü zaman padişah onu Üsküdar Sarayı'nın bahçesine gömdürttü ve mezarının üstüne tıpkı insanlarda olduğu gibi manzum kitabesi bulunan bir kabir taşı diktirtmişti... Bu taş bugün müzededir.

• Türkiye'de ulema sınıfında asa yerine ilk baston kullanan zat, Abdülaziz devrinin seçkin simalarından Kethüdazade Hoca Ahmed Arif Efendi'dir. Zarafetiyle meşhur olan bu zata bir sofu:

– Bu kâfir değneğini niçin kullanıyorsun? diye sormuş, efendi de gülerek:

– Üzülme... Ben onu Müslüman ettim!.. cevabını vermişti.

• Dünyanın en meraklı kahve falcısı, Darüşşafaka Lisesi resim muallimiyken ölen Mehmed Agâh Bey'di. Bu zat, kendisi için baktığı yüzlerce falın, fincanlardan resimlerini yapmış, falın söylediklerini de kenarlarına yazarak yüz küsur sahifelik harikulade enteresan bir kitap bırakmıştır. Elyazması olan bu eşsiz eser veresesi elindedir.

• Lale çiçeği Avrupa'ya Türkiye'den gitmiştir. Bu bir beyaz laleydi ve adı da "tülbent lale"ydi. Fransızca lalenin ismi olan "tulipe" bu tülbent isminden bozmadır.

• Silivri açıklarında denizin dibinde en az sekiz-on bin altın li-

ra kıymetinde elmas vardır. Hikâyesi şudur:

II. Mahmud vapurla Gelibolu'ya kadar bir seyahate çıkmıştı. Dönüşte gemi Silivri açıklarında bir fırtınaya tutuldu ve geminin arkasına bağlı olan saltanat kayığı içindeki kıymetli eşyalarla beraber battı. Bu eşya arasında padişahın sapı elmaslarla donatılmış şemsiyesi de vardı.

• İstiklal Marşımız, o zaman işgal altında bulunan İstanbul'da ilk defa olarak merhum Muallim Ahmet Halit Yaşaroğlu tarafından gizlice bastırılmış ve İstanbullulara gizlice dağıtılmıştı. Bu, dört sahifelik ince uzun bir risaledir.

• İstanbul'da doğmuş, yaşamış ve ölmüş olan XVII. asrın namlı şairlerinden Cevrî Çelebi, ömrü boyunca deniz nakil vasıtalarına binmemişti. İstanbul tarafından Galata'ya Tophane'ye gidecek olsa, Kâğıthane'den atla dolaşır ve Alibey Deresi ile Kâğıthane Deresi'ni köprülerden geçerdi. Anadolu yakasına ise hiç gitmemişti.

• Eski esnaf cemiyetlerinin mühürleri dört parçadan mürekkep olarak yapılırdı ve bu parçalar vidalı bir sapın içine geçerek birleştirilirdi. Mührün her parçası, dört kişilik idare heyetinin bir üyesinde, sapı da reiste dururdu; bu suretle mühür, beş kişinin oybirliği olmayınca kullanılamazdı. Bu suretle hem suiistimallerin önüne geçilirdi, hem de cemiyet üyeleri, mesuliyetli bir işte, "Benim reyim yoktu..." diye inkâr yoluna sapamazdı.

• II. Abdülhamid zamanında Galata'da "Lavirentos" ismindeki XVII. asırdan kalma bir tekçi meyhanesinin mahzeninde metruk bir şarap fıçısının içinde gayet büyük ve süt gibi beyaz bir örümcek bulunmuş ve o zaman bu hayvanın üç yüz yaşında olduğu tahmin edilmişti.

• Hicaz'ın Türk idaresinde bulunduğu müddetçe, Birinci Cihan Harbi sonuna kadar, Medine'de Peygamberimiz'in merkadi üzerindeki kandillerde daima gülyağı yakılmıştı.

• Sumatra Adası'nda en büyük kilisenin çanı eski bir Türk topundan yapılmıştı; üzerinde II. Selim'in tuğrası vardır. Bu top, XVI. asırda Sumatra Müslümanlarına yardım için İstanbul'dan gönderilen Türk döküm ustaları tarafından orada dökülmüş, üzerine de, bu ada Müslümanlarının Türkiye'ye tabiiyeti alameti olarak bu padişahın tuğrası konmuştu. Dost Endonezya hükûmetinden bu tarihî topun memleketimize gönderilmesini istemek bir hakkımız olsa gerektir.

• Türkiye'de ve belki bütün İslam âleminde, yalnız bir defa camiye para mukabilinde girilerek mevlit dinlenmiştir. Bu paralı mevlit, 1293 Rumeli bozgununda muhacirler menfaatine Beyazıt Camii'nde okutturulmuş ve camiye 20 kuruşluk iane biletleri alınarak girilmiştir.

• Ecdadımız yazıya büyük bir hürmet beslerdi ve yazılı kâğıtların yere atılmasına, yazılı kâğıtlara paket sarılmasına tahammül edemezlerdi. Yazıda da İsmi Celal'in baş harfi olan "e"(elif) harfinin ayrı bir kutsiyeti olduğuna inanırlardı. XVII. asır ortasında IV. Mehmed, henüz yedi yaşındayken bir askerî ihtilalde padişah olmuştu. Çocuk imparatorluk tahtına oturtulacağı sırada, ihtilalci askerlere heybetli görünmesi için iki kaşının ortasında, alnına mürekkeple bir "elif" yazılmıştı.

• Kanunî Sultan Süleyman sağ kulağında daima bir küpe taşımıştır, bu küpe, kulak memesine altın bir halkacıkla takılmış bir fındık büyüklüğünde ve armut şeklinde gayet kıymetli bir inciydi.

• Kanunî Sultan Süleyman'ın cenaze namazı üç defa kılınmıştır ilk namazı, Macaristan'da Sigetvar kalesi önündeki Türk ordugâhında otağı hümayunda, büyük padişahın ölümü askerden saklandığı için gizli olarak kılınmıştı; ikinci namaz, babasının cenazesini Belgrad'da karşılayan yeni padişah II. Selim'in de iştirakiyle Belgrad sahrasında kılınmıştı; bu namaza 25 000 kişi iştirak etmiş-

ti. Üçüncü namaz da İstanbul'da, Süleymaniye Camii'nin musalla taşı önünde kılındı. Bu namaza bütün İstanbul halkı iştirak etti. Gerilere doğru bütün sokaklar Süleymaniye'den Fatih'e kadar cemaatle dolmuştu... Bu namazın 500 imamla kılındığı rivayet olunur. Asrın büyük şairi Baki'nin de meşhur "Sultan Süleyman Mersiyesi"ni, ilk defa bu cenaze töreninde okuduğu, şairi dinleyenlerin hıçkırıklarının gökyüzünü tuttuğu söylenir.

• Yakın geçmiş ile bugün arasındaki hayat pahalılığı akıllara durgunluk verecek derecede görünür... Mesela 1884'te II. Abdülhamid devrinde devlet ricalinden bir izzetli, utufetli Mehmed Selim Beyefendi, bir yıl içinde terzisine yalnız 46 lira 30 kuruş ödemiştir. Bu terzi faturasının sureti şudur:

Kuruş

400 İçi ipek astarlı bir redingot

550 Arabacı ile seyis için birer takım esvap

750 Tekrar bir redingot ve âlâ kazmirden bir pantolon

425 Siyah çuha üniforma

275 Âlâ kastor ceket

35 Bir pardösü ve bir ceket tamiri

400 Bir vatkalı palto

100 Kapı oğlanına bir takım hazır esvap

70 Harem kâhyasına şayak pantolon

550 Bir açık renk kazmir pardösü, bir siyah kazmir pantolon, bir yelek, bir pike yelek

20 Bir pardösünün astar değişmesi

40 Üç pantolonun sökülüp darlaştırılması

175 Bir yazlık ceket ve bir ipekli yelek

50 Bir mavi fanila pantolon

90 Bir beyaz fanila pantolon

250 2 adet Çin fanilasından ceket

325 Konak bendegânından Ahmed Ağa ile mektepli oğluna birer kat esvap

125 Bir ceket.

Bir de paranın alım kudretini hesaplayalım. Bir altın lirayı bugünün 140 lirası farz edersek 46 altın lira 6 440 lira tutar ki bu izzetlu utufetlu Mehmed Selim Beyefendi'nin bir yıl içinde terzisine ödediği para küçümsenemez. Ama yukarıdaki fatura muhteviyatı bugün 6 440 lirayla tedarik edilebilir mi? Tabiî, hayır!..

• Hicrî 878 (miladî 1473) yılının şaban ayına ait Fatih Sultan Mehmed sarayının bir mutfak defteri vardır. İstanbul fatihinin her gün ne yediğini, sarayında en çok pişen yemeklerin neler olduğunu, bir günlük ve bir aylık mutfak masrafının neye çıktığını gösteren bu defter, tarih ve cemiyet ilmi bakımından muhakkak ki kıymetli bir vesikadır. Bu defterden bazı enteresan notlar çıkaralım. 1473'te İstanbul'da erzak piyasası şudur:

Sadeyağın okkası 8, zeytinyağının 6, armudun 5, üzümün 2, tuzun 2 akçe... 200 yumurta 23, 1 000 limon 70 akçe... Bulgurun kilesi (1 kilo 8 okkadır) 16, kestanenin kilesi 20 akçe...

Defter, o zamanın Türkçesi bakımından da pek caziptir. Mesela balığa, mâhî; kaza, gerdendiraz (uzun boyunlu); tavuğa, mâkiyan deniliyordu. Soğanın adı piyaz, lahananın adı kelem, cevizin adı kirdigân, karpuzun adı kürbeze, karabiberin adı fülfüldü.

Bu mevsim ve bu ayda sarayda hemen her gün pişen yemek, saray halkının yediği lahana çorbasıydı; Fatih Sultan Mehmed de kendisi her gün balık, istiridye, karides ve ıstakoz yemişti.

• Yavuz Sultan Selim'den, yani Hicaz'ın Türkiye'ye ilhakından sonra, Osmanlı padişahları saç ve sakal tıraşı olduklarında kesilen kıllar dikkatle toplanır, bir altın leğen içinde gülsuyuyla yıkanır ve güzel bir çekmece içinde biriktirilirdi. Her yıl hac zamanında, Sürrei hümayunla İstanbul hacıları yola çıkarken, bu çekmece Sürre

eminine teslim edilir, o da götürür, Medine'de Peygamberimiz'in kabri civarında bir yere defnederdi. Gariptir ki aynı zamanda bütün İslamların halifesi olan Osmanlı padişahları, her sene, sakal ve saç kıllarını Hicaz'a gönderdikleri halde kendileri hacca gitmemişlerdir.

• Bugün mevcut değildir, Topkapı Sarayı bahçelerinin sahil kısmında, Üsküdar'a karşı ve sahildeki kale duvarının üstünde XVI. asır yapısı büyük ve güzel bir köşk vardı. Türk yapı sanatının şaheserlerinden olan bu köşkün adı İncili Köşk'tü. Sadrazam Sinan Paşa tarafından yaptırılarak III. Murad'a hediye edildiği için Sinanpaşa Köşkü de denilirdi. Eğlencelerine çok düşkün olan bu padişah, bir gün İncili Köşk'ün büyük salonunda denize bakan bir pencere önünde oturmuş, hanende ve sazendelerle zevk ve sefasındaydı. O sıralarda İskenderiye kadırgalarından iki gemi İstanbul'a geldi ve mutat protokole uyarak, İncili Köşk önünden geçerken top atmak suretiyle sarayı ve padişahı selamladı. Bu kadar zamandır koca donanmalar girip çıkmış, koca balyemez topları atılmış bir şeycikler olmamışken, o gün, bu iki gemiden atılan kurusıkı toplarla köşk zangır zangır titremiş ve padişahın önünde oturduğu pencerenin camları kırılıp dökülmüş, ortalığı toz duman kaplamıştı. Herkese bir dehşet gelmiş ve Sultan Murad:

– Bu kâfir yoksa yıkılır mı!.. demişti.

Bir müddet düşünceye dalan padişah:

– Bu bir işarettir... Bizim bu köşke son gelişimiz!.. diyerek ağlamaya başlamıştır.

III. Murad'ın sözü hakikat olmuştu. Birkaç gün sonra hastalandı ve yatağı ölüm döşeği oldu.

• III. Murad'ın muhtelif kadınlardan, oğlan ve kız 102 çocuğu olmuştu. Ölümünde bunlardan 20 erkek evladı hayattaydı... En büyük Şehzade Mehmed, padişah oldu ve padişah olur olmaz, öbür 19 kardeşini idam ettirdi. Bunlardan Mustafa ve Bayezid on yedi-

on sekiz yaşlarında, Osman ve Abdullah on üç-on beş yaşlarında, geri kalan 15'i de henüz meme çocuğuydular, analarının bağrından feryat ve figan içinde alınarak cellada verildiler. Bu vakalar, Osmanlı hanedanı tarihinin en korkunç cinayetlerindendir. Büyük şehzadelerin hocası, devrin kıymetli şairlerinden Nev'î Efendi'ydi. Bu zatın anlattığına göre bilhassa Şehzade Mustafa gayet güzel bir çocukmuş, zarif ve ince ruhluymuş, çok güzel konuşurmuş ve şiire, edebiyata karşı da fevkalade meraklı, hevesliymiş... Babasının ölümünü ve büyük kardeşi Mehmed'in tahta çıktığını öğrenince, kendisini bekleyen feci akıbeti hissetmiş ve hemen bir kâğıt parçasına şu beyti yazarak hocası Nev'î Efendi'ye bir vedaname gibi yollatmıştı:

"Nasiyemde Kâtibi Kudret ne yazdı bilmedim
Ah kim bu gülşeni âlemde bir gez gülmedim..."

• Türkiye'de ilk defa Latin harfleriyle Türkçe yazı yazan III. Selim'in kız kardeşi Hatice Sultan'dır. Bu münevver kadın, bir ara maiyetinde çalışmış olan ressam ve mimar Melling'e emir ve ricalarını bu suretle bildirirdi. Melling, Türkçe'yi azıcık anlar ve konuşur, fakat Arap harflerini bilmezdi.

• I. Ahmed padişah olduğu zaman on dört yaşlarında bir çocuktu. Gayet dindardı; Peygamberimiz'in yalın ayağının tabanı resminde bir murassa sorguç yaptırmış ve ortasına mavi mine üzerine altınla kendisinin şu kıtasını yazdırmıştı:

"N'ola tacım gibi başımda götürsem daim
Kademi resmini ol Hazreti Şahı Resul'ün
Güli gülzarı muhabbet o kadem sahibidir
Ahmedu durma yüzün sür kademine o gülün..."

• Koyu mutaassıplar ile yeniçeriler tarafından tahtından indirilen inkılapçı padişah III. Selim'i tekrar tahta çıkarmak için İstanbul'da bir hükûmet darbesi yapan Rusçuk âyanı Alemdar Mustafa Paşa ile onu bu harekete teşvik eden Sultan Selim taraftarı devlet ricaline tarihimizde "Rusçuk Yâranı" denilir. Rusçuk Yâranı ve Alemdar Paşa hükûmet darbesini muvaffakiyetle başarmış, fakat III. Selim de düşmanları tarafından sarayda şehit edilmişti. Onun yerine II. Mahmud'u padişah yapan Rusçuk Yâranı, az sonra, iktidarın neşesiyle kendilerini çılgın bir sefahat hayatına kaptırdılar. Saraylarının, konaklarının yeraltındaki bodrumlarını mükellef salonlar halinde döşetip dayattılar, muazzam avizelerle aydınlattılar, güya "halkın tecessüsünden gizlenerek" buralarda çengiler, köçekler, sazende ve hanendelerle iyş ü nuşa koyuldular. Rusçuk Yâranı'nın içinde en münevveri, kaptanpaşa olan Kırımlı Ramiz Paşa'ydı; divan sahibi şairdi. O bile bir masalda dinlediği "Hataî" cariyelerden tedarik etmek için Gürcistan, Kafkasya ve Cezayir, Mısır taraflarına adamlar göndermiş, binlerce altın harcamıştı. Hataî cariyeler, bekâretini daima muhafaza eden kızlar imiş!..

• *Enderun Tarihi* müellifi Tayyarzade Ata Bey şöyle bir vaka naklediyor:

"Sultan III. Selim gayet cesur, silahşorlukta da hüner sahibiydi. Bir gün, başına içi külahlı fes üzerine Lahor şal sararak ve kuşağına tabanca ve yatağan bıçağı sokarak tersane kâhyası kıyafetinde tebdile çıkar. Maiyetindeki zevat da kalyoncu neferleri kıyafetine girerler. Sultanahmet Camii altında, şimdiki Sanat Enstitüsü'nün civarında Sokullumehmetpaşa Camii yokuşundaki tenha yerlerden aşağı inerken yeniçeri tulumbacılarından bir baldırı çıplak zorbaya rastlar. Herif bir kadının yolunu çevirmiş, 'Yürü benimle!' diye zorlar imiş. Kadın da, 'Kardeşim... Ben ırz ehli kadınım... Evim Küçükayasofya'dadır. Çocuğum hasta... Eczacı dük-

kânından ilaç aldım. İşte elimde. Evime dönüyorum. Bana ilişme. Mahalleme gel, sor...' diyormuş. Tulumbacı ise, gözü kararmış ve sarhoş, küfürler savurarak bıçağını çekmiş, tehdide başlanuş... Kadın padişah ile yanındakileri görünce, 'Aman kaptan ve kalyoncu din kardeşlerim... Beni bu herifin elinden halas edin!..' diye ayağa düşmüş. Bunun üzerine tulumbacı hemen yatağanına el atıp padişahın üzerine yürümüş... Fakat silahını kınından yarısına kadar çıkarmaya vakit bulamadan Sultan Selim bir yatağan darbesiyle herifi belinden ikiye bölmüş, öldürmüş... Kadını kurtarmış. Ertesi gün de Babıâli'ye şu tezkereyi göndermiş:

'Sokullumehmetpaşa yokuşunda maktul olan tulumbacıyı ben öldürdüm... Veresesi var ise şeran muhakemeye hazırım!..'"

Bu garip vaka Ata Bey tarafından III. Selim'i metih yolunda yazılmıştır!.. Aslı esası olmayan bir halk uydurmasıdır. Tarih Sultan Selim'i ince, zarif, hassas bir şair ve büyük bir musikişinas ve bestekâr olarak tanıyor... Bir rezil bedbaht ve şaki de olsa, elini kana bulayacak insan değildir.

• XIX. asrın en zengin devlet adamlarından biri Serasker ve Sadrazam Hüsrev Mehmed Paşa'dır. Doksan küsur yaşına kadar yaşamıştı... *Enderun Tarihi* müellifi Ata Bey, dokuz-on bir yaşlarında bir çocukmuş. Sünnet olacağı zaman babası Tayyar Ağa büyüklerin ellerini öptürmeye götürmüş. Bu arada, konağında emekli olarak oturan Hüsrev Mehmed Paşa'ya da giderler. Paşa:

– Ah yavrum, fakir zamanıma rastladın!.. demiş. Sonra bir çekmecenin önünde bir müddet bir şeyler karıştırmış ve çocuğa hediye olarak zarflı bir kahve fincanı hediye etmiş... Çocuk kahve fincanını ne yapsın... Bir sandığın bir köşesine atılmış. Aradan uzun yıllar geçmiş. Ata Bey memuriyetlerde dolaşmış. Mühim işlere memur edilmiş. Evlenmiş. Çoluk çocuk sahibi olmuş. Nihayet gözden düşürülmüş. Yıllarca mazul kalmış. Borçlanmış. Ev eşya-

larını ucun ucun satmaya başlamış. Evini rehin etmiş. Hülasa ümitsiz bir felaket devri!.. Bir gün akşama ekmek parası yoktur. Hatırına Hüsrev Mehmed Paşa'nın fincanı gelmiş. "Götürüp şunu satayım da beş on kuruş alayım!.." demiş. Fakat... Hemen satamamış... Biz, "Meğer fincan, Ming sülalesi zamanından kalma bir Çin porseleni, zarfı da Memluk sultanları devrinin işi nadide bir sanat eseriymiş" diyelim... Hararetli bir bedesten müzayedesine mevzu olmuş... Ata Bey bütün borçlarını ödemiş, evini rehinden çıkarmış, geri kalan parayla da, bütün ailesi efradını alıp hacca gitmiş...

• Galatasaray Lisesi, Türkiye'de kuruluş tarihi en eski olan okuldur. Temeli, Fatih Sultan Mehmed'in oğlu Sultan II. Bayezid tarafından atılmıştır. Menkıbesi şudur:

O zamanlar, Galata'nın arkasındaki sırtlar, yani Beyoğlu, muazzam bir ormanla kaplı bir kırlıktır... Avcıların gezip dolaştığı yerlerdendir. Bir kış günü Sultan Beyezid de oralarda avlanmaya çıkar. Bugünkü Boğazkesen Caddesi'nin geçtiği vadide tipiye tutulur. Sığınacak bir yer ararken gözüne bacasından duman tüten bir kulübe ilişir ve hemen oraya at sürüp kapısını çalar. Kapıyı süt gibi beyaz sakalıyla yüzü nurlu bir ihtiyar açar, "Buyurun Padişahım!" der. Sultan Bayezid içeriye girer. Girer ama şaşırır kalır... Kulübenin içi gül saksılarıyla dolu... Fidanların hepsinde taze taze güller açmış... Padişah ile münzevî derviş saatlerce sohbet etmişler... Sultan Bayezid kalkacağı sırada:

– Gül Baba!.. Benden ne istersin?.. demiş.

Münzevî de:

– Padişahım. burada bir mektep yaptır... Bu mektepte okuyup yetişenleri devlet hizmetinde kullan!.. cevabını vermiş.

Saraya dönen padişah hemen emir vermiş. Orada şu kadar bin dönümlük arazinin etrafına duvar çekilmiş. İçinde iki yüz çocuğun okuyabileceği üç koğuşlu bir mektep yaptırmış. Mektebe bir

camii şerif, her koğuşa birer hamam, çocukların başındaki amirler için daireler yapılmış. Farisî, Arabî kıraat, yazı ve musiki hocaları tayin edilmiş... Bu arada Gül Baba, bu yatılı mektebin elifba hocası olmuş...

• İstanbul'da Yenibahçe civarında Mimar Sinan yapısı Hüsrevpaşa Türbesi Türk yapı sanatının çok güzel eserlerinden biridir. Türbede yatan Hüsrev Paşa, Kanunî devrinde kubbe vezirliği yapmış, vakar ve haysiyet sahibi bir zattı. Divanda Sadrazam Süleyman Paşa'yla hançer sıyırmaya kadar varan şiddetli bir münakaşa yüzünden azledilince kendisini derin bir teessüre kaptırmış ve sarayına kapanarak bir açlık grevine başamış ve ölmüştür. Hüsrev Paşa, Osmanlı tarihi boyunca bu suretle intihar eden tek simadır.

• İstanbul Radyosu'nun çok güzel sinyali "Kâtibim" türküsünden bir nota parçasıdır... Bir türkü için, güzel bir kâtip hakkında bir kız ağzından söylenmiştir diye uydurma bir hikâye nakledilir. Türkünün ilk kıtasını hatırlayalım:

"Üsküdar'a gider iken aldı da bir yağmur
Kâtibimin setresi uzun eteği çamur
Kâtip uykudan uyanmış, gözleri mahmur
Kâtip benim ben kâtibin el ne karışır
Kâtibime setre de pantol ne güzel yaraşır..."

Bu türküde bir güzel kâtibi övmekten ziyade genç ve güzel kâtibi tehzil manası vardır ve bir kız ağzından söylenmiş olmaktan ziyade bir İstanbul külhanîsinin karihasına yakışmaktadır. Türkü, Kırım Harbi içinde, Abdülmecid devrinde çıkmıştır. II. Mahmud Avrupalı kıyafetini ordu mensubunine giydirmiş, fakat sivil memurları bu hususta serbest bırakmıştı. Abdülmecid, Kırım Harbi

başlayınca, bu mecburiyeti İstanbul için, en küçük bir kâtibe varınca sivil memurlara da tatbik etti. Memuriyetinden başka geçim vasıtası olmayan fukara ve orta halli ailelerin çocukları lata, cüppe ve şalvar yerine setre ve pantolon giydiler. Mutaassıplar da bunu dillerine dolayıp, "gâvur mukallitliği" dediler ve pantolonla sokağa çıkmayı içdonuyla çıkılmış gibi saydılar. Hele genç ve eli yüzü düzgün kâtipler büsbütün dile düşürüldü.

Kırım Harbi'nde müttefiklerimiz olan İngilizler, Fransızlar ve Sardinyalıların orduları İstanbul'dan geçmişti. Üsküdar civarında Selimiye Kışlası da bu gayrimüslim Avrupalı müttefiklerimizin emrine hastane olarak verilmişti. İstanbul'dan geçen İngiliz ordusunda bir de İskoç alayı vardı; meşhur gaydaları ve pantolon yerine kısa etekleriyle İskoçyalılar, İstanbulluların pek tuhafına gitmişti. Ve bu garip kıyafetli yabancılara "donsuz asker" lakabını takmıştı. İskoç alayı Şark'a hareket ederken, bir İskoçyalı bestekâr bu alay için hususî bir marş bestelemişti. Bu marşın bestesi, bizim "Kâtibim" türküsünün nağmeleridir. İşte, bir İstanbul külhanîsi, Avrupalıların Selimiye Kışlası'nda yerleşmesine "Üsküdar'a gider iken..." diye genç kâtipler hakkında yukarıdaki türküyü yazmış, ona beste olarak da donsuz askerlerin marşını almıştı. Sonraları çalgılı küçük konsol saatleri çıktı... Bu saatler Türkiye'ye evvela İskoçya'dan geldi. Fabrika bu güzel marşı da saatin nağmeleri arasına yerleştirmişti. "'Kâtibim' türkülü saat" diye İstanbul halkından bu saatleri almayan kalmadı.... Hakikaten kıvrak, oynak, şirin nağmelerdi...

• Boğaziçi'nde seyrüsefer asırlar boyunca bir, iki, üç veya beş çifte kayıklar ve pazar kayıklarıyla yapılmıştır; hem yük ve hem de yolcu götüren pazar kayıkları da Boğaziçi köylerinin cami ve mescitlerine vakıf olarak hayır sahipleri tarafından yaptırılır, kürekçi ücretleri ödendikten sonra geliriyle bu mabetlerin ufak te-

fek tamirleri temin olunurdu. Kırım Harbi'nden sonra iki İngiliz Boğaziçi'nde buharlı vapur işlettiler... Fakat bu pek kısa sürdü, hükûmet müteşebbislerine mâni oldu ve İstanbul ile Boğaziçi köyleri arasına iki tersane vapuru tahsis etti; bunlardan biri Rumeli kıyısına, diğeri de Anadolu kıyısına olmak üzere günde ancak iki sefer yapıyordu. Geceleri Boğaz'da demirliyorlardı; sabahleyin, köylerden yolcuları toplayıp İstanbul'da Sirkeci iskelesine geliyorlar, akşamları da Boğaz'a dönüyorlardı. Boğaz köylerinde vapur iskeleleri yoktu, halk vapurlara kayıkla gidiyor ve köy önünde duran vapurlardan, keza kayıklara binip dönüyordu... Tıpkı açıkta demirlemiş posta gemileri gibi... Son köy Rumeli yakasında İstinye, Anadolu yakasında Kanlıca'ydı. Vapurlar bu köylerden alacakaranlıkta, akşamları da Sirkeci iskelesinden ezana doğru saat alaturka on bir sularında kalkıyordu. Asıl enteresan tarafı, bilet usulü yoktu. Babıâli'de beylikçi odasında bir abone defteri açılmıştı, herkes aylık üzerinden ücretini peşin yatırıyordu. Tespit edilen ücret cetveli de pek şirindir:

İstanbul'dan Kandilli'ye ve Rumelihisarı'na gidecek bir efendi gidip gelme ayda 250 kuruş.

İstanbul'dan Kanlıca'ya ve İstinye'ye gidecek bir efendi gidip gelme ayda 300 kuruş.

Bir efendi bu ücretle yanında bir uşak götürebilir; bir uşak daha götürecek olursa ikinci uşak için 120 kuruş daha öder.

Bir efendi yanında ikiden fazla uşak götürecek olursa, ikiden fazlası için toplu para ödemez, bu fazla uşaklar için köylere çıktığında orada bekleyecek memura adam başına yüzer para öder.

Sair ahaliden, beylikçi odasına para yatırmayıp da icabında vapurla gidip gelmek isteyen her seferinde karaya çıktığında memuru mahsusuna, Kandilli ile Rumelihisarı için yüzer para. Kanlıca ile İstinye için üçer kuruş verir.

Bu ücret tarifesini okuduktan sonra, arkasına uşaklarını dizmiş bâlâ veya ulâ rütbesinden bir efendinin şatafatlı vapur yolculuğu göz önüne getirilsin.

• Şirketi Hayriye'nin kuruluşu, Boğaziçi seyrüseferinde büyük bir inkılap olmuştu. Böyle bir şirketin kurulması lüzumunu ilk düşünenler de iki büyük Türk veziri, Sadrazam Keçecizade Fuad Paşa ile Adliye Nazırı Müverrih Cevdet Paşa'dır... O zamanlar her ikisi de Babıâli efendisi bulunuyormuş. Bir yaz Bursa'ya gitmişler. Kaplıcada, bellerinde peştamal, havuz kenarına oturup sohbet ederlerken söz Boğaz sefalarına, oradan Tersane vapurlarının intizamsızlığına gelmiş. İki genç adam heyecana kapılmışlar... Hemen kaplıcanın soğukluğuna çıkıp hamamcılardan hokka, kalem ve kâğıt istemişler ve Boğaziçi'nde vapur işletmek için kurulacak bir şirketin ilk nizamname müsveddesini, kaplıca soğukluğunda, ayaklarında nalın, bellerinde peştamal, çıplak hamam kılığıyla yazmışlar!.. Siragüzalı Arşimed'in hamamda meşhur kanununu bulduğu gibi!..

Sözlük

A

Afitap: güneş; güneş gibi güzel yüz; parlak yüz.
Agaze: müzikte, fasıla başlamadan önce yapılan giriş.
Ahd: söz verme; yemin; süre, dönem.
Ahi: arkadaş, dost.
Akalliyet: azınlık; ekalliyet.
Alayiş: gösteriş.
Alelumum: genellikle.
Arzuhal: yetkili bir makama bir durumu, bir dileği belirtmek için yazılan yazı; dilekçe.
Asesbaşı: Yeniçeri Ocağı'nın kentin güvenliğinden sorumlu olan 28. Orta'sının çorbacısı.
Âsitane: başkent; İstanbul'un adlarından biri.
Avamı nâs: aşağı sınıftan sayılan halk.
Avaze: yüksek ses, seda; bağırma, feryat.
Ayaktaş: işleri elbirliğiyle yapanlardan her biri.
Ayal: karı, eş.
Âyan: bir yerin ileri gelenleri.
Ayvaz: saray ve konaklarda mutfaktan selamlığa yemek taşımak ve sokak işlerine bakmakla görevli uşak.

B

Badelyevm: bundan sonra, bugünden sonra.
Bahusus: özellikle, üstelik, hele.
Bâlâ: üst, yukarı.

Bâni: yapıcı, yaptıran.
Barata: çuhadan yapılmış, ucu kıvrık, uzunca külah.
Bed: kötü, fena, çirkin.
Bedhal: durumu kötü, düşkün.
Bednam: kötü adlı, adı kötüye çıkan.
Bend: yazı parçası, paragraf.
Bendegân: kullar, köleler; padişah hizmetinde olanlar.
Beylikçi: Divanı Hümayun kalemlerinin yöneticisi.
Bezmi işret: içki meclisi.
Bidat: Hz. Muhammed döneminde örneği olmayan, daha sonra ortaya çıkan yenilikler.
Bilaaman: acımaksızın.
Bimar: hasta.
Biniş: yüksek rütbeli görevlilerin giydiği, geniş bedenli, bol ve uzun kollu cüppe.
Binlik: yaklaşık 3 litre sıvı alan büyük şişe.
Bostancı: saraylardaki çeşitli hizmetleri yürütmekle görevli sınıf ve bu sınıftan olanlara verilen ad.

C

Canane: sevgili, canan.
Cebren: zorla.
Cemaziyelâhir: Arabî takvimin altıncı ayı.
Cem olmak: toplanmak, bir araya gelmek.
Cezbe: coşkuya kapılarak kendinden geçme.
Cibayet: toplama, tahsil etme.
Civan: yakışıklı genç.
Cülus: hükümdarlık tahtına çıkma.

Ç

Çakşır: eskiden erkeklerin giydiği bir tür şalvar.
Çâlâk: çevik, tez canlı.
Çamçak: ağaçtan, genellikle çamdan yapılan yayvan bir tas biçimindeki su kabı.
Çapraz: kuşak üzerine takılan halkalı silahlık.
Çar: başörtüsü, çarşaf.

Çarebru: bıyığı yeni terleyen delikanlı; dörtkaşlı.
Çedik: koncu kısa çizme.
Çerağ: kandil, lamba; çıra.
Çerge: Çingene çadırı.
Çeşmi dilber: sevgilinin gözü.
Çorbacı: yeniçeri bölükleri komutanlarına verilen unvan.

D
Dal fes: üstünde sarık bulunmayan fes.
Dersaadet: "mutluluk kapısı" anlamında İstanbul'a verilen adlardan biri.
Destar: sarık.
Devletli: devletin yüksek makamlarında bulunanlar için kullanılan san.
Dilaver: yürekli, yiğit.
Dilşad: gönlü hoş, sevinmiş.
Dimi: sıkı dokunmuş pamuklu bez.
Divanı Hümayun: Osmanlı Devleti'nde, devlet işlerinden birinci derecede sorumlu kurul.
Diz çakşırı: boyu dizkapağı hizasında biten kısa çakşır.
Dörtkaşlı: bıyığı yeni terleyen delikanlı.
Dudubumu: papağanın gagası gibi kırmızıya çalan sarı renk.
Duhan: duman; tütün.
Duhteri pakize: temiz, lekesiz kız.

E
Ebru: kaş.
Ecnası saire: diğer cinsler, soylar.
Efrat: askerler, erler.
Ehli Divan: Divanı Hümayun üyeleri.
Ekâbir: büyükler, devlet ileri gelenleri.
Elmastıraş: elmas yontan zanaatçı.
Emanet: Osmanlı Devleti'nde bazı resmî dairelerin adı.
Emraz: marazlar, hastalıklar.
Endaze: 65 cm'lik uzunluk ölçüsü.
Enderunı Hümayun: devletin değişik kademelerinde görevlendirilecek kimselerin yetiştirildiği okul.
Envai beşer: insanların her türlüsü.

Erazil: reziller, yüzsüzler, alçaklar, namussuzlar.
Eshabı devlet: varlıklılar, önde gelenler.
Eşhas: kişiler, kimseler.
Evbaş: ayaktakımı, aşağılık kimse.
Evla: daha iyi, daha uygun.

F

Fahm: kömür.
Fâsık: günah işleyen.
Feerik: büyüsel.
Fehmetmek: anlamak, kavramak.
Ferdi vahit: hiç kimse.
Fermene: önü işlemeli bir tür kısa yelek.
Fısk ü fücur: her türlü kötü iş, ahlaksızlık.
Fi'li nameşru: yasaya uymayan iş.
Fodulluk: üstünlük taslama, kibirlenme.

G

Gaile: dert, sıkıntı; sıkıntılı iş; baş belası.
Gerdune: araba.
Göğüs perçemi: erkeklerin göğüs kıllarını kazıtıp yalnızca ortada bıraktıkları kıl tutamı.
Gulgule: gürültü patırtı.
Gulyabanî: karanlık ve ıssız yerlerde insanın önüne çıktığı sanılan ürkütücü hayalet, hortlak.
Gülabdan: gülsuyu serpmek için kullanılan kap.
Güli handan: gülen, neşeli, sevinçli gül.
Gülşen: gül bahçesi.
Gülzar: gül bahçesi.

H

Had: sınır.
Hâdis: sonradan ortaya çıkan, yeni oluşan.
Halas: kurtuluş.
Hal tercümesi: özyaşamöyküsü.
Hamr: şarap, içki.

Har: eşek.
Hasmı kavi: kuvvetli düşman.
Hasna: güzel kadın.
Hatâî: Hata ülkesine (Çin'in kuzeyindeki ülkeler [Mançurya, Moğolistan ve Doğu Türkistan]) ait; bir tür ipekli kumaş.
Hattı hümayun: padişah yazısı, buyruğu.
Hay ü huy: zevk ve eğlence gürültüleri.
Hazık: usta, uzman kişi.
Herc ü merc: karmakarışık, altüst, darmadağın, allak bullak.
Hezele: serseri.
Hilali Ahdar: Yeşilay.
Hilkaten: yaradılış bakımından.
Hilye: Hz. Muhammed'in kutsal niteliklerini, fizik durumunu anlatan edebi eser.
Hini tahrir: yazılış, kayıt zamanı.
Hunhar: kan içen, zalim.
Hülasa: öz.
Hüsn ü ân: güzellik.

İ

İbda: yaratma, meydana getirme.
İcrai habaset: kötülük, alçaklık yapma.
İçoğlanı: saraya alınarak çeşitli devlet hizmetleri için yetiştirilen devşirmelere verilen ad.
İhtifa: saklanma, gizlenme.
İhtilat: karışma, katışma; görüşme; birlikte bulunup konuşma.
İhtisap ağası: belediye işlerini yönetmekle görevli memur.
İlah: "ve benzerleri" anlamında kullanılır; ilahere, ilahiri, ilh.
İnayet: iyilik, yardım, lütuf.
İnhisar: tekel.
İntihap: seçme; seçilme.
İras: getirme; verme.
İrtikâp: kötü iş işleme, kötülük etme.
İsmet: haramdan ve kötülükten çekinme; namus, iffet; günahsızlık, temizlik.
İsmi Celal: Allah'ın büyüklük ve ululuk niteliklerini içeren adı.

İsticvap: sorguya çekme, sorgu.
İstimal: kullanma.
İşret etmek: yiyip içip eğlenmek.
İtlaf: öldürme; boş yere harcama; bozma, yok etme.
İyş ü işret: yiyip içip eğlenme.
İyş ü nuş: yiyip içme.
İzzet: değer; yücelik; kuvvet, kudret.

K
Kadem: ayak, adım; uğur, kut.
Kadim: başlangıcı olmayan, eski.
Kâfuru: kâfur ağacından çıkarılan aromatik katı madde.
Kahhar: kahredici, yok edici.
Kahren: zorla, ezerek.
Kalei devvar: döner kale.
Kalender meşrep: her şeye aldırmayan, gösterişsiz bir yaşama biçimi olan kimse.
Kallavî: sadrazam ve vezirlerin giydikleri, sivri bir koni biçiminde olan ve üzerine tülbent sarılan uzun kavuk.
Kalp olmak: dönüşmek.
Kapı ağası: akağaların başı; Babüssaade (Topkapı Sarayı'nın üçüncü kapısı) ağası.
Kaptanpaşa: Osmanlı deniz kuvvetlerinin en yüksek amiri.
Kâr: savaş.
Karakullukçu: yeniçeri odalarında hizmetle görevli kimse.
Kariha: düşünme yetisi.
Karye: köy.
Katı nazar: şöyle dursun, bir yanda kalsın.
Kavaf: ucuz, özensiz ayakkabı yapan ya da satan esnaf.
Kavas: belediye örgütünde zabıta olarak görev yapan kimse.
Kazasker: Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa ve Asya topraklarındaki kadılarının başında bulunan iki görevli (Rumeli kazaskeri, Anadolu kazaskeri).
Kazaz: ham ipek işleyen ya da satan kimse.
Kebir: yaşça büyük, yaşlı.
Kesret: çokluk, bolluk.

Kılaptan: pirinç, kalay gibi maddelerden elde edilen, gümüş ya da altınla kaplanan madeni iplik.
Kıraat: okuma; düzgün ve sürekli okuma.
Kıssahan: masal, hikâye anlatan kimse.
Kibar: büyükler, ulular.
Kifafı nefs: bir kimsenin ölmeyecek kadar olan nafakası.
Kitabı Hidayet: doğru yolu gösteren kitap; Kuran.
Küfeki: gözenekli, ateşe dayanıklı bir taş cinsi.

L
Lâli canan: sevgilinin dudağı.
Layemut: ölmez.
Lebi derya: deniz kenarı.
Libas: giyilecek şey, elbise.
Lika: yüz, çehre.
Livata: erkekler arasındaki cinsel birleşme.

M
Maarif: marifetler, bilimler; bilgi, kültür.
Mafevk: üstte, üst derecede bulunan kimse; amir.
Mahasal: meydana gelen şey, sonuç.
Mahbub: sevilen, sevgili.
Mahtum: mühürlenmiş, mühürlü.
Makule: cins, tür, çeşit.
Maldar: zengin.
Mansıp: önemli mevki, büyük memuriyet.
Matrab: saz çalınan, zeminden biraz yükseltilmiş platform.
Mazarrat: zararlar.
Mazul: memuriyetten çıkarılmış.
Meftun: büyülenmiş, vurgun.
Mehpare: ay parçası; çok güzel kimse.
Mehparegân: ay parçası gibi güzeller.
Mekr: hile, düzen.
Melal: hüzün.
Memnu: yasak.
Memurin: memurlar.

Menkul: ağızdan ağıza söylenerek gelmiş.
Menzil: konaklama yeri.
Merkat: mezar.
Mesavi: kötülükler, fenalıklar.
Mestane: sarhoşça, sarhoşçasına.
Metruk: terk edilmiş, artık kullanılmayan.
Meygede: şarap satılan ve içilen yer.
Meyi sahba: kırmızı şarap.
Mirî: devletin, hükûmetin malı olan; beylik.
Miskal: 1,5 dirhemlik (yaklaşık 4,5 gram) ağırlık ölçüsü.
Muahede: antlaşma.
Muhadderat: örtülü kadınlar.
Muhkem: sıkıca, sıkı sıkıya.
Muhtekir: vurguncu, istifçi.
Muhyi: canlandırıcı, hayat verici.
Mukabele halifesi: askerlerin görevleriyle ilgili çeşitli kayıtları tutan kişi.
Mukallitlik: taklitçilik, şaklabanlık.
Murassa: değerli taşlarla süslenmiş, işlemeli.
Musahip: padişahın, kendisini eğlendirmesi, hoşça vakit geçirmesine yardımcı olması için hizmetinde bulundurduğu kişi.
Musanna: sanatla yapılmış, hünerli bir usta elinden çıkmış.
Muttasıl: ara vermeden; devamlı olarak.
Muytap: kıl dokuyan; mutaf.
Mükellefiyet: yükümlülük.
Mükeyyifat: keyif verici maddeler.
Mültezim: devlete ait geliri götürü olarak üstüne alıp toplayan kimse.
Münferit: tek, ayrı, kendi başına olan.
Münzevî: bir köşeye çekilen, yalnızlığı tercih eden.
Mürüvveten: cömert, iyiliksever bir kimseye yakışacak biçimde.
Müselsel kefalet: zincirleme kefalet.
Müstekreh: iğrenç.
Mütegallibe: zorbalar, devlete başkaldırarak kendi başlarına hüküm sürenler.
Müverrih: tarih yazan kimse, tarihçi.
Müzehhep: altın suyuna batırılmış; yaldızlanmış.

Müzeyyen: süslenmiş, donanmış.

N

Nabud: yok olan, bulunmaz.
Nadan: bilgisiz, cahil.
Nafe: kürk hayvanlarının göbek kısmından alınan parçalarla yapılan kürk.
Nahl: hurma ağacı.
Nakdi can: en değerli şey.
Narh: temel gereksinim maddelerine resmî makamlarca konulan fiyat.
Nasiye: alın.
Nefsi İstanbul: İstanbul'un içi.
Neuzübillah: "Allah'a sığındık", "Allah korusun" anlamında kullanılan sözcük.
Nevzuhur: yeni meydana çıkmış, yeni görülmüş.
Nevzuhur hatâî: hatâî adı verilen ipekli kumaşın bir türü.
Nezafet: temizlik, paklık.
Nihan: gizli, saklı; bulunmayan, görünmeyen, sır.
Nisa: kadınlar.
Nisvan: kadınlar.

O

Orduyı hümayun: padişah ordusu.
Orta: günümüzdeki karşılığı "bölük" olan yeniçeri birliği.

P

Palanga: sur ve hendekle çevrili küçük hisar.
Patrona gemisi: kadırga donanması komutanının görev yaptığı sancak gemisi.
Payan: son, bitim.
Payitaht: başkent.
Paymal: ayak altında kalmış, çiğnenmiş.
Peymane: büyük kadeh.
Pırpırı: hovarda, çapkın, uçarı.
Piştahta: masa; çekmece.
Piyade: bir tür küçük boy sandal.

R

Rayihai kerihe: iğrenç koku.
Rebiülâhir: kamerî takvime göre Arabî ayların dördüncüsü.
Ref: kaldırma, giderme, geçersiz kılma.
Rehi meyhane: meyhane yolu.
Resen: ip, urgan, halat.
Resmi küşat: açış töreni.
Revnak: parlaklık, güzellik, süs.
Rical: makam sahibi kimseler.
Ricali devlet: ileri gelen devlet adamları.
Rintmeşrep: kalender, derviş yaradılışlı.
Ruhi habis: kötü, fesatçı ruh.

S

Sad: yüz (100).
Safer: Arabî ayların ikincisi.
Sagir: küçük, ufak.
Sahilsaray: deniz kıyısında yer alan Osmanlı saraylarına verilen ad.
Sâk: hâkim tarafından düzenlenen ilam ve hüccetler.
Sarayı hümayun: padişah sarayı.
Sefine: gemi.
Selatin: sultanlar.
Serapa: baştan ayağa, bütünüyle.
Sermest: sarhoş.
Serpuş: başa giyilen şey, başlık.
Sındırma: yenme, yenilgiye uğratma.
Subaşı: askerî ya da sivil yönetim görevlisi.
Suleha: günahsız, iyi niyetli kimseler.
Suni taksir: kusurlu, kabahatli iş.
Süflî: aşağıda, altta bulunan.
Sürrei hümayun: Osmanlı hükûmeti tarafından hac zamanında Harem-eyn'e (Mekke ve Medine) gönderilen para ve armağanlar.

Ş

Şabbı emred: sakalı bıyığı çıkmamış genç.
Şad: sevinçli.

Şarampol: kazıklara sarılmış dikenli tellerden kurulu siper ya da engel.
Şeb: gece.
Şehbaz: gösterişli, yiğit kimse.
Şehlevent: yiğit, yakışıklı genç.
Şehrî: kentli; İstanbullu; ince, kibar.
Şekavet: eşkıyalık, haydutluk.
Şems: güneş.
Şenaat: kötülük, fenalık, alçaklık, iğrençlik.
Şenî: kötü, iğrenç, utanç verici.
Şeran: şeriat bakımından, şeriata göre.
Şeşhane: namlusunda altı tane yiv bulunan tüfek.
Şetaret: sevinç, şenlik, neşe.
Şi'r: şiir.
Şuara tezkiresi: şairlerin yaşamöykülerini derleyen, anlarla ilgili değerlendirmelerde bulunan, şiirlerinden örnekler veren eser.
Şüyu: duyulma, yayılma.

T

Taammüm: genelleşme.
Tabeseher: seher vaktine kadar.
Tafrafüruş: yukarıdan atıp tutan.
Tahmis: kahve kavrulan ve satılan yer.
Tahrir: yazı yazma; kaydetme.
Taife: insan topluluğu, takım, grup.
Tama: hırs, açgözlülük; tamah.
Tarik: yol.
Tariz: söz dokundurma, taşlama.
Teber: balta.
Tecemmülat: süslemek için kullanılan şeyler.
Tecessüs: bir şeyin içyüzünü araştırma, gözleme.
Tedip: uslandırma, yola getirme.
Teferrüç: gezinti.
Tefevvuk: üstünlük, üstün gelme.
Tefriş: yayma; döşeme.
Teheccüt namazı: gece kılınan nafile namaz.
Tehzil: alay etme, alaya alma.

Tekit: sağlamlaştırma, üsteleme, yineleme.
Tenbih: uyarma.
Tenezzüh: gezinti.
Tesettür: örtünme, gizlenme.
Tetimme: bir şeyin eksiğini gidermek için eklenen şey.
Tezhip: yaldızlama, yaldızla boyama; süsleme.
Tezyin: süsleme.
Tîgi âteştâb: ateş gibi sıcak, yakıcı, ışıklı kılıç.
Tîn: incir.
Tuğyan: coşma, taşma; taşkınlık, azgınlık.
Tüvana: güçlü.

U

Ulâ: birinci, ilk.
Ulema: bilginler.
Utufet: lütuf, nezaket, şefkat.

Ü

Üdeba: yazarlar, edipler.
Ümmülhabais: kötülüklerin annesi; şarap.

V

Vakanüvis: döneminin olaylarını saptamakla görevli tarihçi.
Vakayiname: olayların tarih sırasına göre günü gününe saptanıp yazıldığı eser.
Vehham: vehimli, aşırı kuruntulu.
Verese: mirasçılar.
Vükela: bakanlar, vekiller.
Vüzera: vezirler.

Y

Yârânı sefa: neşe, eğlence dostları.
Yave: saçma sapan, anlamsız söz.
Yaymacı: yollarda, pazarlarda sergi açarak ufak tefek şeyler satan kimse.
Yübuset: kuruluk.

Z

Zehre: yiğitlik, cesaret.

Zikir: anma, söyleme, sözünü etme.

Zimmî: İslam devleti uyruklu gayrimüslim vatandaş.

Zira: dirsekten ortaparmak ucuna kadar olan bir uzunluk ölçüsü (yaklaşık 75-90 cm).

Zuhuri duhan: tütünün ortaya çıkışı.

Zürefa: zarif, kibar kimseler.

İçindekiler

Reşad Ekrem Koçu 7
Dalkavuklar 11
Maymunların idamı 14
Tırnova cadıları 15
Kaşıkçı Elması 16
Maaş yerine gemi enkazı 17
Tersane mandaları 19
Ateş istidası 19
Yalıya çıkma nizamı 20
Ata binme yasağı 22
Eski zaman aşçıları 23
Silahlanma ve silah yasağı 24
Veba salgını 25
Yeniçeri rezalet ve zorbalıkları 27
Cellatlar ve idam cezaları 32
Eski zaman kahveleri 38
Bir zamanın bobstilleri 44
Esrar ve afyon tiryakileri 46
Tütün yasağı 48
Esirciler 54

Eski meyhaneler 56
Köçekler 69
Büyük bir Çingene düğünü 70
Eski İstanbul'da kadın 74
Geceleri fenersiz çıkma yasağı 78
Esnaf cezaları 80
Yemek çeşidi yasağı 82
Çarşı hamamlarında gayrimüslimler 84
Arnavut tellaklar 85
Tellak kılığı 87
Bir muhteşem sünnet düğünü 88
Yavuz'un 1 000 altını 96
Mezarında başı kesilen şehzade 97
Dağ başındaki garip mezarlar 99
İki Yusuf'un hikâyesi 100
Tabanı yarık âyan ve rical 101
Büyük bir maceraperest 102
Başıyla oynanan vezir 106
Lokma lokma doğranan vezir 107
Hasan Paşa'nın Cennet Bağı 108
Küçük notlar 109
Sözlük 131

DOĞAN KİTAP

"Eğrikapı çöplüğünde bulunan taş işlenince meydana 48 kıratlık nadide bir elmas çıkar... Kaşıkçı Elması'nın Eğrikapı çöplüğüne nasıl düştüğü tarihin bir sırrı olarak kalmıştır."

"Tanzimat'tan evvelki devirde, İstanbul'da padişahtan başka ancak üç kişi, eğer ata tercih ederlerse arabaya binmek hakkına sahiptiler. Bu üç kişi de ilmiye sınıfının en yüksek simaları olan şeyhülislam, Rumeli kazaskeri ve Anadolu kazaskeri efendilerdi."

"Tanzimat'a kadar memleketimizde tatbik edilmiş eski yasaklardan garip, garip olduğu kadar da hazin ve tuhaflarından biri de, çarşı hamamlarına giden gayrimüslimlerin nalın giymekten men edilmiş olmalarıdır."

"Eskiden rakıya aslan sütü derlerdi; herkes içki içemez, rakıyı yüreği sağlam insanlar içmelidir, derlerdi. Onun için eski büyük gedikli meyhanelerdeki rakı güğümlerinin üzerine pirinçten bir yürek şekli konulurdu."

"Sümbül çiçeğinin mor renklisinin katmerlisi, ilk defa olarak XVII. asırda büyük Türk âlimi Kâtip Çelebi tarafından elde edilmişti."

Reşad Ekrem Koçu 1905'te İstanbul'da doğdu. Darülfünun Tarih Bölümü'nü bitirdi. Çeşitli liselerde tarih öğretmenliği yaptı. Bugün hâlâ tam bir dökümü yapılamamış yüzlerce makale ve pek çok kitap yazdı. 1975'te İstanbul'da öldü. Koçu, yer yer bir meddah tavrıyla anlattığı Osmanlı tarihini, kalabalık bir okur kitlesine açan ve sevdiren bir "popüler tarihçi" oldu. Eserlerinde anlattığı dönemlerin gündelik yaşamı ve insan ilişkileri konusunda zengin ayrıntılar vererek adeta tarihî resimler yaptı. En büyük, fakat maalesef tamamlanamamış eseri *İstanbul Ansiklopedisi* olan Reşad Ekrem Koçu tarihçi Cemal Kafadar'ın deyimiyle "İstanbul tarihçiliğinin yüz akıdır."